

Sborník z mezinárodní konference

OGHRANA KULTURNÍ KRAJINY

Organizace kulturní krajiny se
zvláštním zřetelem k chovu koní

CULTURAL LANDSCAPE CONSERVATION:
The Organisation of Cultural Landscapes with
Special Regard to Horse Breeding

25.–26. května 2017, Kladruby nad Labem, Česká republika

**Národní
hřebčín
Kladruby
nad Labem**

Sborník z mezinárodní konference

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY

Organizace kulturní krajiny se zvláštním
zřetelem k chovu koní

CULTURAL LANDSCAPE CONSERVATION:

The Organisation of Cultural Landscapes
with Special Regard to Horse Breeding

25.–26. května 2017, Kladruby nad Labem, Česká republika

MINISTERSTVO
KULTURY

Mezinárodní konference

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY

Organizace kulturní krajiny se zvláštním zřetelem k chovu koní

CULTURAL LANDSCAPE CONSERVATION:

The Organisation of Cultural Landscapes with Special Regard to Horse Breeding

25.–26. května 2017, Kladruby nad Labem, Česká republika

Pořadatel konference a místo konání

Národní hřebčín Kladruby nad Labem

533 14 Kladruby nad Labem

www.nhkladruby.cz

Partneři konference

Ministerstvo zemědělství ČR

Ministerstvo kultury ČR

Mendelova univerzita v Brně

Český národní komitét ICOMOS

Národní památkový ústav

Pardubický kraj

Konference se konala pod záštitou Mgr. Miluše Horské, místopředsedkyně

Senátu PČR, ministra zemědělství Ing. Mariana Jurečky a ministra kultury

Mgr. Daniela Hermana.

Pardubický
kraj

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

Obsah

Jiří Machek	5
Úvodní slovo	
Zdeněk Adamec	7
Úvodní slovo konference	
Mechtild Rössler	9
Kulturní krajiny UNESCO (videopřednáška)	
Lothar Höbelt	13
Společenské elity a venkovská krajina kdysi a dnes	
Tomáš Jiránek	14
Koně, lidé, krajina. Kulturní dědictví živého vztahu v nejstarším hřebčíně na světě	
Věra Kučová	25
Kulturní krajiny v České republice v kontextu programu světového dědictví	
Alexandra Lotz	41
Ochrana kulturních krajín po staletí utvářených chovem koní	
Zdeněk Novák	53
Proměny krajiny v kontextu zahradního umění ve vztahu ke krajině pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem	
Vlastimil Peřina	105
Jedinečné přírodní hodnoty areálu hřebčína v Kladrubech nad Labem	
Vítězslav Prchal	107
Kladruby nad Labem za časů pánů z Pernštejna (1497–1560)	
Ivana Ebelová, Martin Ebel	116
Mezníky v dějinách kladrubskeho hřebčína z pohledu archivních pramenů	
Per Stangby Thuesen	143
Starokladrubští koně v Královských stájích	
Eva Žallmannová	154
Equestrian Trails and Their Role in the Protection of Historic Cultural Landscape	
Alena Salašová	165
Specifika péče o historickou kulturní krajinu v režimu krajinné památkové zóny	
Stefan Stamenov, Vanya Stamenova	180
Historický GIS staré Sofie – změny krajiny a kulturní dědictví	

Úvodní slovo

Foreword

Jiří Machek

ředitel Národního hřebčína

Vážené dámy, vážení pánové,

Národní hřebčín Kladruby nad Labem ve dnech 25.–26. května 2017 uspořádal ve svých prostorách vůbec poprvé mezinárodní konferenci na téma ochrana kulturní krajiny se zvláštním zřetelem k chovu koní. Stalo se tak u nás poprvé, že odborníci na krajinotvorbu, architekti, historici, ochránci přírody, úředníci, filozofové a chovatelé koní mohli diskutovat k tématu koně a krajina. Tímto tématem jsme dali jasně najevo, že vedle starokladrubských koní je krajina hřebčína plnohodnotným tématem, které si zaslouží mimořádnou pozornost. Již od roku 2007 je kulturní krajina hřebčína v Kladruzech nad Labem uvedena na indikativním Seznamu světového dědictví UNESCO. Konference se konala v době, kdy probíhaly intenzivní práce na přípravě nominační dokumentace pro podání oficiální žádosti České republiky o uvedení naší krajiny na tento prestižní seznam.

Mým úkolem na konferenci bylo vysvětlit, v čem spočívá unikátnost krajiny kladrubského hřebčína a k jakému účelu slouží. Místo mé půlhodinové přednášky jsem za sebe nechal mluvit někoho jiného – živého koně. Do přednáškového sálu Císařského hostince jsem nechal přivést kmenového plemenného hřebce Generalissimus Energia XLIX. Pohled na toto impozantní zvíře vysvětluje vše. Zdejší krajina namalovala „obraz“ starokladrubského koně. Kdyby byla jiná, „obraz“ by byl jiný, dovolím si říci, nebyl by tak krásný. Kladrubská hrouda mu vtiskla svoji tvář. Starokladrubský kůň je produktem zdejší krajiny a také vysvětlením, k jakému účelu byla po několik století utvářena – k chovu a výcviku ceremoniálních kočárových koní.

Chtěl bych poděkovat všem, kteří konferenci udělili záštitu a podporu, kteří se podíleli na její organizaci, dále všem přednášejícím a i všem posluchačům, kteří vytvořili velmi příjemnou atmosféru konference.

Těšíme se na Vás na všechny na dalších akcích Národního hřebčína Kladruby nad Labem.

Ing. Jiří Machek
ředitel

Úvodní slovo konference

Conference Introduction

Zdeněk Adamec

náměstek ministra zemědělství

Vážené dámy, vážení pánové,

je mi ctí, zde na půdě našeho klenotu Národního hřebčína Kladruby nad Labem, nejstaršího živého hřebčína na světě, promluvit k Vám jménem Ministerstva zemědělství České republiky, v zastoupení ministra zemědělství pana Mariána Jurečky a jménem svým.

Ministerstvo zemědělství má zvláštní zájem na tématech kulturní krajiny. Vztah lidí ke krajině nespočívá pouze ve vážném tvůrčím vlivu lidí na krajinu. Spočívá také ve vážném, nesentimentálním a šetrném vztahu k půdě obecně. Ministerstvo zemědělství si je plně vědomo nutnosti „celostní medicíny“, kterou naše česká a moravská krajina potřebuje. K tomu potřebujeme všechny profese a profesionály, kteří dovedou chápat polyfunkční krajinu jako národní kulturní prostředí. Nikoliv pouze jako zdroj. Krajina je náš domov a teprve s kvalitou domova můžeme žít kvalitní životy. Resort zemědělství stojí o vážný dialog na téma „kulturní krajina“. Jsme si vědomi své zodpovědnosti. Jsme si vědomi, že koncipujeme prostředí pro vztahy mezi profesionály, kteří se tématy krajiny zabývají.

Právě zde, v krajině Kladrubského Polabí, je zřejmé, že vztah lidí a hospodářských zvířat může být nejenom kulturní, ale může být plnohodnotný s vysokou mírou společenského i vědeckého poslání. Jedná se o vztah, který může být vynikajícím příkladem péče lidí o hospodářskou krajinu. Právě zde, v prostředí nejstaršího živého hospodářského statku existujícího více než půl tisíciletí, vznikla díky profesionálnímu a konstruktivnímu dialogu odborníků příkladná meziresortní dohoda o obecných zásadách spolupráce tří zájmů. Zájmů, které jsou dnes mnohde považovány za těžko slučitelné. Ministři tří resortů, zemědělství, kultury a životního prostředí, zde na platformě kulturní krajiny hřebčína v Kladrubech nad Labem podepsali trojstranné memorandum o vyvážené spolupráci hospodářských, kulturních a ekologických zájmů.

Tato dohoda dovoluje soužití památkově chráněné krajiny, hospodářského statku a evropsky významné lokality Natura 2000. V tom se považujeme za průkopníky vysoké etiky vzájemné spolupráce. Byla podepsána dohoda, jejímž smyslem je pečovat o rovnováhu a synergii zájmů hospodaření v zemědělské krajině v prioritě chovu starokladrubského koně, kulturních zájmů a v neposlední řadě zájmu ochrany přírody a jedinečnosti krajiny vzniklé pro chov kočárových koní. Naplnění dohody profesionálním způsobem je na nás všech. Také k tomu potřebujeme podobná fóra či konference. Za to patří můj dík Vám všem, kteří jste tuto konferenci na půdě kladrubského hřebčína připravili. Chceme-li být dobrými hospodáři, musíme umět chápat nejenom krajinu, ale také její přírodní hodnoty, kulturní hodnoty a v neposlední řadě musíme umět chápat lidi, kteří v krajině denně žijí a pracují s ní.

Věřte mi, že Ministerstvo zemědělství České republiky má zájem na kultivaci prostředí krajiny koní v Kladrubech nad Labem. Několik posledních let jsme věnovali značné úsilí péči o konstruktivní vztahy v zájmu existence zdejší krajiny a péče o ni. Kromě zmíněného memoranda, ministerstvo zemědělství pomohlo dojednat pro národní hřebčín převod zbytkového majetku lesů, ve kterých hospodařily doposud Lesy České republiky. Dojednali jsme převod majetku sítě zavlažovacího a odvodňovacího systému od státního podniku Povodí Labe. Jedná se o vodohospodářské dílo, které dovolilo hřebčínu na konci 19. století založit zdejší krásné aleje a pastviny. Dokončili jsme tak to, co vláda České republiky a Ministerstvo zemědělství započaly v roce 1991, kdy byl Národní hřebčín v Kladrubech nad Labem založen jako státní podnik a zařadil se tak mezi naše národní kulturní bohatství. Jeho hranice byly opět téměř totožné s dobou, ve které skončily s rokem 1952. Dnes, v roce 2017, dokončíme majetkoprávní převod tak, abychom mohli na 100 % říci, že hospodaříme se starobyklým hřebčínem a jeho krajinou, jako s nimi hospodařili naši předchůdci v roce 1917. Hřebčín má opět šanci hospodařit s půdou lesů, polí, luk a pastvin v proporcích hospodaření našich předků. Národní hřebčín není pouze podnik, který chová naše císařské a královské plemeno světově proslulého starokladrubského koně. Na příkladu hřebčína v Kladrubech nad Labem chceme světu ukázat, že vztah lidí a hospodářských zvířat může být příkladným také ve vztahu ke krajině.

Děkuji Vám za pozornost.

Kulturní krajiny UNESCO (videopřednáška)

UNESCO Cultural Landscapes (video message)

Mechtild Rössler

ředitelka Centra světového dědictví UNESCO

Abstract

The presentation is focusing on the role of UNESCO in the identification and protection of cultural landscapes, as an important part of the cultural and natural heritage for communities across the globe, as well as for the whole of humanity. First a brief background on the history of the Organization's leading role in the protection of cultural landscapes through different normative tools is being explained. The work that has been developed in cultural landscapes conservation through the implementation of the 1972 *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, and the most current decisions related to World Heritage Cultural Landscapes will also be explained. In addition, the interactions with other international tools, including Culture Conventions and Recommendations, as well as tools related to the field of biodiversity are being highlighted. Another key point will be today's threats to the conservation of cultural landscapes, and important aspects for their management. Towards this aim, the importance of the relationship between communities and the values of cultural landscapes will be highlighted. The questions of why protecting cultural landscapes is important and what further benefits are provided by protecting traditional cultural landscapes will also be addressed. Lastly, a focus on the role of cultural landscapes within a broader scope, in terms of their relation with other sectors of human development and current common goals of interest to the international community will be provided.

Keywords: *cultural landscapes, UNESCO World Heritage, heritage protection*

Vaše Excellence,

vážený pane Mariane Jurečko, ministře zemědělství České republiky,

vážený pane profesore Václave Girso, prezidente Českého národního komitétu ICOMOS,

vážený pane Jiří Machku, řediteli Národního hřebčína v Kladrubech nad Labem, vážené dámy a pánové,

je pro mě ctí hovořit na této mezinárodní konferenci o ochraně kulturní krajiny. Chci vyjádřit svůj neupřímnější obdiv Národnímu hřebčínu v Kladrubech nad Labem, Ministerstvu zemědělství České republiky a Mendelově univerzitě v Brně. Velmi lituji, že se konference nemohu účastnit osobně. Centrum světového dědictví vítá iniciativy zaměřené na identifikaci památek

a kulturních krajin, zejména pak na jejich ochranu, která je hlavní prioritou Výboru pro světové dědictví.

Česká republika významně přispěla k naplňování mandátu UNESCO v oblasti ochrany a obnovy historických památek, a to včetně kulturních krajin, jakou je Lednicko-valtický areál. K dnešnímu dni bylo na Seznam světového dědictví zapsáno 12 památek v České republice. Dalších 19 lokalit je zapsáno na Indikativním seznamu – mezi nimi je i hřebčín v Kladrubech nad Labem, který pečuje o specifickou kulturní krajinu uzpůsobenou pro chov koní, což je také hlavní téma našeho dnešního setkání.

Jak zřejmě víte, UNESCO bylo první agenturou Spojených národů, která se začala zabývat krajinou v globálním měřítku prostřednictvím normativních nástrojů, mezi něž patří například Doporučení týkající se zachování krásy a charakteru krajiny a historických sídel z roku 1962 a Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví z roku 1972.

V roce 1992 přijal Výbor pro světové dědictví na svém 16. zasedání kategorie kulturní krajiny k začlenění na Seznam světového dědictví. Potvrdil tak, že kulturní krajiny, představující „kombinovaná díla přírody a člověka“, spadají do jedné ze tří hlavních kategorií: jasně definované krajiny záměrně navrhované a vytvořené člověkem, organicky vyvinuté krajiny a asociativní kulturní krajiny.

Dnes je na Seznamu světového dědictví zapsáno 97 kulturních krajin. Více než 70 % z krajin na tomto seznamu obsahuje zemědělské nebo zemědělsko-pastorální složky.

Ve smyslu Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví z roku 2003 souvisejí krajiny také s nehmotným kulturním dědictvím, což bylo nedávno potvrzeno také Doporučením o historické urbánní krajině. Krajiny jsou také centrem zájmu programů UNESCO Člověk a biosféra a Malé ostrovní rozvojové státy.

Na posledním, 40. zasedání Výboru, které se konalo v červenci 2016 v Istanbulu, byly na Seznam světového dědictví zapsány tři kulturní krajiny ze tří

kontinentů: „Moderní soubor Pampulha“ z Brazílie, „Masiv Ennedi: Přírodní a kulturní krajina“ v Čadu a „Kulturní krajina Chuašanské skalní malby“ v Číně.

Krajiny jsou dnes ohroženy všude na celém světě a jejich ochrana se musí stát prioritou zejména v Evropě, kde jsou nuceny ustupovat rostoucí infrastruktuře a urbanizaci. To je důvod, proč vítáme každou iniciativu směřující k jejich ochraně, jakou je například Evropská úmluva o krajině, již Česká republika ratifikovala v roce 2005. Zaměřit se na krajiny znamená také zaměřit se na blaho lidí, protože kulturní krajiny odrážejí rozmanitost interakcí mezi lidstvem a jeho přírodním prostředím v průběhu času pod vlivem fyzických omezení a/nebo příležitostí.

Kulturní krajiny často odrážejí specifické postupy udržitelného využití krajiny vzhledem k vlastnostem a limitům přírodního prostředí, v němž se nacházejí, a také specifický spirituální vztah k přírodě. Ochrana kulturních krajin může přispět k rozvoji moderních metod udržitelného využití krajiny a může pomoci zachovat nebo podpořit přírodní hodnoty v krajině. Zachování existence tradičních forem využití území podporuje biologickou rozmanitost v mnoha regionech celého světa. Ochrana tradičních kulturních krajin tedy významně napomáhá v udržování biodiverzity.

Tato vazba mezi kulturou a rozvojem se stala součástí mezinárodní debaty, která zasahuje za hranice tématu světového dědictví. To, jakou chceme budoucnost a jaký typ rozvoje chceme prosazovat, bylo hlavním tématem Valného shromáždění Spojených národů v roce 2015, kde byly přijaty rozvojové cíle do roku 2030.

Dnes je kultura uznávanou hodnotou a je považována za hnací sílu umožňující udržitelný rozvoj lidstva. Za zmínku stojí fakt, že propojení kultury a rozvoje vede k celkově odlišnému přístupu k rozvoji – k takovému, který je zaměřen spíše teritoriálně než čistě sektorově. To znamená, že je nutno brát v potaz charakter oblasti, území nebo krajiny. V rámci teritoriálního přístupu znamená krajina také zaměření na člověka, na lidská společenství, obce a komunity.

UNESCO se intenzivně snaží podporovat tento integrovaný přístup. Jsme přesvědčeni, že pouze prostřednictvím vzájemné spolupráce se všemi zainteresovanými stranami, zejména pak s profesionální komunitou těch, kdo se podílejí na utváření naší fyzické krajiny, můžeme doufat v dosažení našeho společného cíle, kterým je prosazení udržitelného rozvoje pro další generace. To je důvod, proč tak velmi naléháme na členské státy, aby neustávaly v „zajištění identifikace, ochrany, konzervace, prezentace a předávání zapsaných památek budoucím generacím“ a v „přijímání obecných zásad, jejichž cílem je dát kulturnímu a přírodnímu dědictví funkci v životě komunity a začlenit ochranu tohoto dědictví do komplexních programů plánování“.

Na závěr bych všem chtěla popřát úspěšnou a přínosnou konferenci.

Děkuji Vám.

Společenské elity a venkovská krajina kdysi a dnes

Social Elites and Rural Landscape in History and Today

Lothar Höbelt

Ústav dějin, Vídeňská univerzita

Abstract

The standard response of mankind towards „landscape“ obviously was to turn it into farmland. Only the upper classes indulged in preserving (or re-creating) „nature“, for a long time primarily in the form of hunting preserves. Have these long-standing pre-dispositions changed over the last 200 years or not? These days farmers sometimes get paid for not planting crops, whereas managers have switched from hunting to golf...

Keywords: *social elites, rural landscape change*

Koně, lidé, krajina. Kulturní dědictví živého vztahu v nejstarším hřebčině na světě

Horses, People, Landscape: Cultural Heritage of a Living Relationship in the World's Oldest Stud

Tomáš Jiránek

New visit

Abstract

Culture is a term connected with the creative spirit, power and desire of people to look after the environment entrusted to them. Landscape is the environment in which people play the directorial role. We feel today that we need to protect, defend and explain this relationship and value. I feel that landscape is on the defensive against an over-technical, engineering view of the environment. It is often seen and publicized in contrasting positions as an environment for traffic or a protected natural reserve where people are a nuisance. Culture is replaced with sentiment. I, together with a number of my friends from my profession, share the view that a landscape without people ceases to be a landscape. It becomes nature. The relationship disappears. Nature changes into landscape through the creative encounter with people.

We have the opportunity to have the Landscape for the breeding of coach horses, which has existed for this purpose for over half a millennium, inscribed in the world cultural and natural heritage list. The uniqueness of the Kladruby nad Labem stud lies in the uninterrupted and by history sorely tried, but still refined relationship of horses, people and landscape. In the course of time the Kladruby bottomland has been transformed into a work of architecture with a firm and transparent order. Horses and the breeding of coach horses has for centuries been the criterion of the focused forming of the landscape. By its proportions, needs and the requirements for movement. The landscape is utilitarian, but harmonious, living and of a set character. The roots of horses, people and landscape are knitted together in Kladruby nad Labem. The focal point of the landscape composition here is the place where the ways of mares cross the ways of horses. Therefore, it is not a chateau or a villa, but the main stables of the stud what makes the energy heart of the stud.

Without man there would be no horses in Kladruby. The Old Kladruher horse, the utilitarian foundation of the relationship, to cite the phrase of the modern-day conceiver of the holistic view of the ancient stud, Dr. Norbert Záliš, is the only farm animal in the world which is officially seen as a living work of art. Without man there would be no picturesque pastureland with its typical landscape image. Through the years of its existence, the organization, facilities and infrastructure of the stud landscape have quite naturally been improved according to the current artistic rules. And man himself? He is no doubt the most complicated part of the relationship. Still, the relationship is harmonious. Thanks to tradition, respect, trust, understanding, and thanks to the mutual need of each other. It is a symbiosis. To live, horses need people and landscape, landscape needs people and horses, people need horses and landscape. Should one element leave the relationship, or just withdraw a little, the relationship will end. The foundation of the

relationship will fall apart. Because it is a cultural relationship, the most influential of the three is man. If the type of a village farmer prevails, both the landscape and horses will lose, the land will partly grow wild and partly go under the plough. If people as tourists or businessmen prevail, both the landscape and horses will lose again, a dead area protected by heritage care will be born, as is the case with many historical sites, now abandoned by their owners. If the place is abandoned by man, horses will not survive and the area will undergo a dynamic environmental succession with a distant and only hardly predictable climax.

Keywords: *Kladruby nad Labem Stud, cultural landscape, horse breeding history, equestrian culture*

Tématem konference je kulturní krajina a její ochrana. KRAJINA a KULTURA spolu souvisí a nemohou jedna bez druhé existovat. Kultura je pojem spojený s tvůrčím duchem, silou a touhou lidí pečovat o svěšené prostředí. Krajina je prostředím, ve kterém lidé hrají režijní roli. Dnes cítíme, že musíme tento dříve tak samozřejmý vztah chránit a pojem krajina vysvětlovat. Přívlastek kulturní je nadbytečný, krajina je ze své podstaty kulturní. S několika přáteli a kolegy sdílím názor, že krajina bez lidí přestává být krajinou a stává se přírodou. Vztahy se vytrácí.

Sdílíme proto názor, že příroda se proměňuje v krajinu tvůrčím setkáním s lidmi.

Sílu vztahu KONÍ, LIDÍ a KRAJINY ve starobylém hřebčíně v Kladrubech nad Labem jsem cítil od doby, kdy jsem do Národního hřebčína v Kladrubech v roce 1996 přišel. Přišel jsem do státního podniku, který po padesáti letech opět využíval všechny části původní krajiny vytvořené účelově jako habitat pro kočárové ceremoniální koně císařského a královského dvora habsburského. S profesionální samozřejmostí spravoval chov koní, lesy a pole. Ředitel tehdy chtěl, aby vznikla Správa krajiny Národního hřebčína v Kladrubech nad Labem, a dal tím všem na vědomí, že to bude právě krajina, která bude dalším střípkem do argumentů pro „holistickou medicínu“, kterou hřebčín v Kladrubech nad Labem potřeboval, abychom si všichni mohli uvědomit fenomenální význam vztahu KONÍ, LIDÍ a KRAJINY.

Když jsem měl na konferenci v Národním muzeu v roce 2000 poprvé příležitost promluvit o síle vztahu lidí s hospodářskými zvířaty v krajině, netušil jsem, že v roce 2016 a 2017 v rámci srovnávacího studia krajin jiných

světových hřebčinů poznám, jak smutné téma to je. Netušil jsem, jakou skutečnou vzácnost v České republice spravujeme. Byl jsem ve vážném očekávání a jistém badatelském napětí, zda potkám významnější, krásnější a hodnotnější lidmi utvářenou krajinu pro život koní ve službách státu, monarchii, církvi či obecně lidem. Zda potkám hřebčín, kde si síla historie a existence krajiny zaslouží více pozornosti a úcty než krajina Národního hřebčína v Kladrubech nad Labem.

Většina starobyklých hřebčinů s velmi bohatou historií a vážným společenským posláním o svou krajinu dávno přišla. A pokud nepřišla o krajinu, přišla o koně. Jeden pilíř vztahu odešel. Pokud existuje existenční závislost lidí na krajině, nejedná se o krajinu komponovanou či lidmi formovanou. Buď to není krajina lidmi utvářená či komponovaná (habsburský hřebčín v rakouském Piberu v Alpách s chovem koní původně lipických nebo stepní krajina v uherských Hortobágách), nebo krajina existuje jako komponované umělecké dílo pro chov koní ve službách francouzských králů. Jejich koně však svou krajinu opustili.

Samotný pojem hřebčín je na spojitosti s krajinou postaven, neboť se jedná o plnohodnotný chov koní a koně ve své krajině tráví svůj den. Krajina má být vážný pilíř plného vztahu. Vztah je bezpochyby součástí identity či snad kódu místa.

V příkladu rakousko-uherských vojenských hřebčinů v maďarské Bábolně a Mezohegyes nebo habsburského dvorního hřebčína ve slovinské Lipici můžeme vidět, jak snadné je přijít o „hřebčín“ tím, že jej odpoutáme od krajiny. Tyto hřebčíny, které rovněž chrání stát jako národní kulturní bohatství, zdevastovalo přílišné zaměření na cestovní ruch (Lipica, Bábolna) nebo ztratily svou přítomnost socialistickým nezájmem o kulturní a existenční souvislosti. Pastviny byly rozorány a dvory s chovem koní jako korálky na niti kolem hlavního hřebčína byly zrušeny (Mezohegyes).

Jedinečnost hřebčína v Kladrubech nad Labem spočívá v nepřerušném, v historii těžce zkoušeném, přesto noblesním vztahu koní, lidí a krajiny. Postupem času byla kladrubská lužní krajina přetvořena v architektonické dílo s pevným a čitelným řádem. Kůň a chov kočárových koní byly po staletí

měřítkem soustředěného formování krajiny. Proporcemi, svými potřebami a pohybovými nároky. Krajina je účelová, ale harmonická, živoucí a s ustáleným charakterem. Kořeny koní, lidí a krajiny jsou v Kladrubech nad Labem srostlé. Ohniskem kompozice krajiny je zde místo, kde cesty klisen kříží cesty koní. Tedy nikoliv zámek či vila, ale hlavní stáje hřebčína jsou oním energetickým srdcem hřebčína.

Zpět ke vztahu:

Tvůrčí lidé jen neradi opisují slova jiných. Zde však nutno v úctě připomenout klíčový okamžik v potvrzení existence hřebčína v Kladrubech nad Labem a s tím také krajinu pro chov kočárových koní v kontinuálních, totožných hranicích s historickým císařským a královským hřebčínem. Konceptem novodobé, přesto konzervativní existence odkazu „Jeho Milosti císařské obory koňské“ je nositel rytířského kříže dánské královny Margrethe II., ředitel i zakladatel Národního hřebčína v Kladrubech nad Labem v letech 1991 až 2003, autor oficiální koncepce národního kulturního dědictví historického hřebčína v Kladrubech nad Labem MVDr. Norbert Záliš. Právě on v době počátků novodobé demokratické České republiky po roce 1989 přesvědčil národní instituce o jediné možné cestě pro existenci tohoto národního kulturního bohatství. Ve spolupráci s vládou České republiky a Ministerstvem zemědělství České republiky byl založen neprivatizovatelný státní podnik Národní hřebčín Kladruby nad Labem, který potvrdil hranice statku včetně jeho funkční struktury a stabilizoval dnešní hodnoty vztahu koní, lidí a krajiny pro budoucí generace.

Bez člověka by nebylo v Kladrubech koní. Starokladrubský kůň, účelová podstata vztahu, je, citací věty novodobého konceptora holistického vidění starobylého hřebčína dr. Norberta Záliše, jediným hospodářským zvířetem na světě, které je oficiálně nahlíženo jako živoucí umělecké dílo. Viděl kladrubský hřebčín jako evropský skanzen hipologické kultury. Přál si hřebčín zemitý, bez zbytečného sentimentu, který je dnes tak typický pro mnohé historické památky. Důležití pro vztah jsou lidé. Ti místní. Bez lidí by nebyla malebná pastevní krajina s typickým krajinným obrazem. S lety trvání byla organizace, vybavenost a infrastruktura krajiny hřebčína zdokonalována, s naprostou samozřejmostí podle aktuálních uměleckých zásad. Člověk

samotný je bezpochyby nejsložitější součástí vztahu. Přesto je vztah harmonický. Díky tradici, úctě, důvěře, pochopení a díky vzájemné potřebě jeden druhého. Jde o symbiózu. Kůň potřebuje ke svému životu člověka a krajinu, krajina člověka a koně, lidé potřebují koně i krajinu. Odstoupí-li jeden ze vztahu či se jen trochu vzdálí, vztah končí. Rozpadne se vztahová podstata. Protože jde o vztah kulturní, nejvlivnější z trojice je člověk. Převládí-li typ venkovského rolníka, prohraje krajina i kůň, území dílem zplaní a dílem bude rozoráno. Převládí-li ve vztahu člověk jako turista a obchodník, prohraje opět kůň i krajina, narodí se mrtvé území chráněné památkovou péčí, tak jako tomu je v mnoha historických, dnes majitelem opuštěných areálech. Opustí-li místo člověk, nepřežije kůň a území projde dynamickou ekologickou sukcesí, příroda si krajinu rychle vezme zpět. Dnes máme možnost plně vnímat dokonalost představ tvůrců konce 19. a začátku 20. století. Žijeme v době, kdy tehdejší záměr dospěl. O vztah se však musíme prát.

Cítím, že hodnota vztahu přesahuje pragmatické důvody soužití. Vztah může člověka vzdělávat, podněcovat citové vnímání a rozvíjet duchovní sílu osobnosti, být mu inspirací. Jeden z nejkvalitnějších vnitřních pocitů je okamžik ztotožnění se s místem, se vztahem. Okamžik pochopení věcí a dějů, pochopení vztahu, pochopení místa. Člověk však ztrácí ochotu spolupodílet se na aktivním obrazu skutečnosti a tím nemůže zcela dojít ke ztotožnění. Vídeňský etolog Konrad Lorenz vysvětluje situaci na pojmu „tvarové vnímání“, na jehož schopnosti se zakládá lidský cit pro harmonii, kde složitost je tak obrovská, že mnohokrát převyšuje rozsah toho, co jsme schopni zachytit rozumem. Tvarové vnímání má do jisté míry datovou povahu. Sběr dat je procesem učení a zkušeností. Smyslová data, v nichž vnímané zákonitosti panují, musí být nabízena opakovaně, až je náš aparát vnímání schopen příslušnou zákonitost postihnout.

Odřízneme-li se od zdrojů dat, nebudeme mít šanci pochopení a identifikace. Toto s sebou přináší lenost a zpomalení. Průvodním jevem je ztráta schopnosti tvarově vnímat. Cítím, že je potřebné dávat podněty k pocitu ztotožnění a pochopení mimo jiné skrze živý harmonický vztah. Také proto potřebujeme pečovat o krajinu v Kladrubském Polabí.

Podněcovat ke spolupodílení se na něm a podporovat citlivé vstupy do vztahu. Nebezpečné je stejně tak nepravdivé vnímání obrazu a vztahu, který se posunuje v našem příkladu na straně jedné k romantickému vidění scény (z pohledu nedělního návštěvníka), na straně druhé neschopnost přijmout krásu a nabídku živé harmonie krajiny místním obyvatelem, který má hrubě narušenu představu o zdravé krajině.

Krajina hřebčína má dnes nepominutelnou regionální ekologickou hodnotu a pochopitelně vysoký potenciál rekreace a cestovního ruchu. Je významným místem řady společenských, politických a obchodních aktivit národního významu. Zdůrazňuji, že je prostředím života jedinečné rasy starokladrubského koně, která je genovou rezervou světového významu. Krajina hřebčína je důkazem snahy o pochopení. Ostrůvkem rovnováhy a optické různosti v poli jistého polabského minimalismu. Je oním zdrojem dat.

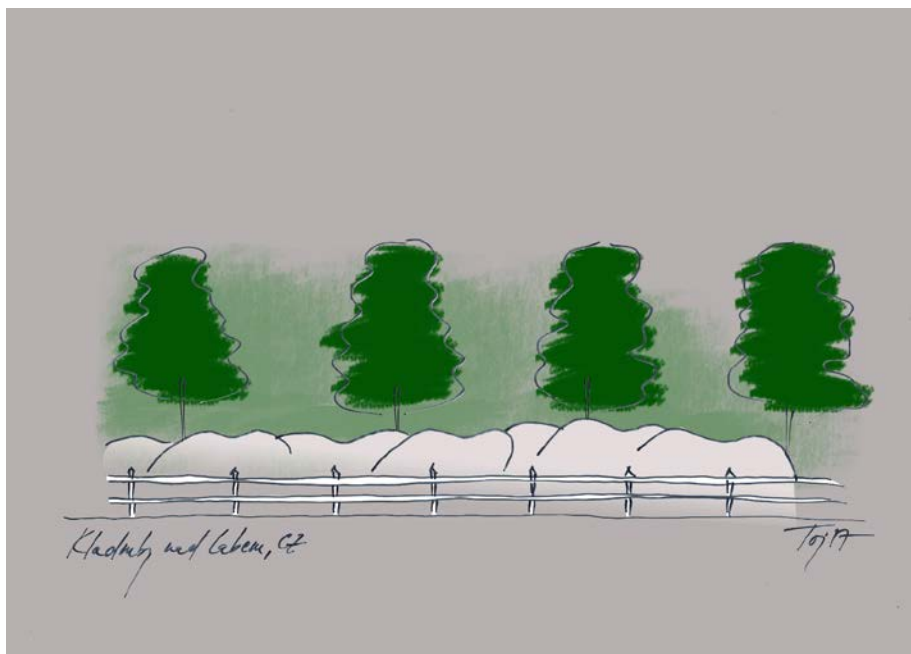
Krajina je živým obrazem, kde jsou místní lidé a pasoucí se stáda koní podstatnou součástí scény. Tento estetický a sociální obraz nemá v naší zemi obdobu. Dnes si trouláme říci, nemá ve světě srovnání celostních kvalit. Princip je z minulosti znám. Takovýto přírodní obraz byl leckde uměleckým záměrem. Příkladně princ von Pückler-Muskau vyprojektoval a realizoval v polovině 19. století svou vlastní vizi pro své panství v Muskau na řece Nise. Ta měla zahrnovat všechny stránky a aktivity venkovského života a stát se tak živou součástí raději než pouhou iluzí. Krajinářská kompozice hřebčína v Kladruzech nad Labem je, stejně jako byla v Muskau, v souladu s nutným zemědělským a společenským provozem. Víme, že krajinářská tvorba 20. století neustále hledá ideální vztah mezi vědeckým přístupem ke krajině představovaným metodicky přesným, až upjatým krajinným inženýrstvím, na straně jedné a tendencemi k romantickému pojetí práce se zemědělskou krajinou na straně druhé.

Vyjádit plnohodnotný vztah koní, lidí a krajiny ve zkratce není jednoduché. Přesto jsem si dovolil vidět kulturu vztahu jako fotografický obrazový zážitek. Krajinu je možné potkat a vytvořit si tak zmíněný datový záznam.

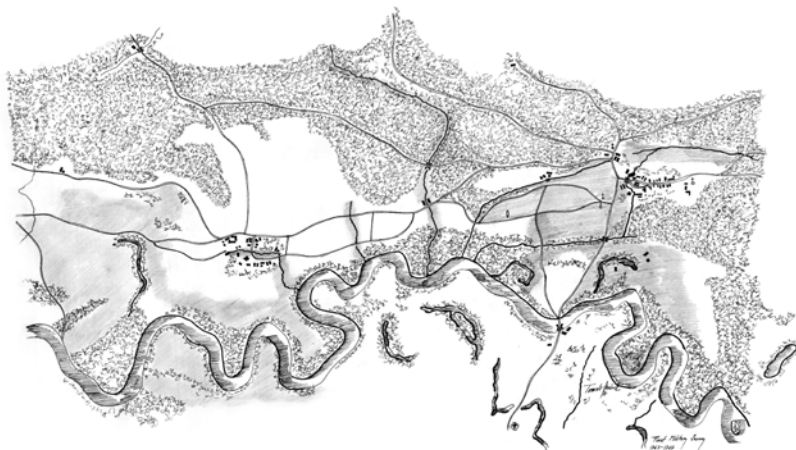
Dovolte mi vyjádřit krajiny koní v Kladruzech a v Lipici jejich typickou scénou ve zkratce grafiky: Podobnost věku, podobnost poslání a podobnost

atmosféry. Krajina v Lipici (1580) a krajina v Kladrubech (1579), sametově bílé a měkké křivky stád lipicánů a stád starokladrubských koní. To jsou koně. Zelená atmosféra stromoví a pastvin. To je krajina. Bílé kilometry typických ohrad. To jsou ruce a přítomnost lidí.

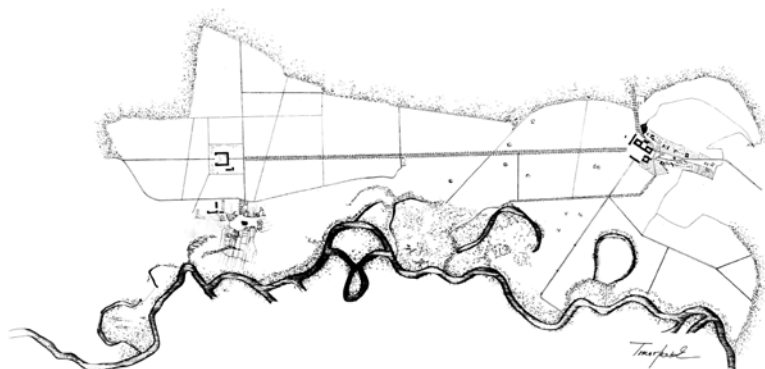
Rozdíly detailů existují, umělecký zážitek navozující spokojenost a vzrušení z krásy. Řád a tvůrčí přínos lidí, měkkost a jemnost přírody. Koně, lidé, krajina. Vše ostatní je nadbytečné.

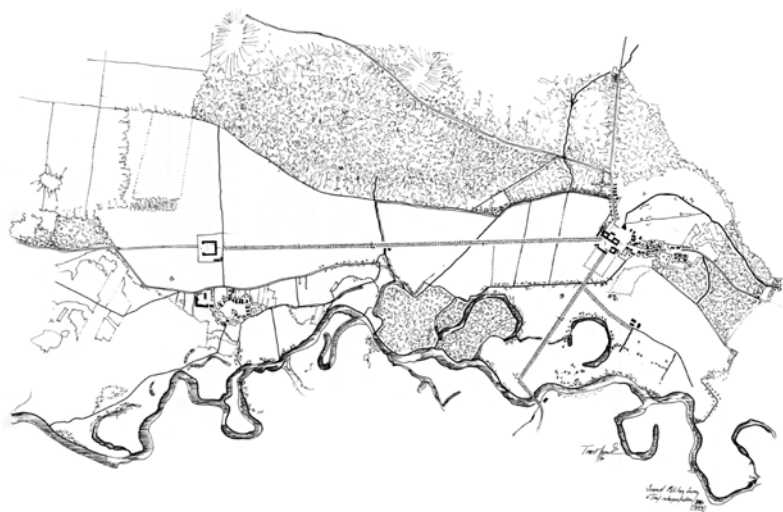
VÝVOJOVÉ SKICI

1. vojenské mapování
(1763-1787)

rok 1835

2. vojenské mapování
(1806-1809)

rok 1930

rok 1998

Kulturní krajiny v České republice v kontextu programu světového dědictví

Cultural Landscapes in the Czech Republic in the World Heritage Agenda Context

Věra Kučová

Referát památek s mezinárodním statusem, Národní památkový ústav

Abstract

The topic of the conservation of the world's heritage has gained increasing importance over the past several decades. This success is greatly based on the efforts UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.

Originally, landscapes could have been included in the World Heritage List only as natural properties. The cultural landscapes have come to be considered specific cultural properties, due to subsequent reforms to the Operational Guidelines to the Convention and to gradual refinements of the criteria for inscription. Since 1992, cultural landscapes of outstanding value have been recognized as quite specific important part of the heritage of mankind. The World Heritage Committee adopted three categories of cultural landscapes which has helped also to define nationally important cultural landscapes in many countries.

What is very important, the recognition of cultural landscapes as specific World Heritage sites made many people aware that cultural heritage assets are not isolated items.

In the Czech Republic, we have many years of experience in protecting large areas, not only isolated cultural monuments. Cultural landscapes of the Czech Republic generally represent significant parts of the natural and cultural heritage. We can find examples of cultural landscapes shaped by farming and economic activities in various stages of preservation. The landscapes might be living, continually evolving, or preserved in a certain stage of development, as well as landscapes purposefully composed or associative. In many cases, a combination of more categories can be found.

By the time when the concept of world cultural landscapes was discussed, in the CR the "new" Heritage Act No. 20/1987 Coll., on State Heritage Preservation, coming to practice since 1st January 1988 had enabled the protection of exceptional cultural landscapes. This Act introduced a new category of protected historic areas in the form of conservation zones.

The Heritage Act did not foresee any categorization of cultural landscapes, so the concept of the World Heritage has become for us an inspiring new insight on the topic.

However, until now, only a limited part of our cultural landscape enjoys enhanced legal protection under the Heritage Act. (The larger areas are protected under the Act No. 114/1992 Coll., on Nature and Landscape Protection but those are not primarily focused on cultural heritage.)

The first Landscape Conservation Zones have been declared in 1992, the Lednice-Valtice Cultural Landscape being one of them and since 1996 one of the first WH Cultural Landscapes at all.

The Tentative List of the Czech Republic contains several items which fall into the cultural landscape category. That of the Stud Farm at Kladruhy nad Labem belongs among them and it is important to take a careful attention to the proper description of all its values.

Keywords: *cultural landscapes, UNESCO World Heritage, Czech Tentative List*

Téma kulturní krajiny jako součásti nemovitého odkazu minulosti, který by měl získat mezinárodní uznání jako součást světového dědictví, získalo v posledních několika desetiletích velký význam.

Vrátíme-li se k počátkům sestavování Seznamu světového dědictví¹, mohla být původně do něj krajina zařazena pouze pro své přírodní hodnoty. Kulturní krajiny začaly být považovány za specifické pro své kulturní charakteristiky v důsledku postupných reforem operačních směrnic k Úmluvě a postupného zdokonalování kritérií pro zápis.

Od roku 1992, kdy na toto téma proběhla expertní jednání, jsou kulturní krajiny výjimečné hodnoty uznány za zcela specifickou důležitou součást dědictví lidstva.²

Výbor pro světové dědictví tehdy přijal tyto tři kategorie kulturních krajín, které pomohly v mnoha zemích definovat národní kulturní krajinu. Velmi důležité je, že uznání kulturních krajín jako specifických památek (nejen) světového dědictví vedlo k uvědomění toho, že kulturní dědictví nejsou izolované položky.

Tři kategorie kulturních krajín světového dědictví (1992) si uvedme jak v originálním pojmosloví, tak v překladu do českého jazyka, který byl připraven pro jednu z metodických publikací, jež je využívána pro národní účely:³

1 Úmluva o ochraně světového dědictví byla přijata sice již v roce 1972, několik let ale byly uváděny do praxe mechanismy jejího působení a první položky byly na Seznam světového dědictví zapsány až v roce 1978.

2 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape>.

3 VLČKOVÁ, Jitka; KUČOVÁ, Věra, BENEŠ, Michal. *Metodické principy přípravy nominací k zápisu na Seznam světového dědictví UNESCO a zásady uchování hodnot těchto statků*. Odborné a metodické publikace, sv. 42. 1. vyd. Praha: Národní památkový ústav, 2011. 102 s. ISBN 978-80-87104-84-2.

1. clearly defined landscape designed and created intentionally by man
komponovaná kulturní krajina navržená a vytvořená záměrně člověkem
2. organically evolved landscape
organicky vyvinutá krajina
 - a) a relict (or fossil) landscape / *reliktní („zkamenělá“) krajina*
 - b) continuing landscape / *pokračující, stále se vyvíjející krajina*
3. associative cultural landscape
asociativní kulturní krajina

V České republice máme dlouholeté zkušenosti s ochranou nejen izolovaných kulturních památek, ale i s ochranou velkých oblastí. Bez ohledu na právní status ochrany představují kulturní krajiny České republiky obecně zcela převažující typ krajiny a z hlediska zvýšené péče pak významnou část agendy institucí a orgánů státní správy odpovědných za přírodní a kulturní dědictví.

Kromě chráněných historických měst a vesnic, kterých obor památkové péče v současnosti chrání formou památkových rezervací a památkových zón téměř 600 (!), se v tomto příspěvku zaměříme pouze na ucelené části krajiny. V současné době jsou v ČR chráněny 4 národní parky, 25 chráněných krajinných oblastí a 25 krajinných památkových zón (a několik desítek přírodních parků).

V tomto spektru legislativně chráněných krajinných celků najdeme zejména příklady kulturních krajin, které byly formovány zemědělskou a hospodářskou činností v různých stadiích zachování a aktuálního využívání.

Protože na této konferenci hovoříme o krajině kulturní, zaměříme se na taková území, jež jsou zákonem chráněna primárně pro své kulturní charakteristiky: jak naznačují základní kategorie výjimečných krajin světového dědictví, krajina může být živá, neustále se vyvíjející, nebo zachovaná v určité fázi vývoje, stejně jako krajiny účelně komponované nebo asociativní. Tyto pojmy v ČR rozvíjené navazují na terminologii kategorií světového dědictví. Musíme si ale uvědomit, že toto členění bylo formulováno pro účely nalezení výjimečných příkazů, tedy krajin, v nichž převažuje některá z uvedených kategorií. V běžné krajině lze však najít kombinaci více kategorií, přičemž kompoziční jevy a asociativní složky jsou většinou určitou nadstavbou nad

krajinou organickou evolutivně se po staletí vyvíjející a nesoucí stopy různého využívání.

V době, kdy byly diskutovány kategorie pro světové kulturní krajiny, byly již stabilizovány principy pro tehdy „nový“ památkový zákon, který byl těsně před společenskými změnami v tehdejší Československu přijat jako zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, s účinností od 1. ledna 1988. Bez ohledu na jiné změny oproti zákonu z roku 1958 tento předpis poprvé v České republice umožnil ochranu výjimečných krajin výhradně na základě jejich kulturních charakteristik. Zákonem byla totiž (nad rámec památkových rezervací) zavedena nová kategorie chráněného území ve formě památkové zóny (§ 6 zákona). Citace zákona: *Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může MK po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.*

Zákon tehdy nepředpokládal kategorizaci kulturní krajiny pro témata světového dědictví (socialistické Československo ostatně tehdy nebylo ani signatářem Úmluvy), takže až od 90. let 20. století se pro nás kategorizace mohla stát inspirativním novým pohledem na toto téma, ale ani informační možnosti, ani výměna expertních znalostí nebyly v té době dostatečně široké.

Není také na škodu si připomenout, že do roku 1990, kdy v nové ČR vzniklo Ministerstvo životního prostředí, byly i chráněné krajinné oblasti vyhlášovány Ministerstvem kultury, protože obor státní památkové péče a státní ochrany přírody tehdy sdílely jeden resort.

Myšlenka na památkovou zónu krajinného typu byla tedy i v rámci jednoho resortu velmi inovativní. CHKO byly vyhlášovány jako „typické krajinné celky, krajinářsky působivé, kde jsou ve vyváženém souladu i výsledky dosavadní lidské činnosti – zástavba, využívání přírody i ostatní kulturní vlivy“.⁴ CHKO byly ovšem založeny zejména na hodnocení aktuálního stavu krajiny v jejím větším měřítku. I v současné době se ukazuje, že péče o kulturní

4 V duchu dikce tehdejšího zákona č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody, je definice CHKO rozvinuta v oficiální publikaci Maršáková-Němčejová, Marie; Mihalík, Štefan a kol. *Národní parky, rezervace a jiná chráněná území v Československu*. Praha: Academia, 1977, s. 21.

charakteristiky krajiny vyžaduje mnohdy větší detail a důraz na jemnou strukturu a drobné stavební součásti tak, jak jsou sledovány v organismech měst a vesnic, a praxe péče o obraz CHKO často čelí deficitu nástrojů, jak kulturní charakteristiky území chránit. I proto partnerský obor památkové péče usiloval o „vlastní právní nástroj“ péče o kulturní krajinu. Mnohé části kulturní krajiny jsou totiž méně atraktivní z hlediska biodiverzity a přírodních jevů, takže obor ochrany přírody nenacházel důvod k ochraně. Na řadě míst se bohužel hranice CHKO vědomě vyhýbá zastavěným územím měst či vesnic na svém obvodu a historické kulturní vazby tak nejsou zohledněny

První dvě krajinné památkové zóny (KPZ) byly v ČR vyhlášeny v roce 1992. Jednou z nich je Lednicko-valtický areál, který je zároveň od roku 1996 jednou z prvních kulturních krajin světového dědictví.

Pro typologické zařazení krajiny hřebčína v Kladrubech nad Labem v procesu přípravy dokumentů pro jeho nominaci na Seznam světového dědictví je potřebné znát jak obecné kategorie světově uznávaných krajin, tak i další typy krajin v České republice, ať již chráněných, k ochraně oborem památkové péče vytipovaných, nebo i typologicky specifických, jež si zaslouží pozornost.

Přestože v době přípravy a prohlášení uvedených KPZ od 90. let 20. století nebyly kategorie formulované pro účely světového dědictví zohledňovány, je možné tyto specifické krajiny obecně do nejméně jedné ze tří kategorií zařadit, což i dokládá objektivně dobré založení daných kategorií. Je tak možné konstatovat, že jde většinou o kombinaci krajiny organicky vyvinuté s určitými specifiky.

Největší podíl tvoří KPZ, které byly vyhlášeny ve vazbě na některý významný architektonický areál a související úpravy krajiny, a jde o krajiny s výraznými kompozičními znaky. Jako velmi názorné příklady lze kromě již zmíněného LVA uvést KPZ Vranovsko-Bítovsko, Čimelicko-Rakovicko nebo Žehušicko.

Specifickými krajinami v kategorii krajin asociativních chráněných jako KPZ jsou bojiště (dosud pouze tři). Takové krajiny obzvláště vyžadují znalost dané události a jsou vybaveny pomníky a obvykle i výkladovými informacemi přímo v terénu a v místě hlavních událostí.

Třetím typem krajín dle WH jsou organicky vyvinuté krajiny – buď stále pokračující a vyvíjející se (zpravidla hospodářské), nebo krajiny tzv. zkamenělé, reliktní, fosilní.

V souboru 25 KPZ v ČR lze do této kategorie zařadit čtyři teprve nedávno prohlášené KPZ v Krušnohoří, vytipované pro společný nominační projekt se Saskem.

Obecně lze říci, že všechny kulturní krajiny v sobě nesou určitý příběh, bez jehož znalosti je obtížné kulturní charakteristiky chápat a nakonec i rozeznávat je v obraze krajiny.

V nedávné době se Národní památkový ústav spolu se třemi partnerskými organizacemi věnoval sjednocení a zejména prohloubení poznatků o dosud prohlášených krajinných zónách.⁵ Tento proces byl nezbytným předpokladem pro návazné práce týkající se území České republiky jako celku. Stejnému konsorciu institucí se podařilo získat od MK ČR podporu na nový projekt NAKI, který má ambiciózní cíl – popsat typické a specifické kulturní krajiny České republiky a ty nejčennější doporučit pro přípravu dalších památkových zón krajinného typu.⁶ Do jisté míry půjde o první výstup tohoto typu, při vši úctě k řadě dosavadních prací typu krajiny studujících, zejména v oblasti krajinného rázu.

Již nyní lze konstatovat, že nad rámec zmíněných 25 KPZ je v ČR již v současné době vysoký potenciál tematicky jednoznačných asociativních krajín, jejichž klíčové identitu určující části jsou již nějakým způsobem chráněny, případně jsou jimi jednotlivé stavební kulturní památky, případně národní kulturní památky – k nim patří zejména poutní místa a případně další bojiště, větší pietní místa, NKP Lidice, NKP Ležáky, NKP Javoříčko. Nelze zapomenout ani na hřbitovy, které jsou mnohdy rovněž rozsáhlé. Například židovské hřbitovy ležící dále od zástavby majoritní komunity svou povahou a kontextem dosud tvoří malé svěbytné výseky krajiny.

5 Projekt NAKI s názvem „Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón“ probíhal v letech 2012–2015 pod koordinací VÚKQZ, v. v. i., a s partnery z NPÚ, ZF MENDELU a FS ČVUT.

6 Projekt NAKI II s názvem „Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky“.

Na tomto místě se sluší velmi uvítat záměr Ministerstva kultury prohlásit za národní kulturní památky další významná poutní místa v českých zemích. Lze předpokládat, že půjde o víceetapový proces a zejména bude potřebné uvážit, jak těmto křehkým místům zajistit skutečně kvalitní ochranu.

Modelovou situací přitom představuje již KPZ Římovsko, jedna z našich plošně nejmenších KPZ, která byla vymezena právě k ochraně rozsáhlého poutního areálu. Římovsko je jedním z nejkrásnějších příkladů barokní krajiny, jehož součástí je unikátní křížová cesta, která vytváří zajímavý okruh, procházející vesnicí i volnou krajinou. Příklad Římovska je velmi inspirativní i pro vymezení a následnou péči o další poutní místa, zejména tam, kde se schoval jejich krajinný kontext.

Do rámcového přehledu typologie kulturních krajin patří i venkovská území se zcela specifickými funkcemi, jež podmínily vzhled rozsáhlých oblastí, ale nijak je podle památkového zákona nechráníme a zpravidla (až na výjimky, kterými je CHKO České středohoří nebo CHKO Pálava) nejsou ani součástí CHKO. Kromě určité specifické primární pěstované kultury a plodin na produkčních plochách obsahují takové krajiny obvykle typologicky jednoznačné či zcela specifické objekty, které přímo souvisejí s danými plodinami a produkty nebo využíváním krajiny a jinde se nevyskytují. Může přitom jít o drobné objekty, stavby nebo jen terénní úpravy. Takové součásti krajiny bylo velmi obtížné prohlašovat za kulturní památky, ale právě celostní ochrana formou KPZ by měla napomoci jejich uchování zejména tam, kde je daný způsob hospodaření na ústupu, a i plošně menší KPZ by se mohly stát referenčními doklady tradičního hospodaření v krajině.

Lze uvést zejména tyto typy krajin:

- rybníční/rybníkářské
- sadařské, ovocnářské, zelinářské
- viniční
- chmelařské
- lesní, obory funkční i bývalé
- produkční obecně i reliktní – plužiny (bývalá pole a pastviny)

Seznam světového dědictví (World Heritage List) aktuálně obsahuje již více než 1000 položek (k červnu 2017 1052 lokalit různého rozsahu a povahy).

Rozložení na mapě světa/Evropy⁷ vypovídá o tom, jak se daří záměru naplnit geopolitickou a tematickou vyváženost. I přes veškeré úsilí a doporučení vyspělým státům, aby své kulturní lokality navrhovaly v nižším tempu a počtenosti, stále jsou nalézána další místa, která si status světového dědictví zaslouží. V Evropě, jako „ve starém kontinentu“ s vysokou mírou urbanizace a osídlení, dominují kulturní statky. Zároveň stoupá počet komplexních nominací, jež mohou prezentovat srozumitelně určité téma, a státy jen málokdy navrhují solitérní stavby.

Seznam světového dědictví obsahuje řadu lokalit, které lze vyčlenit do tematické skupiny „kulturních krajín“.

V daném vysokém počtu 1052 položek je nyní téměř 100 z nich prezentováno v podrobnější sekci kulturních krajín (v duchu zavedeného pojmosloví).

Při přípravě nominace, jež by měla být jako kulturní krajina prezentována, je proto nezbytné znát i nejceněnější dochované a chráněné krajiny světa. Při zvažování toho, jak význam a hodnoty kulturní krajiny hřebčína v Kladrubech nad Labem optimálně popsat, je nezbytné popsat její význam v národním měřítku, ale je samozřejmě nezbytné studovat, pro jaké hodnoty byly za světově významné uznány kulturní krajiny další, přednostně ty z našeho kulturně-civilizačního okruhu, tedy krajiny evropské (ale nejen tyto). Zejména krajiny, které uchovávají svědectví o specifickém hospodářském využívání krajiny, i když nejde o krajinu pro chov koní, jsou velkou inspirací z hlediska vlastního zpracování nominační dokumentace.

I když je stále těžší docílit zápisu na Seznam světového dědictví, pro vlastní proces nominací a způsob prezentace hodnot navrhovaných lokalit došlo k výraznému posunu oproti prvním desetiletím sestavování tohoto seznamu. Postupně totiž vznikla řada tištěných i digitálních metodických materiálů, které státům pomáhají jak při přípravě nominačních materiálů, tak i v řízení procesů v již zapsaných statcích světového dědictví či při jejich monitoringu⁸. Velmi záslužná je publikace vlastních nominačních dokumentací

7 Interaktivní mapu světa obsahují stránky Centra světového dědictví v záložce „List“: <http://whc.unesco.org/en/list>.

8 Publikční řady Centra světového dědictví jsou k dispozici v anglickém a francouzském jazyce a zmíněné manuály v záložce: <http://whc.unesco.org/en/resourcemanuals>, resp. <http://whc.unesco.org/fr/manuelsdereference>.

u jednotlivých položek Seznamu světového dědictví spolu s reprezentativními fotografiemi těchto míst.

Lze proto vřele doporučit (nejen pro účel nominace krajiny kladrubského hřebčína) prohlédnout si, jaké kulturní krajiny jsou na tomto Seznamu prezentovány. Pro tento příspěvek je vybráno jen několik příkladů všech kategorií kulturních krajín s jejich stručnou charakteristikou, čerpající právě z internetových stránek Centra světového dědictví.

Tematickou kategorií krajín záměrně komponovaných dobře reprezentuje nám geograficky relativně blízký vynikající celek příznačně nazvaný **The Garden Kingdom of Dessau-Wörlitz** (Království zahrad Dessau-Worlitz)⁹, shodou okolností rozvinutý rovněž v ploché krajině Polabí, v jeho části ležící v Sasku-Anhaltsku. Ačkoliv jde de facto o sérii několika areálů s určujícími architekturami a přílehlými zahradami a parky, svědčící o vývoji zahradního umění a krajinářství hlavně v období osvícenství 18. století, Německo tento statek úspěšně nominovalo jako spojité území.

The Aranjuez cultural landscape (Kulturní krajina Aranjuez)¹⁰ je vynikající lokalitou zahrnující doklady nejrůznějších vztahů mezi přírodou a lidskou činností, mezi vodními toky a geometricky formovanou krajinou, ale též krajinou s produkcí zeleniny, s alejemi a lesíky. Krajina dokládá množství staveb venkovských a městských a je známa i početným souborem svých architektonicky cenných palácových budov.

Kalwaria Zebrzydowska¹¹ v Polsku je jedním z ikonických poutních míst katolického křesťanství, kulturní krajina s velkým duchovním významem. Její přirozené prostředí, ve kterém vznikla na počátku 17. století řada symbolických míst bohoslužeb vztahujících se k utrpení Ježíše Krista a životu Panny Marie, je i v současnosti živým poutním areálem.

9 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/534>.

10 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1044>.

11 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/905>.

The Viñales Valley (Údolí Viñales)¹² na Kubě je obklopeno horami a jeho krajina je proložena dramatickými skalními výchozy. Pro zemědělskou výrobu, zejména pro pěstování tabáku, se zde stále používají tradiční techniky. Specifika této kulturní krajiny posiluje místní lidová architektura farem a celých vesnic, v nichž přežívá bohatá multietnická společnost. Tato krajina dobře ilustruje kulturní rozvoj karibských ostrovů, zejména Kuby.

Lokalita **Champagne Hillsides, Houses and Cellars** (Svahy Champagne a domy a sklepy)¹³ zahrnuje místa, kde byl vyvinut způsob výroby šumivých vín na principu sekundárního kvašení v láhvích, a to od počátku 17. století až po jeho ranou industrializaci v 19. století. Nejde ale pouze o viniční krajinu; status světového dědictví se váže k celku zastoupenému třemi různými částmi, jež spolu ilustrují celý výrobní proces šampaňského. Tato lokalita Seznamu světového dědictví v sobě nese svědectví o vývoji velmi specializované řemeslné činnosti, která se postupně stala agro-industriálním podnikáním. Kulturní krajina Champagne velmi dobře dokládá soudobý zájem o prezentaci nikoliv vizuálně ucelených území nebo solitérních vynikajících architektur, ale je příkladem tematicky bohatých a celistvých dokladů využívání krajiny člověkem.

Mexiko vybralo k prezentaci svých specifík ne náhodou plodinu spojenou s národním alkoholickým nápojem a zapsaná lokalita nese dlouhý název **Agave Landscape and Ancient Industrial Facilities of Tequila** (Krajina Agave a historická průmyslové zařízení v Tequile)¹⁴. Rozsáhlá lokalita se rozkládá mezi podhůřím sopky Tequila a hlubokým údolím řeky Rio Grande a je částí rozsáhlé krajiny, v níž se pěstuje modrá agáve, rostlina používaná od 16. století k výrobě nápoje nesoucího tedy lokální topografické jméno tequily. V krajině fungují lihovary odrážející růst mezinárodní spotřeby tequily v 19. a 20. století. Dnes je kultura pěstování a zpracování agáve považována za součást národní identity. Lokalita zároveň obsahuje cenné doklady o kultuře a tradicích předkolumbovského společenství Teuchitlan, jež formovalo oblast Tequila zejména vytvářením teras pro zemědělství, ale

12 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/840>.

13 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1465>.

14 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1209>.

i nejrůznějšími objekty pro bydlení, chrámy, slavnostními mohylami včetně stupňovitých pyramid.

Maďarská část tokajské viniční krajiny s názvem **Tokaj Wine Region Historic Cultural Landscape** (Tokajský vinařský region)¹⁵ demonstruje dlouhou tradici výroby vína v této oblasti typické svými nízkými kopci a říčními údolími, tedy v morfologii nížinného Maďarska, pro pěstování vinné révy zvláště příhodné. Složitá struktura vinic, farem, vesnic a malých měst s historickou sítí hlubokých vinných sklepů ilustruje všechny aspekty výroby slavných tokajských vín, jejichž kvalita a řízení jsou přísně regulovány již téměř tři století.

Obecně jsou evropské viniční a vinařské krajiny oblíbenými cíli a státy je nominují velmi často. V daném kontextu je zapsána například oblast Wachau v Podunají¹⁶, Údolí Horního Středního Porýní (Upper Middle Rhine Valley)¹⁷ a Viniční kraj Lavaux (The Lavaux Vineyard Terraces), rozsáhlý pás země podél Ženevského jezera¹⁸. Nemohou chybět další světově známé viniční oblasti ve Francii jižně od Dijonu (The Climats, terroirs of Burgundy)¹⁹ a Itálii, oblasti Piedmontu (Vineyard Landscape of Piedmont: Langhe-Roero and Monferrato)²⁰.

Další poměrně početnou skupinou kulturních krajín jsou krajiny spojené s hornickou minulostí. Těžba znamenala mnohde významnou modifikaci krajiny. Jejich podoba je zároveň významně ovlivněna místní morfologií, kterou respektovala a využívala související technická díla v krajině. Kromě štol a šachet jsou důležitou součástí těžebních krajín mnohde vodní díla bodová (rybníky, nádrže) i liniová (kanály, náhony).

Hornické krajiny jsou pro krajinu hřebčína tématem sice relativně vzdáleným, inspirativní jsou však v jejich popise a celostní prezentaci vodní liniová díla. Takové součásti v sobě obsahuje třeba tematicky pestrá lokalita okolí německého Goslaru v pohoří Harzu (Mines of Rammelsberg, Historic Town

15 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1063>.

16 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/970>.

17 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1066>.

18 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1243>.

19 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1425>.

20 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1390>.

of Goslar and Upper Harz Water Management System), jež byla o složitý vodní systém v hornaté krajině rozšířena před několika lety. Obdobně jsou vodní díla nepominutelnou součástí Hornické krajiny Krušnohoří, o jejíž nominaci dlouhodobě společně se Saskem usiluje i Česká republika.²¹

Hornické krajiny jsou zastoupeny jak těmi sahajícími až do doby antiky, tak krajinami reprezentujícími nástup industrializace, která těžbu nejrůznějších nerostů a surovin významně akcelerovala.

Mezi nejvýznamnější reliktní krajiny v Evropě bezesporu patří **Cornwall and West Devon Mining Landscape** (Hornická krajina Cornwallu a západního Devonu).²² Velká část krajiny Cornwallu a západního Devonu byla v 18. a na počátku 19. století přeměněna v důsledku rychlého růstu těžby mědi a cínu. Hlubinné podzemní doly a související struktury umožnily regionu produkovat dvě třetiny světové těžby mědi. Pozůstatky těžby a zpracování jsou svědectvím významu této odlehlejší části ostrovní země k průmyslové revoluci ve zbytku Británie.

Pro záměr získat status světového dědictví pro krajinu hřebčína v Kladru-bech nad Labem je velmi potřebné hledat podobnosti i odlišnosti s dánskou lokalitou zapsanou teprve nedávno pod narativním názvem **The par force hunting landscape in North Zealand** (Krajina parforsního lovu v oblasti dánského severního Zélandu).²³ Je dosud jedinou kulturní krajinou, která se již názvem hlásí k tradici využívání koní. Tato kulturní krajina severovýchodně od Kodaně zahrnuje dva velké lovecké lesy a lovecký park. Jde o komponovanou krajinu, kde dánští králové a jejich dvory praktikovali parforsní hony a obecně loveckou činnost, která dosáhla svého vrcholu mezi 17. a pozdním 18. stoletím. Krajina obsahuje lovecké průseky v hvězdicovém systému kombinované s ortogonálním rastrem a dobře dokládá uplatnění principů barokních úprav v zalesněné oblasti pro specifické dobové lovecké aktivity.

21 BUKOVIČOVÁ, Olga; VLČKOVÁ, Jitka. Česko-saský projekt Středoevropská kulturní krajina Montanregion Krušnohoří/Erzgebirge – cesta ke světovému dědictví UNESCO. *Zprávy památkové péče* 2012/72, číslo 1, str. 56–59; KAREL, Tomáš; KRATOCHVÍLOVÁ, Alžběta; MALINA, Ondřej. Shrnutí problematiky průzkumu montánní krajiny Krušnohoří. *Zprávy památkové péče* 2016/76, příloha, str. 87–92.

22 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1215>.

23 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1469>.

V tomto ohledu jde o odlišné téma, a je proto prozíravé, že „kladrubská nominace“ dostala přesnější název odkazující k chovu koní odlišného využití, tedy koní cvičených pro záprah do kočárů a využívání spřežení při slavnostních jízdách (**Krajina pro chov kočárových koní**). Součástí popisu specifické krajiny by měly být všechny aspekty chovu koní, a zejména krajinné charakteristiky a důraz na hospodářskou soběstačnost. Staletím rozvoje hřebčína na témže místě dospěla krajina ke stabilizovanému územnímu rozsahu, jemuž odpovídá i současný rozsah areálu.

Navazující krajina je přitom rovněž dochovaná a na rozdíl od mnoha jiných chovných zařízení výborně uchovává lidový charakter širšího zázemí hřebčína.

Kulturní krajiny světového dědictví a Česká republika

A jak tedy své kulturní krajiny mimořádného významu prezentuje Česká republika?

Dosavadních 12 lokalit světového dědictví ČR není zdaleka rovnoměrně rozloženo v rámci ČR, zahrnuje však typologicky pestré spektrum nemovitého kulturního dědictví: od historických jader měst přes solitérní vynikající architektury a sochařská díla až k reprezentantům našeho početného stavebního bohatství venkova. Pouze jedna z našich lokalit světového dědictví má povahu kulturní krajiny a tou je Lednicko-valtický areál (dále též „LVA“), v cizojazyčné verzi nazývaný Lednice-Valtice Cultural Landscape (Kulturní krajina Lednice-Valtice)²⁴.

LVA patří mezi naše největší a dvě první prohlášené KPZ – stal se jí již v roce 1992. Došlo k tomu tedy paralelně s kategorizací kulturních krajín (1992), o které však nebyly informace tak bezprostředně rychle známy, jak je tomu v současnosti díky internetové možnosti bezprostředního sdílení mnoha materiálů a tezí. V definici OUV je LVA charakterizován jako jedna z vůbec největších kulturních krajín Evropy a zápis na Seznam světového dědictví již v roce 1996 z území učinil jednu z nejvíce navštěvovaných kulturních krajín u nás.

24 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/763>.

Pokud ještě chvíli zůstaneme u našich světových památek, je možné teoretizovat o širším pojetí Kutné Hory, která je zatím i na webu WHC prezentována spíše jako „město architektury a kostelů“ než vazeb se svým montánním okolím. Přesto již nyní na vlastní městskou památkovou rezervaci navazují naučné stezky, které hornickou minulost v krajině připomínají.

Těsně před přijetím konceptu kulturních krajín bylo na Seznam světového dědictví zapsáno slovenské město Banská Štiavnica, ovšem spolu s technickými památkami ve svém okolí (Historic Town of Banská Štiavnica and the Technical Monuments in its Vicinity, 1993).²⁵

Indikativní seznam České republiky (Tentative List of the Czech Republic)

Poměrně velké ambice z hlediska kulturních krajín v ČR se projeví, pokud pohlédneme na národní Indikativní seznam pro další nominace:

Předběžný/indikativní seznam České republiky totiž obsahuje hned několik položek, které spadají do kategorie kulturní krajiny.

Aktuálně probíhají práce na již druhé verzi dokumentace pro mimořádně rozsáhlý nominační projekt s názvem **Hornická kulturní krajina Erzgebirge/Krušnohoří** (*Mining cultural landscape of Erzgebirge/Krušnohoří/Ore Mountains*). Pro tento projekt byly v ČR vytipovány a vyhlášeny 4 různě velké krajinné památkové zóny, jež doplňují území vybraná na straně saského koordinátora. Není prostor je představit ve větším detailu, nicméně český přístup byl dosavadními hodnotiteli shledán jako takový, který komplexní téma krajiny dobře prezentuje.

Alespoň krátce se dotkněme již bohatého dědictví rybníkářských dovedností na území České republiky, protože rybníční soustavy a celé krajiny v našich zemích obecně patří k typům, které jsou s ohledem na naši vnitrozemskou pozici zcela specifické.

25 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/618>.

Jejich symbolem široce známým a uznávaným v ČR je rozsáhlé území v okolí města Třeboně, jež tvoří nejvyšší koncentraci různě velkých rybníků a souvisejících vodohospodářských struktur. Již před více než 10 lety byl k posouzení na půdě UNESCO předložen a v expertním řízení komentován projekt **Třeboňské rybníkářské dědictví** (*Třeboň Fishpond Farming Heritage*). Tehdejší užší koncept, jenž měl prezentovat hlavní díla jako pars pro toto byl odmítnut a ČR byla vyzvána k předložení širšího pojetí, zahrnujícího větší rozsah rybníků z 15.–16. století. S tímto nesouhlasil majoritní vlastník těchto vodohospodářských památek zlaté éry českého rybníkářství a projekt je dlouhodobě ve společensky složité situaci.²⁶

S ohledem na výjimečnost tématu je toto téma nadále podporováno jak odbornými subjekty, MK ČR, tak i vedením města Třeboně. I přesto, že trvá nepřítel hlavních vlastníků rybníků a nesouhlas byl vyjádřen i ze strany krajského úřadu, probíhá pomalu příprava i v rovině metodické, aby toto téma nezapadlo, s případnou úpravou názvu jako **Třeboňská rybníční krajina** / *Třeboň Fishpond (Cultural) Landscape*.

K aktuálně pozitivně přijímaným a podporovaným nominačním projektům patří naopak právě krajina hřebčína v Kladrubech nad Labem, jejíž nominaci k zápisu na Seznam světového dědictví podporuje jak Pardubický kraj, na jehož území hřebčín leží, tak i několik vládních resortů. I z tohoto důvodu je společensky velmi důležité věnovat pozornost správné identifikaci a popisu všech jejích hodnot a učinit maximum pro její úspěch. Česká republika má totiž zatím zapsány výhradně lokality kulturní, což na danou agendu nesprávně vrhá dojem, že jde o „starost“ výhradně resortu Ministerstva kultury. Úmluva o ochraně světového dědictví je však mezivládním dokumentem a při jejím přijetí v tehdejší ČSFR a implementačním nařízením v České republice bylo uloženo resortům spolupracovat.

Na rozdíl například od praxe na Slovensku, kde existuje meziresortní skupina, která pravidelně témata světového dědictví projednává a reflektuje, u nás je odpovědnost za naplňování Úmluvy téměř výhradně připisována MK ČR.

26 KUČOVÁ, Věra. Třeboňské rybníkářské dědictví a Seznam světového dědictví UNESCO. *Zprávy památkové péče* 2005/65, číslo 6, str. 467–472.

Podrobnější informace o kulturní krajině hřebčína jsou předmětem dalších příspěvků a hodnoty jsou aktuálně precizovány při přípravě podrobné nominální dokumentace.

Věřme, že mezioborová a mezinárodní konference přinese řadu podnětů, jak tyto hodnoty dobře popsat a začlenit i do pojmosloví oficiálně se vážícího ke kulturním krajinám a principům zdůvodňování mimořádné univerzální hodnoty podle stabilizovaných kritérií obsažených v operačních směrnících k naplňování Úmluvy o ochraně světového dědictví.

Ochrana kulturních krajín po staletí utvářených chovem koní

Preserving Cultural Landscapes Shaped by Centuries of Horse Breeding

Alexandra Lotz

zakladatelka Horses & Heritage, agentury pro jezdecké dědictví

Abstract

This presentation deals with the national and traditional horse breeding institutions (state studs) of Europe, which preserve a special type of rural landscape that has been shaped by horse breeding for many generations right back to the 16th century. These precious institutions derive from a time when horses played a vital role in transport, agriculture, military support and the representation by monarchs and members of important families of the state in question. Thinking about the wide-ranging relevance of horses in the past, it becomes evident why farseeing rulers founded not only royal studs for their own representative purposes, but also state studs to improve the quality of horses in their kingdoms. The quality of horses was a decisive factor for the productivity and military successes of a state. Today, historic state studs are not only places of animal production they are unique heritage sites preserving different forms of heritage.

Historic building ensembles and associated cultural landscapes as well as collections of carriages, harnesses, books and other movable items count as tangible heritage. The ensemble of buildings and landscape that constitutes a historic stud is characterized by the intensive cohabitation of humans and animals. Moreover, a highly significant portion of their heritage value lies in the continuity of their use. Their cultural landscapes feature pasture and farm land, woods, wells, bridges, fences, irrigation systems, tree groups, alleys and special elements of the local environment. The knowledge of horses' requirements, their breeding and their formation to fulfill roles in the lives of humans, represents intangible heritage of a high significance. Over centuries the state studs managed to preserve traditions and professions that elsewhere have disappeared. They are places of horsemanship developed and refined over many generations aiming at harmony between men and horse. The large stud farms are usually located in regions with little economic power. They have always been and are still important employers of the local population. Within and around them a special "stud culture" evolved, a way of life dedicated to the care of the animals in their charge. Villages were established in connection with the studs, where the employees formed their own special communities. The daily, seasonal and annual routines are defined by the needs of the horses and the rhythm of nature. Last but not least the horses themselves can be regarded as „living heritage“. The breeds of today have been developed over centuries to match the pattern of human needs. Some are even considered as cultural monuments at their countries of origin, such as the Lipizzaner horses in Austria and Slovenia or the Old Kladruher horses in the Czech Republic. Many endangered breeds owe their survival to the national studs that continued breeding them, even in times when they were less popular. Thus, the state studs make an important contribution to the preservation of biodiversity.

After the motorization of transport, agriculture and war during the 20th century, the number of horses and with them the number of breeding institutions declined. Today, the surviving state studs are in a period of innovative orientation and re-structuring. Studs, being dependent on public funding, need to demonstrate the role they can play, not only for horse breeders and riders, but for the widest possible range of citizens as places of regeneration and back-to-nature experiences. This presentation aims to illustrate the preservation challenges and the potential of the state studs' cultural heritage including their landscapes and their special "stud culture" with regard to the requirements of modern societies.

Keywords: *European studs, cultural landscapes, historic horse breeding institutions, living heritage preservation, equestrian culture, Lipica Stud, Marbach Stud, Graditz Stud, Trakehnen Stud, Neustadt (Dosse) Stud, Le Pin Stud*

Kulturní dědictví evropských národních hřebčínů

Národní a tradiční evropské instituce pro chov koní představují specifický typ venkovské krajiny, která byla po mnoho generací utvářena chovem koní – někde již od 16. století. Tyto cenné instituce vznikly v dobách, kdy koně hráli nezastupitelnou úlohu v dopravě, zemědělství, vojenství a také ve velkolepé reprezentaci monarchů a členů významných rodů příslušného státu. Vezmeme-li v úvahu široké využití koní v minulosti, je zjevné, že vizionářští vládcové nezakládali královské hřebčiny jen pro účely své vlastní reprezentace, ale že tyto kontrolované chovy také zvyšovaly celkovou kvalitu koní v jejich zemích. Kvalita koní byla rozhodujícím faktorem pro podporu produktivity a vojenské úspěšnosti státu. Dnes jsou historické hřebčiny významné jak z hlediska chovu, tak také jako unikátní památkové lokality zahrnující různé formy historického dědictví.

Historické stavební soubory a s nimi související kulturní krajiny, stejně jako sbírky vozů, kočárů, postrojů, knih a dalších movitých předmětů, jsou dnes hmotným dědictvím. Soubor staveb a krajina tvořící historický hřebčín jsou charakterizovány intenzivním soužitím lidí a zvířat. Významný podíl jejich památkové hodnoty navíc tkví v kontinuitě jejich využití. Tyto kulturní krajiny zahrnují pastviny a zemědělskou půdu, lesy, studny, mosty, ohrady, zavlažovací systémy, skupiny stromů, aleje a další prvky specifické pro konkrétní lokalitu a území.

Specializovaná znalost potřeb koní, jejich chovu a výcviku k plnění rolí v životě člověka tedy reprezentuje nehmotné dědictví nesmírného významu. Po

staletí se národním hřebčínům dařilo zachovávat tradice a profese, které již na většině jiných míst vymizely. Státní hřebčiny jsou místa, kde se po mnoho generací vyvíjely specifické znalosti chovatelů, jezdců a cvičitelů s cílem dosažení harmonie mezi člověkem a koněm. Velké hřebčiny se zpravidla nacházejí v regionech s nízkou ekonomickou výkonností. Vždy byly a stále jsou významnými zdroji zaměstnanosti místního obyvatelstva. V nich a kolem nich se vyvinula zvláštní „kultura hřebčínů“ – způsob života zasvěcený péči o svěřená zvířata. Pro potřeby provozu hřebčínů se zakládaly celé vesnice, v nichž si jejich obyvatelé, z velké většiny zaměstnanci hřebčínů, vytvořili specifické komunity. Každodenní, sezónní a každoroční rutina je určována potřebami koní a rytmy přírody.

V neposlední řadě je také samotné koně možno považovat za „živoucí dědictví“. Dnešní plemena se vyvíjela po staletí tak, aby co nejpřesněji vyhovovala vzorcům lidských potřeb. Některá jsou ve svých zemích dokonce uznanými kulturními památkami, jako například lipicáni v Rakousku a Slovinsku nebo starokladrubští koně v České republice. Mnoho ohrožených chovů vděčí za své přežití národním hřebčínům, které jejich chov udržely i v dobách, kdy byla chovaná plemena méně populární. Národní hřebčiny tak stále významně přispívají k ochraně biologické rozmanitosti.

Různé typy hřebčínů

Soukromé chovy královských dvorů nebo šlechtických rodů vznikaly za účelem chovu koní pro potřebu jejich zakladatelů dle dobového vkusu a módy. Národní nebo státní chovy se často vyvíjely z někdejších královských nebo císařských chovů, což je případ hřebčínů v Kladrubech nad Labem nebo v Lipici, kde se chovali a šlechtili koně pro speciální potřeby vládnoucího dvora. Další chovy se zakládaly za účelem zvýšení kvality koní v dané zemi. Státní hřebčince nabízely za přiměřený poplatek připouštění klisen soukromých chovatelů vybranými chovnými hřebci. K výběru kvalitních hřebců byla nezbytná existence chovných statků s klisnami a špičkovými plemeníky. Díky tomu bylo možno vyprodukovat vyšší počet koní požadované úrovně. Nejvíce koní potřebovala především armáda, která musela být pro případ války nezávislá na dovozech ze zahraničí. Koně byli využíváni pochopitelně také v zemědělství a v dopravě.

Chov plemenných hřebců je méně náročný na prostor než chov klisen a odchov hříbat, pro který jsou nezbytné rozsáhlé pastviny. Hřebčince byly zakládány na místech se snadnou dostupností pro chovatele. Z důvodu ještě lepší dostupnosti řada hřebčinců navíc v průběhu sezóny provozovala či stále provozuje menší chovné stanice s několika vybranými hřebci. Historické hřebčince jsou často velice sofistikovaně uspořádaná zařízení, avšak vzhledem k jejich umístění a systému chovu hřebců obvykle nezahrnují rozsáhlé kulturní krajiny.

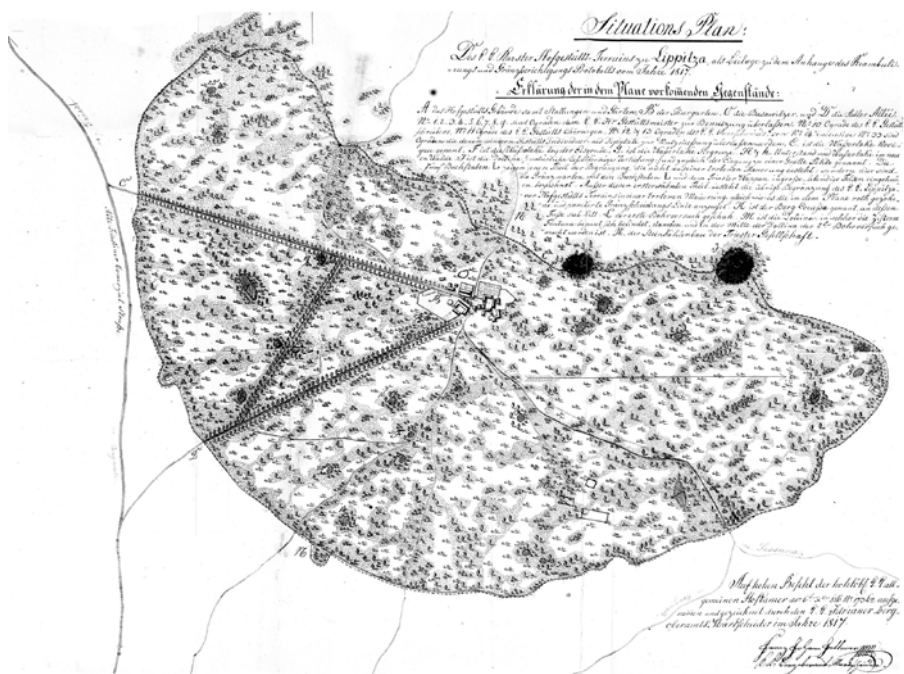
Hřebčiny s aktivním chovem mají velký počet chovných klisen a hříbat, která jsou v nich chována zpravidla do věku tří až čtyř let, a dále jsou tu pochopitelně plemenní hřebci. Významné chovatelské instituce mohou v případě potřeby snadno dosáhnout počtu několika stovek odchovaných koní. Jejich chov vyžaduje prostor, který bývá k dispozici v odlehlejších oblastech. Pro dostatečnou produkci píce se počítá zhruba s jedním hektarem pastvin na jednoho koně. Velké chovatelské instituce zpravidla provozují menší satelitní farmy k odchovu mladých koní, které také slouží ke karanténním účelům. V souvislosti s těmito institucemi se v průběhu staletí vyvinuly rozsáhlé kulturní krajiny.

Zaměříme-li se na kulturní krajiny, musíme rozlišovat mezi chovy, které byly založeny v místech, která původně sloužila jinému účelu, a lokalitami, které byly již od začátku navrženy a specificky uzpůsobovány pro chov koní. Zejména po církevní reformaci vznikla řada hřebčinců nebo satelitních farem větších chovatelských institucí v bývalých klášterech, například v Cluny ve Francii nebo v polském Leubusu. Také stáje, které původně patřily k velkolepým soukromým palácům, poskytovaly vhodné podmínky pro další využití jako státní hřebčiny – to je případ německého Moritzburgu nebo hřebčína Książ (dříve Fürstenstein) v Polsku. Na tyto instituce často navazují rozlehlé okrasné zahrady a parky náležející k původním sídlům, avšak nesouvisející přímo s chovem koní.

Lokality specificky navržené a upravené pro chov koní se vyvinuly v souvislosti s historickými chovatelskými institucemi, což je případ Kladrub nad Labem. Tyto krajiny jsou charakterizovány přítomností typických prvků, jejichž

podobu utvářela staletí chovu koní. Příklady historických chovatelských institucí zahrnujících významné kulturní krajiny v Evropě jsou:

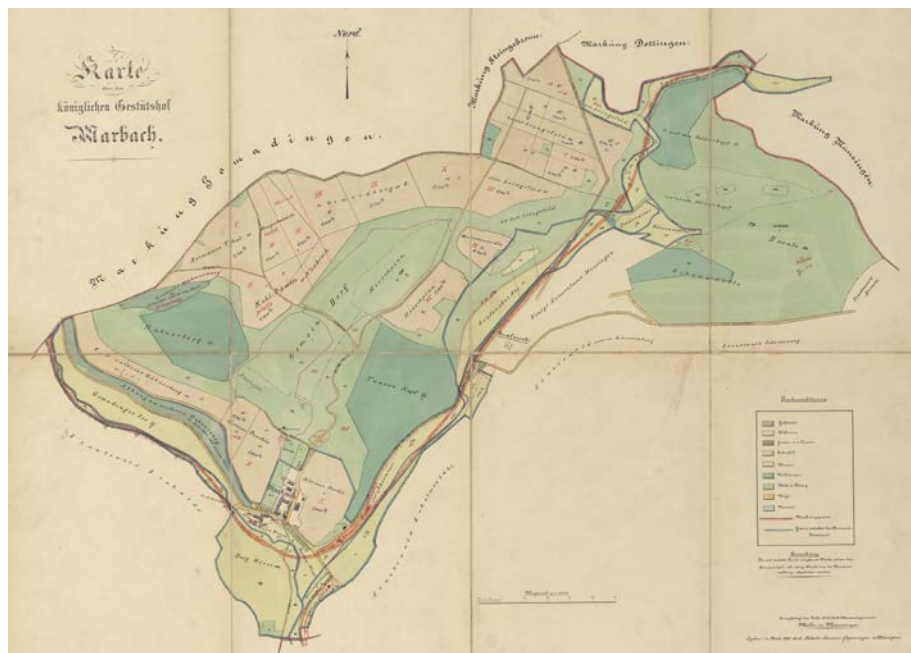
Národní hřebčín Lipica, Slovinsko

Lipica byla založena v roce 1580 ve stejném duchu jako Kladruby, tedy jako císařský hřebčín. Zatímco úkolem Kladrub bylo chovat vznešené, impozantní a silné kočárové koně pro zápřah do těžkých ceremoniálních kočárů na dvorech v Praze a ve Vídni, Lipica měla chovat lehčí typ koně vhodného pro jízdu pod sedlem a lehčí zápřah v terénu. Hřebčín byl založen na slovinské krasové planině, která se vyznačuje specifickou půdou a klimatem považovaným za obzvlášť vhodný právě pro chov koní. Krajina o rozloze 311 hektarů byla speciálně navržena a upravena přímo pro chov koní. Ledvinovitý tvar areálu hřebčína v Lipici je dobře patrný na řadě historických map a ilustrací stejně jako na současných leteckých snímcích. Prvky kulturní krajiny zde zahrnují oplocení areálu, vápencové zidky s různými vstupy a bránami, pastviny a louky s rozptýlenou vegetací a solitérními stromy, stromořadí a aleje,

studny a napajedla, dále různé budovy, zahrady a ohrady. Historické architektonické jádro se slavnou klenutou stájí pro plemenné hřebce se nachází ve vyvýšené pozici v samém srdci komplexu.

Státní hřebčín Marbach, Bádensko-Württembersko, Německo

Nejstarší záznam o dvorním hřebčíně v Marbachu je z roku 1514. Chov získal status státního hřebčína Württemberska v roce 1573. Marbach se stejně jako Lipica nachází v krasovém území ve Švábských Alpách na jihozápadě Německa. Koně se zde chovají na 960 hektarech zahrnujících tři lokality hřebčína se čtyřmi satelitními statky. V průběhu staletí se počet chovaných koní různě měnil. Dnešních 500 až 550 koní je chováno v několika částech areálu. Jádro hřebčína vzniklo v obci Marbach v údolí říčky Lauter v těsné blízkosti hradu Grafeneck, loveckého sídla, které bylo populární mezi hrabaty, barony a později také králi Württemberska. V průběhu času byl areál rozšiřován o další části, například o bývalý klášter v Offenhausenu s hřibárnou v Hau nebo o chovatelskou stanici St. Johann na místě někdejšího loveckého záměčku s hřibárnami ve Fohlenhofu a v Gütersteinu, které také vznikly na

místě zrušeného kláštera. Marbach je pozoruhodný komplex, samostatný svět jen pro koně, s lokalitami různého charakteru v závislosti na geografických podmínkách vysoko položených Švábských Alp. Rozsáhlé pastviny se solitérními stromy a skupinami dřevin, kamenné zdi, mosty, studny, živé ploty a aleje charakterizují krajinu, která zahrnuje také ornou půdu produkující krmné obilí a slámu. Vedle dvorů hřebčína s hlavními budovami se zde budovaly také hrázděné stáje a malé domky pro zaměstnance na odlehlých letních pastviskách.

Graditz, Sasko, Německo

První zmínka o chovu v Graditzu pochází ze záznamů z roku 1630. V roce 1686 vznikl dvorní hřebčín propojený se čtyřmi dalšími lokalitami, podobně jako Kladruby nad Labem ležící v nížině Labe, u města Torgau ve východním Německu. V roce 1721 nařídil saský král August Silný restrukturalizaci a rozsáhlou přestavbu Graditzu. Jeho plány byly velmi ambiciózní. Najal známého architekta Matthäuse Daniela Pöppelmannu, autora řady slavných paláců v Drážďanech, a zadal u něj návrh centrálního nádvoří hřebčína s palácem, stájemi a vstupní branou. Aleje a průhledy spojovaly srdce hřebčína

staveb. V době největšího rozkvětu hřebčín Trakehnen zahrnoval centrální ves a 16 satelitních statků. Kulturní krajina se skládala z širokých otevřených krajin s odvodňovacími kanály, ohradami a alejemi. Byl to svět stvořený pro koně, nesrovnatelný s ničím jiným, který se stal vzorem pro mnoho dalších chovatelských institucí na řadě míst v Evropě. Na konci 2. světové války muselo německé obyvatelstvo i s koňmi uprchnout za velmi dramatických okolností. Dnes v regionu žije ruské obyvatelstvo, které v chovu koní nepokračuje. Převážná část architektury a někdejší udržované krajiny je proto v dezolátním stavu.

Neustadt (Dosse), Brandenbursko, Německo

Hřebčiny v Neustadtu (Dosse) vznikly v roce 1788 v rámci pruského systému hřebčínů a mají mnoho společného s lokalitou Trakehnen. Král Fridrich Vilém II. zadal vybudování hřebčínů, které se nacházejí 70 km severozápadně od Berlína poblíž města Neustadt na řece Dosse. Lokalita byla významným střediskem raného průmyslu – vyráběla se zde dobře známá zrcadla. Stejně jako v Trakehnen byla i zdejší krajina rovinatá a podmáčená. Kolonisté z Francie a Holandska tu vybudovali odvodňovací systémy a pomohli krajinu

zkultivovat. Pro chov koní zde bylo vyčleněno 400 hektarů půdy. Vznikly dva hřebčiny, hřebčinec původně navržený pro 100 plemenných hřebců a dále statek pro 60 chovných klisen a jejich hříbata. Oba areály spojovala čtyřřadá alej dlouhá 1,5 km. Pastviny a stáje pro mladé koně se nacházely na obou stranách této aleje a v době největšího rozkvětu chovu plnokrevných koní v 19. století zde přibýlo dostihové závodiště, které se však později změnilo v terén využívaný k výkonnostním zkouškám hřebců a dalším soutěžím. Další letní pastviska se nacházejí na místech odlehlých od hlavního statku. Typickými prvky krajiny jsou příkopy, aleje, stromořadí, shluky stromů a solitérní dřeviny. Přes všechny politické změny, finanční a jiné potíže se hřebčín v Neustadtu (Dosse) udržel do dnešního dne. Nyní je provozován nadací Brandenburgisches Haupt- und Landgestüt a je znám jako „Sanssouci pro koně“.

Národní hřebčín Le Pin, Francie

Tento hřebčín, kterému se přezdívá „koňské Versailles“, vznikl v roce 1715 na základě příkazu o přesunu starobylého královského chovu ze Saint-Léger na nové místo, které bylo vybudováno v Le Pin mezi roky 1715 až 1736. Tento nejvýznamnější z francouzských národních hřebčínů hospodařil na 1000 hektarech. Krajina Le Pin je kopcovitá, s pastvinami, loukami a lesy. Po krajině jsou rozesety menší stáje a statky, přičemž hlavním architektonickým skvostem je zámek ležící na vyvýšeném místě s čestným dvorem

obklopeným stájemí. Od slavné kované brány zdobené zlatými hlavami koní vede Alej Ludvíka XIV. jako hlavní osa propracovaného systému alejí a průhledů. Nachází se zde také závodistiště z 19. století. Počet koní se tu vždy řídil politickými a finančními podmínkami. Před Francouzskou revolucí bylo v Le Pin chováno 200 plemenných hřebců, klisny a hříbata. Za revoluce byly všechny národní hřebčiny uzavřeny, protože souvisely se starým režimem. Napoleon I. je znovu otevřel, a dokonce jich nechal několik přistavět. Vzhledem k tomu, že měl v úmyslu dobýt celou Evropu, bez velkého počtu koní by se nikdy nebyl schopen dostat až do Ruska. Poté co se francouzský stát nedávno přestal chovu koní věnovat, zůstalo v Le Pin pouze několik koní pro vzdělávací účely, výzkum a veřejná vystoupení.

V porovnání s dalšími cennými evropskými státními chovy zahrnujícími kulturní krajiny je zjevné, že kulturní hodnota Kladrub nad Labem spočívá v ucelenosti jejich kulturního dědictví. Jedinečné propojení krajiny, architektury hřebčínů, přilehlých obcí, tradičního života v hřebčínech s každodenní, sezónní a každoroční prací kolem výjimečných starokladrubských koní coby žijících kulturních památek představuje základ mimořádné celosvětové hodnoty českého národního hřebčína.

Jak zachovat hodnoty živých kulturních památek?

Po motorizaci dopravy, zemědělství a válečného průmyslu ve 20. století počet koní významně klesl a s tím i počet institucí, které se zabývaly jejich chovem. Přeživší státní hřebčiny dnes procházejí obdobím hledání nové orientace a restrukturalizace. Hřebčiny, závislé na veřejných financích, musí demonstrovat role, které mohou plnit nejen pro chovatele koní a jezdce, ale také pro co možná nejširší okruh obyvatelstva – jako místa rekreace a návratu k přírodě. V závislosti na individuálních podmínkách jednotlivých institucí vznikají nové oblasti podnikání a činnosti. Příkladem jsou služby kolem koní, vzdělávání a školení pro odborníky i amatéry, výzkum ve spolupráci s univerzitami a řada dalších. Hřebčiny s vysokým turistickým potenciálem se čím dál víc zaměřují na pořádání akcí a nabídku aktivit pro návštěvníky. V nedávné minulosti došlo k řadě významných investic do návštěvnické infrastruktury nejen v Kladrubech, ale také v Lipici, Marbachu, Le Pin a na dalších místech. Vznikla ubytovací zařízení, obchody, galerie a další atrakce

k uspokojení očekávání návštěvníků. Vedle všech pozitivních efektů lze pozorovat vzrůstající komercializaci, která narušuje autentičnost a památkovou hodnotu míst. Snížování počtu koní vede ke ztrátě nehmotných hodnot a ohrožení existence krajiny kolem hřebčínů.

Pro zachování historických krajín utvářených chovem koní je nezbytné zachování kontinuálního využití objektů pro chov koní tradičním způsobem. Klíčovým úkolem je dnes interpretovat a prezentovat zbývající hřebčíny jako živé památkové objekty – jen tak lze zachovat jejich autentičnost a jejich památkové hodnoty. Historické instituce pro chov koní jsou komplexní památkové lokality zahrnující různé formy hmotného i nehmotného dědictví. Jejich kulturní krajiny jsou pouze jedním z aspektů bohaté a rozmanité oblasti kultury evropských hřebčínů. Základem pro zachování kultury evropských hřebčínů je jasné definování hodnot jednotlivých lokalit. To vyžaduje co nejintenzivnější výzkum, dokumentaci a interpretaci. Plnění tohoto úkolu vyžaduje vzácnou kombinaci profesionální správy památek a mezinárodních znalostí světa koní. Unikátním klíčem k převratnému úspěchu může být založení instituce evropské kultury chovu koní jako zoufale potřebného centra výzkumu, dokumentace a prezentace tohoto jedinečného dědictví naší kultury.

Proměny krajiny v kontextu zahradního umění ve vztahu ke krajině pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem

Landscape Changes in the Context of the History of Garden Art

Zdeněk Novák

Ministerstvo kultury České republiky

Abstract

The laborious return of European culture to the classical Greek and Roman roots was also manifested in the creation of gardens and a change in the perception of landscape. In *Liber ruralium commodorum* ("Book of Rural Benefits"), completed between 1304 and 1309 AD by Pietro de' Crescenzi, a number of works of classical authors from Aristotle to Ovid were put together in a collection which set the model relation between the house, garden and wood (landscape) for centuries to come. Petrarch's ascent of Mont Ventoux in 1336 AD was the initial instance of an activity which is nowadays a quite common part of lifestyle, i.e. travelling to see the beauties of nature. The description of a garden in the *Third Day of The Decameron* (1353 AD) and the following publication of *The Dream of Poliphilus* (1499 AD) presented the readers with part real and part dream visions of gardens, while the letters of Pliny the Younger, discovered and published in 1488 AD, gave a clearer idea of the grandeur and diversity of Roman gardens. It was already Pietro de' Crescenzi who appreciated the beauty of large fields with straight sides bordered by "hedges of green thorn bush and appropriate green trees in uniform distance from each other... but always retaining the benefit of a field, for benefit should come before pleasance, although in lawns (i.e. decorative gardens) it in opposition (i.e. on the contrary) should be retained."

For the following centuries this was the guiding instruction which was followed in the organization of fields. In the Czech lands order was brought into the arrangement of landscape by tree avenues which started to be planted in the 17th century and by forest clearings inspired by the principles of the French formal garden. The principles of the English landscape garden then created romantic sceneries in many places, including Kladruba nad Labem. The very pinnacle of the influence of garden art on landscape and its textbook is the Lednice-Valtice Cultural Landscape in South Moravia.

Keywords: *garden art history, types of gardens, cultural landscapes, Kladruba nad Labem Stud, Lednice-Valtice Cultural Landscape, Kopčany Stud*

Úvod

Lopotný návrat evropské kultury k antickým kořenům se projevil i v tvorbě zahrad a v proměně vnímání krajiny. Liber ruralium commodorum (Knihy

vo použitých vpolních) Pietra de'Crescenzi, která shromáždila v letech 1304–1309 publikace antických autorů od Aristotela až po Ovidia, na několik staletí nastavila vzor vztahu domu, zahrady a lesa (krajiny). Výstup Francesca Petrarcy na horu Mont Ventoux v roce 1336 zahájil dnes naprosto běžný projev životního stylu – cestování za krásami krajiny. Popis zahrady v třetím dnu Dekameronu (1353) a následná publikace Poliphilova snu (1499) představily čtenářům částečně reálné a částečně snové vize zahrad, zatímco dopisy Plinia mladšího, objevené a zveřejněné v roce 1498, přiblížily velkorysost a rozmanitost římských zahrad. Zahrada a krajina se staly významnou součástí reprezentace a rekreace aristokrata.²⁷

Už Pietro de'Crescenzi považuje za krásná velká pole s rovnými okraji obehnaná „ploty trní zeleného smíšenými s stromy zelenými příslušnými a od sebe jednostajně vzdálenými ... však vždy zachovajíc užitek pole, nebo užitek má předjíti rozkoš v polích, ač v trávnicích (= okrasných zahradách) na odpor (= naopak) má býti zachováno“.

Touto instrukcí se po následující staletí řídila organizace plužiny. Do uspořádání krajiny na našem území vnesly řád aleje vysazované od 17. století a průseky v lesích inspirované principy francouzské zahrady. Principy anglické a krajinářské zahrady pak vytvořily na mnoha místech, i v Kladrubech nad Labem, romantické scénérie. Vrcholem projevu vlivů zahradního umění na krajinu a jejich učebnicí je Lednicko-valtický areál na jižní Moravě.

Druhy zahrad

Podle účelu dělíme zahrady na

- užitkové,
- ozdobné,
- zábavní.²⁸

27 Příspěvek vznikl v rámci výzkumného projektu Kulturní krajina jako prostor pro společenskou reprezentaci a relaxaci vybraných aristokratických rodů v období od 17. do počátku 20. století, podporovaného Ministerstvem kultury (identifikační číslo DF13P01OW01).

28 Pietro de'Crescenzi dělí ozdobné (rozkošné) zahrady na prostřední pro prostřední osoby a královské pro osvědčené a bohaté pány (Crescentius Bohemus, Praha 1966), Konrád Gesner uvádí v roce 1559 (Historia plantarum) členění na zahradu užitkovou, léčivou, se vzácnými rostlinami – pro učené, okrasnou – pro občany a kláštery, přepychovou – pro reprezentaci knížat.

Všechny zahrady jsou krásné. Je krásný ovocný sad v květu, rdící se plody i zapadlý sněhem, je krásná zeleninová zahrada, jak ostatně dokládá Pottager du Roi (Kuchyňská zahrada krále) ve Versailles, je krásné bramborové pole i růžová školka.

Užitkovým zahradám se v této práci budeme věnovat jen okrajově, a sice jen tam, kde se staly předmětem tvorby zahrady jako uměleckého díla. Jejich účelem je produkce.

Ozdobné zahrady²⁹ potkáváme dnes téměř všude, od vegetačního doprovodu dálnic přes květinové dekorace ulic a náměstí až po výzdobu hrobů, osázené truhlíky a květináče v oknech. Jejich účelem je zkrášlit prostředí, dodat slavnostní ráz, reprezentovat, vyjádřit úctu a/nebo lásku. Jejich odraz nacházíme v obrazové výzdobě interiérů od nástěnných maleb v Pompejích přes výzdobu chrámů (předobrazem Berniniho baldachýnu nad hlavním oltářem baziliky sv. Petra v Římě jsou zahradní altány) po závěsnou malbu.

Zábavní zahrady jsou programovány za účelem zprostředkování zážitků. Jejich příběh započal v dávné minulosti. Mezi zábavní zahrady patřily perské obory (paradeiso) stejně jako římská sloupořadí (Vitruvius) doprovázející divadla a cirkusy. Dokonalosti tohoto typu zahrady, jež se později stala inspirací pro evropskou zahradní tvorbu, bylo dosaženo v dávné čínské Říši středu. Zatímco mužská zahrada byla pravoúhle uspořádaná, vyzdobená alejemi, geometricky stříhanými keři a sochami, zpravidla veřejná (např. Mauzoleum Ming-siao-ling, 1381–1431, nebo vstupní části zahrady rodiny Lin v Taipei, po 1851), tedy zahrada ozdobná, ženská zahrada byla budována pro bohatou dámu jako součást obydlí. Ideálem krásy byla tlustá žena s malými nožkami (deformace dívčích nožiček byla v Číně zákonem zakázána až v roce 1911). Taková žena se mohla pohybovat pouze v nosítkách, a protože po svatbě nesměla opustit obydlí, založili pro ni zahradu jako obraz světa. Vložili do ní jezero obklopené miniaturními horami s jeskyněmi, pavilony určené k chytání ryb, četbě, pozorování měsíce a hvězd, divadlo, vyzdobili ji zajímavými dřevinami a květinami,

29 Termínem zahrada označujeme v této práci dílo zahradního umění vytvořené nadaným a vzdělaným profesionálem, dříve označovaným pojmem umělecký zahradník. Ten byl schopen navrhovat, realizovat a udržovat zahrady a ozdobné nebo zábavní části krajiny, navrhovat květinovou výzdobu prostorů pro slavnostní i smuteční události, zkrátka tvořit díla z rostlin. Dnešní pojem zahradní a krajinářský architekt vyvolává dojem, že jde „jen“ o projektanta.

včetně miniaturních zahrádek v nádobách na stolech, předchůdců bonsají (dáma se nemohla ani sehnout), kameny fantaskních tvarů a naplnili ji symboly. Např. cihelná dlažba skládaná do rybiny symbolizovala plodnost, opice byla symbolem štěstí, páv symbolem bohatství. V zahradě rodiny Lin, která zbohatla na námořním obchodu, postavili dámě maličký maják. Dáma, kterou po zahradě nosili od zážitku k zážitku, je předobrazem dnešního návštěvníka zábavního parku. Pohledy do takové zahrady jsou obsahově totožné s čínskou malbou – stejné hory, stromy a pavilony. Dáma, která si v knihovně prohlížela díla čínského malířství, viděla stejnou scénérie ve vlastní zahradě.³⁰

V zahradním umění se setkáváme nejčastěji s kombinacemi uvedených druhů zahrad. Zahrada Rjóandži (Ryoan-ji) v Kjótu, která je pro Evropana krásnou dekorací (svého času byla oblíbeným motivem obrazových tapet do ložnic a obývacích pokojů), skýtá budhistickému mnichovi zážitkový program. Zahrada zámku ve Versailles je zahradou ozdobnou, reprezentační, ale současně jsou v ní naprogramovány zážitky, nejlépe snad patrné na programu fontán, popř. ohňostroju a představení (carrousel du roi), užitková pottager du roi byla zmíněna výše. I většina současných zahrad u obytných domů kombinuje část zábavní (dnes nejčastěji bazén a pobytový trávník) s částí ozdobnou (např. předzahrádka, okolí bazénu) a užitkovou (sad, skleník, zeleninové záhony).

Obdobné členění lze nalézt v krajině. Kvetoucí růže na konci řádků vinohradu jsou ozdobou užitkové části krajiny, stejně jako malebné skupiny a solitéry v luční a pastevní krajině. Účelově vybudované užitkové rybníky jsou pro veřejnost spíše zdrojem zážitků při koupání, bruslení a rybaření. Zábavní části krajiny mohou být jak ty účelově pro zábavu vytvořené (obory, bažantnice a honitby), tak ty, které svůj původní účel ztratily (opuštěné pískovny a lomy pro koupání a lezení po skalách).

Hledání ráj a inspirace sny

Předmětem naší práce není hodnocení nejstarších forem zahradního umění, protože o nich příliš málo víme. Pro evropskou kulturu je důležitý pojem

30 Nejnovější česká publikace o čínské zahradě s nejvyšší vypovídací hodnotou (DAMEC, Jiří; Wilhelmová, Dana. *Zahradní umění Říše středu*. Lednice, 2009. ISBN: 978-80-254-3812-1) dělení klasické čínské zahrady na mužský a ženský typ nepostihuje. Dokládá, že reálné čínské zahrady jsou poněkud jiné než onen sen, který se ukázal v minulosti tak mocným impulsem.

biblického ráje. Ten si nejstarší malíři představovali jako oboru plnou zvěře, kde nebylo žádné obydlí ani cesty, jen trávník, stromy, květiny a vodní hladina. Až některé evangelijní příběhy byly malíři situovány do zahrad pravidelně organizovaných. Zejména scéna Zvěstování Panně Marii je pravidelně zpodobňována v zahradním letohrádku. Snová představa ráje a pokusy o její naplnění byly a jsou jedním z motorů zahradního umění. K tomu přistupuje inspirace další vysněnou představou z dávnověku – jedním ze 7 divů světa visutými zahradami Semiramidinými. Už to, že bylo dílo zahradního umění považováno za div světa, vedlo v minulosti další tvůrce k realizaci podobně obdivuhodných zahrad, jež jsou dnes zapsány na Seznam světového dědictví UNESCO vedle jediného dodnes existujícího divu světa – pyramid³¹, jako je areál ve Versailles nebo Lednicko-valtický areál. Ukazuje se, že sen o ráji, o visutých zahradách a o dalších skvostných zahradách, jejichž krása je nám tlumočena prostřednictvím několika slov, je pro umělce mnohem silnější inspirací a díla takto vzniklá jsou mnohem působivější než díla vzniklá přesným kopírováním třeba i fotograficky zdokumentovaných zahrad, což se projevuje dnes na v Evropě a u nás oblíbených zahradách japonských.

Zajímá nás časový úsek od 14. století do současnosti. Jak se inspirace dostávala na naše území? Cestováním a literaturou, nejdříve opisovanou, po roce 1450 tištěnou. Důležité byly kontakty panovnických dvorů, cesty jejich vyslanců a válečné výpravy. Že byl zájem o cizí zahrady záhy potěšitelně překvapivě velký, dokládá cestopis Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa³², který napsal Václav Šašek z Bříkova v letech 1465–1467. Originál se nedochoval, v roce 1577 vydal moravský humanista Stanislav Pavlovský latinský text *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis, pietatis et religionis causa susceptae ab illustri et magnifico domino, domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*. Z něj čerpá i současná literatura, např. Christopher Thacker nazval jednu kapitolu ve své knize podle této předlohy *Hortulus Angliae*.³³ Šašek popisuje nejen „zahrádku anglickou“, ale všímá si např. zahrady v Bruselu, kde se lidé bavili bruslením. Nakolik se zkušenosti pana Lva z Rožmitálu a na Blatné projeví při přestavbě hradu Blatná v zahradních úpravách, není známo.

31 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/86>.

32 Praha: Orbis, 1951.

33 THACKER, Christopher. *The Genius of Gardening*. London, 1994.

Zdejší snaha být moderní a vytvářet u nás krásné věci, „jak se dělají ve světě“, pak pokračuje přebíráním renesanční architektury moravskými magnáty za vlády Matyáše Korvína na Moravě (1479–1490), kdy vznikly pernstejnská věž Formosa u zámku Tovačov (1492), možná i terasová zahrada na Pernštejně v rámci úprav předhradí a žerotínský zámek v Moravské Třebové (z něho se dochoval jen portál z bílého mramoru datovaný 1492), známým příběhem proměn rožmberských hradů a výstavbou rožmberského paláce a později impulsy z tzv. rytířských cest. Jednou takovou cestou byla návštěva Anglie podniknutá Zdeňkem Brtnickým z Valdštejna v létě roku 1600. I on si všímá zahrad a pečlivě je zachycuje ve svém deníku³⁴.

Proč od 14. století?

Pietro de'Crescenzi (1230/1235–1320) byl boloňský právník, který v letech 1304–1309 dokončil knihu *Liber ruralium commodorum*, považovanou za první moderní knihu o zemědělství. V roce 1373 byl pořízen překlad do francouzštiny, tiskem vyšla poprvé v roce 1471 v Augšpurku. Do češtiny byla přeložena Václavem Černým v roce 1500. Čerpá z antických a středověkých autorů,³⁵ někdy docela nekriticky,³⁶ jejich díla doplňuje vlastním pozorováním. *Liber ruralium commodorum* je první literaturou z bohaté řady tzv. Hausvaterliteratur, která popisuje hospodaření v krajině od zakládání sídel přes polaření, lukaření, chov a lov až po zakládání zahrad a výčet léčivých rostlin. V knize osmé pojednává o zahradách. Pokud Václav Černý překládal z latinského originálu, přeložil slovo „viridarium“ jako trávník. Do němčiny je ve stejné době překládáno jako *zyrgarten*³⁷ – okrasná zahrada, což je termín používaný dodnes (*Ziergarten*). Zdá se však, že překládal z německé verze patrně z roku 1493, neboť obsahově je jeho text této verzi bližší. Česká i německá verze totiž v 3. kapitole 8. knihy popisují oboru, která leží za zahradou severně od paláce a ke které vedou „řadové stromuov trávníka

34 The Diary of Baron Waldstein, tr. by G. W. Groos. London: Thames & Hudson, 1981.

35 ŠIMEK, Jakub. *Zahradní umění Piera de'Crescenzi*. Uherský Brod, 2007, s. 11.

36 např. z Vergilia přebírá údaj o včelách, které vznikají v mršině vola.

37 CRESCENTII, Petrus de. *Petrus de Crescentiis zu deutsch mit Figuren*. [Speyer] 1493. Dostupné z: [http://dfg-viewer.de/show/?set\[image\]=7&set\[zoom\]=default&set\[debug\]=0&set\[double\]=0&set\[mets\]=http%3A%2F%2Fdat.en.digitale-sammlungen.de%2F-db%2Fmets%2Fbsb00036829_mets.xml](http://dfg-viewer.de/show/?set[image]=7&set[zoom]=default&set[debug]=0&set[double]=0&set[mets]=http%3A%2F%2Fdat.en.digitale-sammlungen.de%2F-db%2Fmets%2Fbsb00036829_mets.xml).

od paláce až do lesu, ne napříč, ale nadél, aby dále z domu nebolí paláce mohlo býti spatřeno, cožkoli činí zvířata, které jsou v oboře položené“.³⁸

V letech 1348–1357 vznikl proslulý Dekameron. Giovanni Boccaccio (1313–1375) tam několikrát popisuje krásu zahrad a krajiny, zejména na počátku třetího dne popisuje zahradu,³⁹ jež má hodně společného s doporučeními Pietra de’Crescenzi.

Kolem roku 1400 byl do češtiny přeložen cestopis Marca Pola Il Milione. Text líčí i chánovu zahradu a popisuje introdukci dřevin.⁴⁰

V roce 1471 byly publikovány dopisy Plinia mladšího.⁴¹ Líčení zahrad a okolí jeho vil Laurentium, Tusculum a vil na Lago di Como (vila Komédie u jezera a vila Tragédie ve svahu; Plinius zdůvodňuje jejich názvy odkazem na typy divadla: tragédie se hrály na vysokých podpatcích, komedie nikoli) se stala předmětem interpretací jak ve vyobrazeních, tak v realizaci zahrad.

V roce 1492 byla dobyta Granada a Maurové byli vytlačeni z Pyrenejského poloostrova. Nádhera zahrad v Seville, Cordóbě a jinde potvrdila legendy o kráse orientálních zahrad tradované z dob křižáckých výprav. Zejména zahrady v komplexu Alhambry a letohrádku Generalife se staly zdrojem inspirace pro evropskou zahradní tvorbu. Přispělo k tomu nepochybně i to, že císař Karel V. zvažoval, že Granadu zvolí za své sídlo a část Alhambry nechal zbourat a postavit tam renesanční palác.⁴²

V roce 1499 vyšla kniha *Hypnerotomachia Poliphili* (Sen Poliphillův)⁴³, vyba-vená ilustracemi, o autorství textu i ilustrací se dodnes spekuluje. Velká část textu i ilustrací se týká tématu zahrady, popř. krajiny.

38 ŠIMEK, Jakub. *Zahradní umění Pietra de’Crescenzi*. Uherský Brod, 2007, s. 14.

39 BOCCACCIO, Giovanni. *Dekameron*. Levné knihy, 2010. ISBN 978-80-7309-393-8.

40 Dostupné na <http://texty.citanka.cz/polo/mil2-9.html>.

41 PLINIUS mladší. *Dopisy*. Praha 1988.

42 Současné zahrady jsou výsledkem rekonstrukce provedené za vlády krále Alfonse XIII. v 30. letech 20. století, jsou tedy spíše snem jeho současníků o maurských zahradách než dokladem toho, jak tyto zahrady po vytlačení Maurů vypadaly.

43 HYPNEROTOMACHIA, London 1592. Dostupné z: <http://www.archive.org/stream/hypnerot00colluoft#page/n5/mode/2up>.

Co mělo na křesťanského čtenáře (při stále přítomné představě ráje) větší vliv a co tvořilo jeho ideální představu o zahradě, zda odborná publikace Crescenziho, dopisy Pliniovy, Sen Poliphillův, či Boccaciovo poutavé líčení krásy zahrady, lze dnes těžko posoudit. Pro zahradní umění je klíčové, že inspirace byla inspirací snem, nikoli vědeckým rozbořen skutečnosti, jež se ostatně ani nedochovala nebo nikdy neexistovala.⁴⁴ To se pak v historii ještě několikrát opakovalo.

Od 14. století tedy můžeme posuzovat díla zahradního umění a absorpci podnětů slavné doby antické, jejíž stavby jako kulisy soudobého života přežívaly nejen v Římě. Sen o mocné antické Římské říši motivoval nejen politické dějiny Evropy a následně světa. Panovníci někdejších římských provincií budovali svá velkolepá sídla po vzoru císařského Říma a soutěž mezi nimi vyprovokovala zahradní i architektonické skvosty – Aranjuez v Hispanii, Versailles v Galii, Hampton Court v Británii, Casertu v Itálii, Schönbrunn v Noricu, jež inspirovaly vládce mimo území někdejší říše – Petrodvorec v Rusku, Wilanów v Polsku – a nejen vládce. Nespočetné historické zahrady na evropském kontinentu jsou dokladem toho, jakou motivací je prestiž a reprezentace a jakou inspirací jsou sny.

Jak je známo, při velké modernizaci šlechtického bydlení v 16. století se nedílnou součástí aristokratického obydlí stala zahrada (L. B. Alberti: „Zahrada je pokračováním domu“⁴⁵) a spolu s ní celý soubor, jak bychom asi dnes řekli, „občanského vybavení“, které se stalo zhmotněním nového životního stylu. Jak tradiční, v té době modernizovaná sídla, tak nově stavěné rezidence začaly být systematicky doplňovány souborem statků, jehož těžištěm byla již zmíněná zahrada, v ní a/nebo vedle ní zpravidla jednoúčelové stavby ke zprostředkování zážitků a zábavy – míčovny, hřiště, divadla, střelnice, jízdní dráhy, fíkovny, oranžérie, menażérie, voliéry, grotty, obory, rybníky, lázně, bažantnice a letohrádky. Některá zařízení byla ještě dále specializována. Zahrady se zpravidla členily na ozdobnou (někdy zvanou libosad podle německého Lustgarten), užitkovou – kuchyňskou, ovocnou, chmelnici, vinohrad,

44 Tady je podstatný rozdíl mezi zahradním uměním a architekturou, kdy např. Andrea Palladio měřil dochované antické památky a z nich přebíral Vitruviův ideální kánon krásy.

45 ALBERTI, Leon Battista. *I Dieci Libri de l'Architettura*, 1546. Česky *Deset knih o stavitelství*. Praha: SNHLU – Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

chřestovnu atd. Vůbec není vyloučeno, že i v libosadu byly vysázeny ovocné stromy. Odpovídalo by to i onomu pravzoru všech zahrad – biblickému ráji, jak je popsán v knize Genesis.

Obory byly zaměřeny na chov vysoké, a sice zvláště jelení a daňčí zvěře, divočáků, králíků, ale třeba i pávů. V jižních Čechách jsou pak zaznamenány i specializované chovné stanice bobrů zvané bobrovny (Červený Dvůr), na jižní Moravě (Lednice) a na západním Slovensku (Holíč) známe zase tzv. kačenárny k lovu divokých kachen. V některých lokalitách jednak díky terénní konfiguraci a jednak díky okolnímu osídlení a jistě i tradici byly některé části souboru od sídla dost vzdálené, jako kupř. Nová královská obora v Liboci v Praze. Forma obory se blížila anglické zahradě, rozdíl byl vlastně jen v absenci cest a sortimentu dřevin, kde převládaly dřeviny skýtající potravu pro zvěř (duby, buky, jírovce) a nevyskytovaly se žádné introdukované dřeviny, jež by byly „jen“ okrasné (jírovec nebyl pěstován z estetických důvodů).

Celý soubor byl nazýván voluptoár či voluptuár (v literatuře voluptoir,⁴⁶ protože nesloužil vlastně ničemu jinému než k poskytování pestrých zážitků/rozkoší, francouzsky volupté.⁴⁷ Jan Amos Komenský, Jošt III. z Rožmberka (Knížka o štěpování zahrad rozkošných, Olomouc, 1558) či Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic (Cesta z Království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinaj a Sv. Kateřiny v Pusté Arábii, 1598) psali ještě o zahradách rozkošných. Jak Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic, tak patrně i Jošt z Rožmberka označovali slovy „rozkošná zahrada“ spíše ovocný sad. Ten mohl být jistě ozdobně upraven. Crescenziho řady stromů „od paláce až do lesu“ mohly být řady stromů ovocných.⁴⁸ Voluptoár hrál významnou roli při reprezentaci majitele. Majitelé zahrad, jež byly uměleckými díly, byli totiž v době stavovské společnosti vázáni požadavky žít v „zářící nádheře“ (gloria splendens) a „urozenost zavazuje“ (noblesse oblige). První požadavek se projevoval v oblékání, stolování, sídle, zahradě apod., ten druhý ve způsobech chování a jednání.

46 Např. Schematismus des Fürstlichen Hauses Liechtenstein, 1810.

47 V té době asi nelze u uživatelů těchto zařízení mluvit o volném čase, protože jejich způsob života se od dnešního lišil.

48 V těch dobách se nepěstovaly zákrsy.

Pozoruhodné je, že další století nepřinesla po dlouhou dobu podstatnou kvalitativní změnu souboru prvků voluptoáru,⁴⁹ ten byl ve svých jednotlivých částech cizelován. Zatímco jeho spíše tematicky zaměřené části (obora, bažantnice, divadlo) podléhaly slohovému uměleckému vývoji vlastně jen ve stavebních doplňcích a sochařské, popř. malířské výzdobě, zahrada zažívala radikální změny své formy, které však také nevybočovaly z rámce představ o zahradách antických (Pliniových), kde na zámek (vilu) navazuje tzv. hipodrom, u Plinia zdobený ornamenty ze zimozrátu, levandule a rozmarýnu, doplněnými sochami a květinami. Kolem byly aleje platanů, moruší a fíkovníků nebo pergoly s vinnou révou. Dále pak ležely ovocné sady, zelinářské zahrady, vinice a obora se zvířaty, i exotickými. Ta výrazem jistě neměla daleko k útvaru později zvanému park. Plinius líčí, že „uprostřed ozdobné zahrady je, nečekaně, okrsek, který vypadá jako volná krajina (ruris imitatio)“, byl tedy tak schválně založen. Těžiště uměleckého směřování se jen přeneslo z vytváření pravidelně uspořádané zahrady do napodobování přírody (ruris imitatio). Zde máme zárodek vzoru, který se později v dějinách zahradního umění uplatňuje stále. Onen ruris imitatio je o několik staletí později schopen vstřebat i podněty ze zahrad Dálného východu.

Shora citovaný Leone Battista Alberti ve svém díle *De re aedificatoria* (1451–1452) uznává význam vylíčení toskánských vil Pliniem mladším pro podobu římské vily.⁵⁰ Někteří autoři (např. Robert Castell, 1728⁵¹; Karl Friedrich Schinkel, 1841⁵²), vytvářeli na základě Pliniova líčení obrazy (půdorysy, pohledy), kterými přibližovali současníkům své představy o tom, „jak to mohlo vypadat“. Tyto představy nepochybně vycházely z podoby soudobých zahrad, tudíž dospěly k jakési představové tautologii.

Jak bylo výše uvedeno, je umělecky ztvárněná (komponovaná) krajina dílem zahradního a krajinářského umění. V rámci srozumitelnosti se při komunikaci o zahradním umění vytvořily kategorie typů zahrad, jež byly ve starší

49 Až v první polovině 20. století jsou budována nová zařízení – tenisové kurty (např. zámecké parky ve Valticích) a bazény (např. zámecký park v Lukách nad Jihlavou).

50 THACKER, Christopher. *The Genius of Gardening*. London, 1994.

51 CASTELL, Robert. *The villas of the ancients illustrated*. London, 1724.

52 *Architektonisches Album*, No. 7, Berlin, 1841.

literatuře (do první poloviny 20. století⁵³) nazývány zpravidla podle země původu: egyptské, babylonské, římské, středověké, italské, holandské, francouzské (zpravidla se tím myslí zahrady Le Nôtreovské), čínské, anglické, anglo-čínské, japonské a moderní. Jak se obsah pojmu **moderní** posouval v čase (jiný je u Hirschfelda⁵⁴ a jiný u Gotheinové⁵⁵ a jiný nyní), byl soubor doplňován o zahrady krajinářské (Repton), přírodně krajinářské (Pückler-Muskau, Silva Taroucca), italizující a nakonec kombinující různé typy. Odtud byla odvozena kompozice italského typu, francouzského typu atd.

V novodobé literatuře⁵⁶ se do kategorizace zahrad (v Česku patrně pod vlivem Zdeňka Wirtha⁵⁷) vrkdrá kunsthistorické členění na zahrady gotické, renesanční, manýristické, barokní, klasicistní, romantické, či dokonce secesní atp.

Dochází tím ke zmatení pojmů. Určování typu zahrady podle slohu uměleckých děl nebo architektonických doplňků je matoucí, protože v zahradě italského typu se mohou vyskytovat barokní nebo rokokové doplňky, jak krásně dokládají zahrady pod Pražským hradem. Naopak renesanční letohrádek Belveder v Královské zahradě je zasazen do kompozice krajinářské zahrady doplněné italizující zahradou Otokara Fierlingera.

Ještě ošidnější je kategorizace typologie krajiny na krajinu renesanční, barokní, klasicistní atp. V rámci řešení úkolu „Identifikace a interpretace vzniku, podoby a proměny barokní kulturní krajiny jihomoravského pohraničí“ (DF13P01O-VV019) operoval řešitelský tým, jak je patrné i z názvu projektu, s pojmem barokní krajina. V hlavním výsledku – knize „Krajina jako dílo. Barokní krajinou od Mikulova po Znojmo“ (ISBN 978-80-87967-08-9) – se pojem objevuje také. Nicméně nikde, ani v hlavním výsledku, ani ve výsledcích dílčích,⁵⁸ nelze

53 Např. HIRSCHFELD, Christian Cay Lorenz. *Theorie der Gartenkunst*. Leipzig, 1789–1885; FALKE, Jakob von. *Der Garten: seine Kunst und Kunstgeschichte*. Berlin, 1884; GOTHEIN, Marie Louise. *Geschichte der Gartenkunst* 1, 2. Jena, 1914; WRIGHT, Richardson Little. *The Story of gardening: from the hanging gardens of Babylon to the hanging gardens of New York*. New York, 1934.

54 HIRSCHFELD, Christian Cay Lorenz. *Theorie der Gartenkunst*. Leipzig, 1789–1885.

55 GOTHEIN, Marie Louise. *Geschichte der Gartenkunst* 1, 2. Jena, 1914.

56 Např. DOKOUPIL, Z.; NAUMANN, P.; RIEDL, D.; VESELÝ, I. *Historické zahrady v Čechách a na Moravě*. Praha, 1957; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena; PETRŮ, Jaroslav; RIEDL, Dušan; SVOBODA, Antonín Marián. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 1999.

57 Např. WIRTH, Zdeněk. *Pražské zahrady*. Praha, 1943; PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena; PETRŮ, Jaroslav; RIEDL, Dušan; SVOBODA, Antonín Marián. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 1999.

58 Dostupné z: <http://www.baroknikrajinou.cz>.

dohledat, co si autoři představují pod pojmem barokní krajina. Stačí k tomu, aby krajina byla považována za barokní, několik přímočarých alejí, dominanta barokního kostela a několik barokních soch či božích muk? Co je vlastně dnes u nás chápáno jako barokní? Je to vnímáno pojetím Augusta Prokopa⁵⁹, tedy podle období vlády habsburských panovníků, nebo pojetím Vojtěcha Birnbau-
ma⁶⁰, tedy jako zákonitá „vývojová“ etapa formálně různých uměleckých proje-
vů?⁶¹ Na konferenci Organizace kulturní krajiny se zvláštním zřetelem k chovu
koní (Kladruhy nad Labem 26.–27. 5. 2017) označila Alena Salašová skladbu
pravoúhlých pozemků v pastevní krajině hřebčína v Kladrubech nad Labem
jako typicky renesanční. Je prokázáno, že toto uspořádání vzniklo na počátku
19. století. Důvod byl jistě praktický (pravoúhlé pozemky se lépe obdělávají),
ale nepochybně také reprezentační (pozorovatel vidí, že území je uspořádá-
no podle jednotící vůle majitele, v tomto případě panovníka, což vyvolá řadu
asociací např. o pořádku v říši) a estetický (už Pietro de'Crescenzi považuje za
krásná velká pole s rovnými okraji obehnané „ploty trní zeleného smíšenými
s stromy zelenými příslušnými a od sebe jednostajně vzdálenými ... však vždy
zachovajíc užitek pole, nebo užitek má předjít rozkoš v polích, ač v trávnících
(= okrasných zahradách) na odpor (= naopak) má býti zachováno“).

Pro určování typu kompozice zahrady (a přirozeně také pro posuzování vlivů
zahradního umění na krajinu) není východiskem forma uměleckých děl nebo
zahradních staveb či forma zámku nebo paláce, dokonce ani datum vzniku.

Kompozici zahrady určíme podle následujících kritérií.

1. Organizace prostoru zahrady, popř. navazující krajiny

Do 19. století je organizace prostoru založena na principech grafické per-
spektivy, tedy na práci s liniemi a velikostí prvků v kompozici. Malířská
perspektiva se vyskytuje pouze na obrazech použitých k výzdobě zahrady
(ohradní zeď zahrady zámku Troja, salla terena zahrady Vrtbovské nebo Le-
deburské zahrady) nebo provokaci zážitku. Např. ve Schwetzingenu vytvořil
Friedrich Ludwig Sckell iluzi pohledu do exotické krajiny tím, že její obraz

59 PROKOP, August. *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher beziehung*. Band I–IV. Wien, 1904.

60 BIRNBAUM, Vojtěch. *Barokní princip v dějinách architektury*. Praha, 1941.

61 MURÁR, Tomáš. *Baroko jako styl v pojetí Vojtěcha Birnbauma*. Praha, 2013.

nechal namalovat na mírně prohnutou zeď. Obraz situoval jako vyhlídku na konec loubí. Při správném osvětlení je obraz velmi přesvědčivý a provokuje podivení a úžas. Zahrada tvořená geometrickými liniemi (úsečka, kružnice, elipsa), tvořenými zpravidla rozhraními ploch (trávník-cesta, trávník-voda, stěna-nebe) nebo výsadbou v řadách a geometrickými tělesy (jehlan většinou v obelisku, kužel, kvádr, koule a od nich odvozené tvary), je základem pro perspektivní obrazy ukončené i „nekonečné“. S prostorem lze manipulovat využitím perspektivních zákonů, díky nimž lze umocňovat prostorový dojem (perspective rallentie). Zahrada tvořená liniemi ve tvaru esovky (anglická a její odvozeniny) vytváří perspektivní obrazy podobné obrazům čínského malířství nebo jevištní scéně. Skladba jednotlivých plánů může vytvářet iluzi prostoru, který neodpovídá půdorysu zahrady. Tomu může napomáhat práce s velikostí jednotlivých kompozičních prvků. Už Humpřý Repton⁶² uvažuje o vlivu barev na vnímání prostoru zahrady a krajiny, ale až hrabě Ernst Silva-Taroucca tvořil průhonický park s využitím zásad malířské perspektivy.

2. Práce s vegetací

Vegetace je základem každé zahrady, i když jsou výjimky, jako např. zmíněná zahrada Rjóandži v Kjótu. V dějinách zahradní tvorby lze pozorovat dva trendy, mezi nimiž kolísá práce s vegetací. Jsou období, kdy se kreativita zahradních tvůrců soustřeďuje na práci s vegetací, vytváří z ní architekturu (již na obrázku k měsíci červnu Přebogatých hodinek vévody z Berry od bratří z Limburka (1412–1416) je za hradbami Paříže vidět zelené loubí končící zelenou kopulí⁶³), kombinuje květiny a rostliny do úchvatných kompozic, napodobuje přírodní společenstva, nutí šlechtitele k tvorbě nových barev a tvarů rostlin. Ostatní prvky tvořící zahradu jsou doplňkem, a pokud jsou nutné, jsou i skrývány (ve francouzské zahradě jsou důsledně kryty ohradní a opěrné zdi stříhanými keři a stromy). Zárodkem těchto zahrad jsou simplici, tedy sbírky rostlin v italských zahradách, a Parterre Fleuriste v zahradách francouzských. Průhonický park je přehlídkou tvořivosti tohoto typu: Gloriet byl „zděděn“ z předchozí fáze uspořádání okolí zámku, Česká chaloupka byla

62 Kapitola Concerning Colours v knize *Fragments on the theory and practice of landscape gardening: including some remarks on Grecian and Gothic architecture*, collected from various manuscripts in possession of the different noblemen and gentlemen, for whose use they were originally written; the whole tending to establish fixed principles in the respective arts. London, 1816.

63 Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%AAs_Riches_Heures_du_Duc_de_Berry.

přenesena z Jubilejní zemské výstavy⁶⁴, aby podpořila „národní“ (ve smyslu národního obrození) charakter zahrady. Obě stavby jsou však spíše skryty, než aby vytvářely dominanty scénérií. Krása parku je založena na vegetaci. Jsou jiné zahrady, kterým dominují díla drobné architektury, sochy a vybavení a vegetace se stává doplňkem (např. zahrady pod Pražským hradem). Takové období prožíváme právě nyní. Kreativita tvůrců oceňovaných a prezentovaných zahrad se soustřeďuje na atraktivní tvary pergol a jiné drobné architektury, schodišť, laviček a zahradního vybavení, vodních prvků, vegetace přitom tvoří jen doplněk,⁶⁵ i když módní fenomén jardin vertical se opět soustředí na práci s vegetací.

3. Práce s vodou

Voda je klíčovou součástí zahrady již od onoho biblického ráje. Při zkoumání zahradní kompozice je důležité sledovat, zda je voda využívána jako zrcadlo manipulující s prostorovým dojmem zahrady, či jako dynamický prvek vytvářející svébytné dominanty – vodotrysky nebo kaskády. Evropská zahradní tvorba nepokročila ve stylizaci tak daleko jako tvorba japonská, kde vodní hladinu nebo tok (karenagare) či kaskádu (karedaki) má symbolizovat zvláště uhrabaný písek nebo štěrč.

Proto navrhujeme vrátit se k následujícímu členění zahrad.

Zahrada italská

Známe zahrady dvojího typu – terasové a rovinné, základem pravidelného členění plochy je čtverec, prostor rovinné zahrady je uzavřený a oddělený od okolního prostoru zdí, jež může být doplněna letohrádky, věžicemi či terasami k pozorování okolí a „výšivky“⁶⁶ ze zimozrátu, levandule, písku apod. v parteru zahrady (Neugebäude u Vídně, Bučovice, Kratochvíle u Netolic, parter před východním průčelím zámku v Lednici v 17. století), kompozice v zahradě jsou přísně osově symetrické, osy jsou ukončeny dominantami,

64 Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jubilejní_zemská_výstava_v_Praze_1891.

65 Viz např. <https://www.facebook.com/LandscapeArchitectsPage> nebo <http://www.grandprix-architektu.cz/wp-content/uploads/2015/05/K-1.jpg>.

66 Anglická literatura používá termín knotgarden.

prostor zahrady je členěn na veřejnou a soukromou část (giardino segreto). Prostor je uspořádán v základních směrech: vpředu–vzadu, vlevo–vpravo, nahoře–dole. Vegetace je tvarována do jemných ornamentů charakteru výšivek v parteru zahrady (broderie), do figur, stěn a zelených pavilonů a chodeb, oblíbené jsou sbírky rostlin (semplici: tedy začíná jedna oblast zážitků z pobytu v zahradě – potěšení z rozmanitosti shromážděných rostlin, později tematicky pořádaných do botanických zahrad, rozáříí, arboret, pinet, perenet, kaktusáříí apod.). Oblíbené jsou kašny s fontánami, giochi d'acqua (doslova vodní vtípky, dochované např. v nedalekém Hellbrunu u Salcburku, u nás zatím doloženy nebyly). Další zábavní prvky představuje míčovna, dráha pro hru pall-mall, menažerie a obora, která může (např. Rosice u Brna) a nemusí (např. obora Hvězda v Liboci v Praze) navazovat přímo na zahradu (pod letohrádkem Hvězda v oboře v Liboci patrně byla malá ohrazená zahrada nebo dráha pro pall-mall, ale víme o tom příliš málo, z ohradních zdí se toho mnoho vyčíst nedá). Terasové zahrady vytvářejí navíc infrastrukturu k pozorování okolní krásné krajiny, jejich prostor je tudíž neohrazený. Typické italské zahrady terasového typu byly založeny např. na Pernštejně, v Lednici, pod Pražským hradem a pod Petřínem, typické italské zahrady rovinného typu byly založeny např. v Bučovicích, na Kratochvíli, v Židlochovicích, u Valdštejnského paláce, Královská zahrada v Praze je vlastně kombinací: horní terasa byla koncipována jako rovinná zahrada s typickými atributy, směrem k Jelenímu příkopu na ni navazovaly terasy pro hru pall-mall, fíkovnu, oranžerii, sádky s vyhlídkami na Pražský hrad a do Jeleního příkopu.⁶⁷

Zahrada francouzská (Le Nôtreovská)

Zatímco u italských zahrad je poměr rozlohy sídla a rozlohy zahrady vcelku obdobný (Pražský hrad a Královská zahrada, Valdštejnský palác a zahrada) nebo je zahrada mnohem menší (Tovačov, Pernštejn – terasová zahrada, Český Krumlov – terasová zahrada, Jindřichův Hradec, Telč), u francouzské zahrady se poměr zásadně mění: sídlo se stává šperkem vsazeným do rozsáhle zorganizované krajiny – voluptoáru. Směrem k sídlu se zahušťuje geometrická organizace půdorysu zahrady až do spletitého ornamentu

67 Nejlepší popis Královské zahrady lze nalézt v publikaci DOBALOVÁ, Sylva. *Zahrady Rudolfa II. Jejich vznik a vývoj*. Praha, 2009. ISBN 978-80-86890-25-8.

parteru (broderie) a naopak, čím dále od onoho šperku, sídla, tím více klesá projev vůle tvůrce či zadavatele na krajinu, ale je stále patrný. Stříhané stěny přecházejí v aleje volně rostoucích stromů, boskety v lesíky, parterové trávníky v louky a pole.

Základem organizace prostoru krajiny je symetrie⁶⁸ a „nekonečná“ osa⁶⁹, na niž jsou „navlečeny“ jednotlivé součásti voluptoáru (přísně geometrické a ornamentální zahrady, obory, pavilony, divadla, míčovny). Osa prochází přízemím paláce nebo zámku otevřenou halou (která byla až mnohem později, zpravidla na přelomu 19. a 20. století, uzavírána zasklením nebo jinak). K základním směrům vpředu–vzadu, vlevo–vpravo, nahoře–dole se přidává šikmo vlevo vpředu a šikmo vpravo vpředu, popř. šikmo vlevo vzadu a šikmo vpravo vzadu. Osa se tak může množit na 3–5 paprsků (pate d’oie – pohled dopředu⁷⁰), může být přetata jinými osami (étoile – 8 os v základních i doplňkových směrech, ležatá osmička je symbolem nekonečna⁷¹). Osy bývají zdůrazněny ústřední cestou, vodním kanálem, průsekem nebo alejí. Tyto prostorové koridory, které navazují na plochou část zahrady před zámkem/palácem (parter, vytvářejí spolu s parterem „veřejný“ a viditelný prostor zahrady (jakousi obdobu, vlastně předobraz veřejného prostoru města – soustavu náměstí a ulic, jež se však začala vytvářet právě podle vzoru francouzské zahrady až v 19. století – Otto Wagner, Camillo Sitte). Na křižovatkách/uzlech se mohou vyskytovat drobné stavby nebo umělecká díla. Pokud jsou v řadě za sebou, neleží na přímce, ale jsou mírně „rozkolísány“, aby byla jedna za druhou vidět a společně daly vyniknout hloubce prostoru (Mikulov). Mohou se střídat „plné“ prvky (sochy) s „prázdnými“ (např. kašnami s vodotrysky nebo vítěznými oblouky: Paříž), což také podporuje pocit

68 Symetrii považuje za jednu z nejdůležitějších hodnot zahrady kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna. Srov. FLEISCHER, Victor. *Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler*. Wien–Leipzig, 1910.

69 Nekonečná ve skutečnosti znamená „kam až vidím“, termín vychází z definice přímky. Princip vychází z Crescenziho doporučení „řadové stromuov trávníka od paláce až do lesu, ne napříč, ale nadél, aby dále z domu neboli paláce mohlo býti spatřeno, cožkoli činí zvířata, které jsú v oboře položené“. Ryze funkční prvek převzal novou funkci v organizaci prostoru, pohled do nekonečna se stal estetickým zážitkem.

70 Vzorem pro pate d’oie může být pohled na jih z Piazza del popolo v Římě, kde vybudováním ulice Via Paolina v roce 1525 vznikla obdobná prostorová situace – tři osy vycházející z jednoho bodu.

71 S osmičkou se setkáváme již u našich renesančních zámků, jejichž věže jsou osmiboké (Tovačov, Mikulov, Kroměříž, Vlašim aj.) a u Minaretu v zámeckém parku v Lednici, jehož věž má dvě patra osmiboká, a u Janohradu, jehož jedna nárožní věž je rovněž osmiboká. Proč to tak je a zda to má nějaký symbolický význam, se nepodařilo autorovi zjistit ani v literatuře, ani dotazy u historiků architektury a umění.

hloubky prostoru. Rozvoj optiky umožňuje manipulaci s geometrickými tvary vytvářet v zahradě pocitově jiný prostor (perspective rallentie). Osa opouští zahradu prostřednictvím vision claire, tedy mříží nebo přes příkop ah-ah⁷² (např. Slavkov), z nějž později Charles Bridgeman (ve Stowe v Anglii) rozvine příkop ha-ha⁷³. Odvozeniny osy krystalizují ve svébytně zorganizované vzory z alejí nebo průseků v krajině, celek vyjadřuje, dnešními slovy, „manažerské“, tedy organizační a řídicí schopnosti majitele, jejichž výsledkem je viditelný **Řád**⁷⁴ uspořádání krajiny ovládané jednou vůlí. Řád se nevyhýbá zemědělským pozemkům, situování hospodářských dvorů, členění lesních porostů, ba ani úpravám rybníků.⁷⁵ Uspořádání prostoru zahrady a krajiny je mnohem zřetelnější na mapě než v prostoru zahrady, popř. krajiny, což však neznamená, že by k pochopení a rozklíčování kompozice zahrady měl být použit plán jako primární zdroj informace.⁷⁶

Mimo „viditelný“ prostor francouzské zahrady se nacházejí kabinety (cabinet de verdure) v bosketech (obdoba městských vnitrobloků a nádvoří), které se vyvinuly z giardino segreto. Vnější do zahrady moment překvapení a zvyšují její prostorovou a funkční diverzitu. Bývají do nich umísťovány zábavní prvky zahradního programu – bludiště, Bullingrün, zahradní divadlo, lázně, grotty apod.

Vůle tvůrce zasahuje do terénu zahrady masívními proměnami přírodních tvarů v terasy, rampy a konkávní a konvexní útvary (překrásná kombinace obou se nachází pod Glorietem v zahradě v Schönbrunnu).

72 DÉZALLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph; LEBLOND, Alexandre. *The Theory And Practice Of Gardening*. London, 1728, s. 95. Dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dezallier1728>.

73 Pokud lze za účelově stejné zařízení považovat příkop na Merianově rytině zámeckého areálu Neugebäude u Vídně z roku 1649, byly by dějiny tohoto zvláštního, „neviditelného“ oplocení mnohem starší. Dostupné z: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/Schloss_Neugeb%C3%A4ude_Wien_Merian_1649.jpg.

74 Sv. Pavel: Korintským 1, 40: „Všechno ať se děje slušně a podle řádu.“

75 Kniže Karel Eusebius z Lichtenštejna ukládá kolem roku 1670 potomkům, aby při úpravách hráze Hlohoveckého rybníka mysleli na to, že alej do Lednice musí být přímá, což se jemu při jejím zakládání nepodařilo, neboť hráz ležela několik desítek metrů západně od osy aleje. „Úkol“ splnil kníže Jan I. z Lichtenštejna až v roce 1805.

76 Humhry Repton (*Sketches and hints on landscape gardening*, London, 1794) považuje mapu za nevyhovující pro pochopení jeho projektů zahrady, proto ji doplňuje pohledy na scénérii „před“ a „po“.

Vegetace je tvarována podle vzorníků, v souladu s narůstajícími rozměry úprav roste i měřítko tvarovaných stěn, loubí⁷⁷ a pavilonů. Konstrukční prvky (podpůrné a ohradní zdi) jsou důsledně maskovány stříhanou stěnou. Zatímco Dézallier D'Argenville⁷⁸ doporučuje ze stromů tvarovat jilmy, kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna horuje pro smrky.⁷⁹ Sbírky rostlin se rozšiřují a jsou pro ně budovány speciální části zahrady (oranžerie, květinový parter).

Vodotrysky (jeux d'eau) se rozvíjejí v souladu s rozvojem hydrauliky, i když některá know-how se patrně do Francie šířila později.⁸⁰ Zdůrazňují pocit vzhůru, do výšky⁸¹. Vodní kanály a rozlehlé bazény jsou jednak infrastrukturou pro různé zábavy a jednak vnášejí do zahrady efekt zrcadlení, tedy symetrii podle horizontální osy, a zvýšení pocitu řádu, stejně jako zmnožení zážitku z pocitu pohledu dolů, do hlubiny, který byl do té doby možný jen z věží nebo navršených kopců (šnekenberk). Proto byl v zahradě poměrně vzácný (u nás např. pohled z terasy letohrádku Belveder v Královské zahradě, pohled na zahradu z oken zámku Bučovice, na východní parter z okna věžice vily v Lednici, ze šnekenberků v Květné zahradě v Kroměříži).

Oblíbené ohňostroje stejně jako vodotrysky opět zdůrazňují schopnosti majitele spoutat živly.

Typickými Le Nôtreovskými zahradami jsou u nás Lednice v 17.–18. století, Slavkov, Holešov, Milotice, Jaroměřice nad Rokytnou, Troja v Praze. Pozoruhodná je Květná zahrada (1665–1675), která je v zásadě budována na principech italské rovinné zahrady, ale nekonečná osa procházející rotundou (zasklenou až za episkopátu arcibiskupa Theodora Kohna na počátku 20. století) a ohradními zdmi, stejně jako étoile, v jejímž centru se rotunda nachází, a dvě zrcadla hladin bazénů, stejně jako zrcadlo bazénu kolem

77 V Miloticích se dochoval jinde neužívaný název pongon.

78 DÉZALLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph; LEBLOND, Alexandre. *The Theory And Practice Of Gardening*. London, 1728. Dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dezallier1728>.

79 FLEISCHER, Victor. *Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler*. Wien–Leipzig, 1910.

80 Kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna kolem roku 1670 píše, že pokud chce zřídit vodotrysk typu girandola, musí pozvat specialisty z Itálie, protože ve Francii se to ještě neumí.

81 Dějiny ambice dosáhnout co nejvyššího vodotrysku jsou zajímavou kapitolou dějin zahradního umění, viz např. BREDEKAMP, Horst. *Leibniz und die Revolution der Gartenkunst*. Berlin, 2015. ISBN 978 3 9031 5183 4.

voliéry, přebírají prvky organizace zahradního prostoru, jež krátce předtím (1653–1654) navrhl Le Nôtre ve Vaux-le-Vicomte.

Zahrada anglická

Šokující změnu tvorby a vnímání prostoru přinášejí principy zahrady anglické. Odpor k francouzským zahradám vyjadřuje např. ruská carevna Kateřina II. v dopise Voltairovi v červnu roku 1772 slovy: „Momentálně jsem bláznivě zamilovaná do zahrad v anglickém stylu ... a hluboce nenávídím přímky. Nenávídím fontány, které mučí vodu ... jedním slovem: Anglománie ovládá mou mánii pro výsadby.”⁸² Zahrada přestává být pouhou „architekturou” vytvořenou ze stříhaných keřů a stromů.⁸³ Zahradní umění se soustřeďuje na koncentraci přírodních krás, nejdříve v jednoduchých kombinacích. Pohled do zahrady se blíží ideálním obrazům krajín francouzských krajinářů (Claude Lorrain, Nicolas Poussin) a čínského malířství (častá přítomnost mlh v Anglii se podílí na podivuhodných zážitcích z anglických zahrad, někdy na hranici neskutečna). Možná i kvůli tomuto jevu byla anglická zahrada spíše uzavřená do sebe (Kew Garden, než tam byla postavena v roce 1762 věžovitá pagoda, zahrada zámku Krásný Dvůr, než byl v roce 1792⁸⁴ vestavěn vyhlídkový novogotický Tempel).

V anglické zahradě se nevyskytuje přímka. Okraje porostů, cesty, okraje vodních ploch jsou trasovány podle serpentiny, jež byla považována za nejladnější ze všech linií.⁸⁵ V zahradách se téměř nepěstují květiny, ale díky kontaktům v Severní Americe prudce vzrůstá sortiment pěstovaných dřevin (introdukce). Lancelot „Capability” Brown (1716–1783) kodifikoval jednoduché a snad právě proto tak úspěšné schéma organizace prostoru anglické zahrady prostřednictvím několika strukturálních prvků:

- belting – obvodový nebo clonící porost, který současně slouží jako zdroj dřeva,
- clumping – skupina stromů,

82 PIOTROVSKY, Mikhail; DEDINKIN, Mikhail; JACQUES, David. *The Hampton Court Albums of Catherine the great*. London, 2016. ISBN 978-1-906257-4.

83 William Chambers (A Dissertation on Oriental Gardening, Dublin, 1773) používá termín „mere cities of verdure”.

84 Dostupné z: <http://krasnydvur.eu/?p=9>.

85 HOGARTH, William. *The Analysis of Beauty*. London, 1753, kapitola VII, O liniích: „which line hath the power of super-adding grace to beauty”. Dostupné z: http://www.tristramshandyweb.it/sezioni/e-text/hogarth/analysis_html/ch_7.htm.

- solitéra – nikde jinde než v anglických zahradách a jejich odvozeních se stromy nemohou rozvíjet do tak krásných tvarů.

Vše bylo umístěno v trávníku, který slouží jako pastvina.

Vegetace je vybírána podle schopnosti dosáhnout zajímavých tvarů. Jako solitéry jsou v Anglii oblíbeny cedry, kleny, duby a jilmy, chráněné konstrukcemi proti okusu. Sortiment je postupně rozšiřován introdukcí v rámci Evropy (modřín, borovice černá), jejího blízkého okolí (cedry) a z východního pobřeží Severní Ameriky (akát, platan, vejmutovka, jalovec viržinský).

Brown byl mistrem v zakládání vodních ploch a ve vytyčování jejich břehů (park Blenheim Palace). Ty vycházejí z přírodních tvarů jezer, potoků, řek a peřejí. Motiv peřeje se stal velmi oblíbeným. Vycházel, stejně jako řada dalších jiných zahradních prvků (stavebních), ze vzoru v díle Johanna Bernarda Fischera z Erlachu: *Entwurf einer historischen Architectur*, vydáno ve Vídni roku 1721.⁸⁶ Tabule XII zobrazuje velké vodopády Nilu. V anglické zahradě chybí vodotrysky, jen potoky a řeky jsou prvky, které přinášejí do zahrady vodu v pohybu. Peřej je vlastně jediným vodním prvkem v zahradní kompozici, který vytváří vodní efekty srovnatelné s efekty přelivu ve starších fontánách (včetně efektů zvukových). Proto je někdy pro ni budováno náročné technické zařízení. U nás se dochovaly pozůstatky kaskády v zahradě zámku Krásný Dvůr u Podbořan. Jak vypadaly peřeje, když byla tato kaskáda v chodu, si můžeme jen představovat.⁸⁷ V Mnichově je možné srovnat peřeje od Dominika Girarda ve francouzské zahradě zámku Nymphenburg a peřeje od Friedricha Ludwiga von Sckell v Englische Garten.

Motivy z knih Andrey Palladia (1508–1580) a jeho stavby ve Venetě se staly nejoblíbenějšími vzory pro výstavbu zahrad pavilony a mosty (Chiswick 1729, Wilton House 1736, Stowe 1738), později jsou doplňovány motivy gotickými a antickými (Stowe 1741).

86 Dostupné z: <http://www.e-rara.ch/zut/content/pageview/2761135>. Toto dílo je jako inspirační zdroj zahradního umění nedoceneně.

87 Na webu nelze k 3. 6. 2017 dohledat žádné vyobrazení peřejí v zahradě zámku Krásný Dvůr.

Zahrada anglo-čínská

Napodobitelé Brownovi postrádali jeho talent, takže už v roce 1773 kritizuje vzhled soudobých anglických zahrad v předmluvě (Preface) svého díla William Chambers.⁸⁸ Považuje je za nudné, schematické a bez fantazie. Nakolik to bylo tvrzení objektivní a nakolik účelové, lze stěží posoudit. Chambers kritizuje také starobylý (antient, tedy zahrady francouzské a italské) sloh zahrad na kontinentu. Tato kritika je promyšlenou přípravou na adoraci fiktivního čínského zahradního umění, jež je obsahem části Dissertation. Už první věta textu „Mezi Číňany požívá zahradní umění mnohem vyšší úcty, než je tomu v Evropě“ zahajuje útok na ješitnost evropského (anglického) čtenáře. Přestože už Hirschfeld⁸⁹ označil po srovnání s ostatními popisy čínských zahrad Chambersovu zprávu za smyšlenou, byl apel Chambersova snu tak mocný, že se projevil v evropské tvorbě zahrad vytvářením nálado- vých scénérií a stavbou pagod, čínských pavilonů, čínských mostů, a v jednom případě (Wörlitz) dokonce stavbou umělé sopky.

Nicméně některé principy francouzské a anglické zahrady důležité i pro ztvárnění umělecky komponované krajiny byly dále rozvíjeny, zejména propojení zahrady s okolní krajinou, jak je uvedeno výše, a to buď pomocí příkopu ha-ha, nebo pomocí ponořeného plotu. Cílem bylo „vtáhnout“ do zahradních scénérií okolní krajinu bez ohledu na vzdálenost nebo vlastnictví půdy, učinit prostor zahrady zdánlivě nekonečný (zahrada zámku Kačina). Jev, který ve francouzské zahradě organizoval pohled do nekonečna ve směru jedné (hlavní) nebo několika navazujících os, se v anglo-čínské zahradě stává klíčovým principem kompozice, kvůli němuž se organizuje prostor téměř nahodile podle zajímavých points de vue a místa vyhlídky (referenční body) jsou „navlékána“ na referenční trasu. V ploché krajině jsou na obvodu zahrady budovány stavby za účelem vyhlídky do dálky (Venušin chrám ve Wörlitz, zřícenina akvaduktu ve Schwetzingen, Minaret v Lednici byl ponechán ze starší, formálně francouzské, programem však anglo-čínské zahrady knížete Aloise Josefa I. z Lichtenštejna). Rudolfova vyhlídka v zámeckém parku na Sychrově dokládá, že zajímavým point de vue mohl být i viadukt. Plán zahrady je protkán zdánlivě nahodilými průhledy, které ale v reálné zahradě

88 CHAMBERS, William. *A Dissertation on Oriental Gardening*. Dublin, 1773.

89 HIRSCHFELD, Christian Cay Lorenz. *Theorie der Gartenkunst*. Leipzig, 1789–1885.

zprostředkovávají zážitky, jež mají charakter „neurčitých pocitových záležitostí, jako je úžas či estetický požitek“.⁹⁰ Některé pohledy do nekonečna byly ukončeny umístěním dominant (socha Herkula na hlavní ose areálu ve Vaux-le-Vicomte, Minaret v Lednici, i když tam byl jeden pohled do nekonečna nahrazen nekonečným pohledů do nekonečna, a to dokonce ze tří výškových úrovní). Někdy jsou tyto stavby označovány jako stafážní.⁹¹ V Anglii byly někdy vytvářeny jako fiktivní – namalovány na zeď užitkové stavby, vytvořeny z papírmašé jako pravé divadelní kulisy.⁹² Inspiraci pro exotické stavby čerpal Chambers z díla Johanna Bernarda Fischera z Erlachu *Entwurf einer historischen Architectur*⁹³. Z tohoto díla vycházeli i jiní tvůrci, takže např. nejstarší zahradní pyramidy (park Monceau v Paříži, park Wilhelmshöhe v Kasselu, park u paláce Carskoje Selo) kopírují tvary zachycené Fischerem, neboť jinou informaci o egyptských pyramidách tehdejší tvůrci neměli.

Základní instrumentárium vegetačních prvků se nezměnilo, k solitérám, skupinám a clonným porostům nepřibyl nový prvek, základní téma – pohled do malebně rámované scenerie se díky přítomnosti nových druhů dřevin a nových typů staveb stával rafinovanější a rozmanitější. Vegetace byla sesazována tematicky, aby spolu se stavbou vyvolávala iluzi exotické země. Sortiment se příliš neliší od sortimentu anglické zahrady (převládají dřeviny z východního pobřeží Severní Ameriky), ale pomalu roste introdukcí i šlechtěním (*Syringa × chinensis*, 1777⁹⁴). V polovině 18. století se do Evropy dostává první jinan dvoulaločný (Utrecht, vysázen 1730–1767?).

Vodní prvky se nezměnily, bylo rozšířeno tvarosloví mostů o mosty „čínské“ (inspirace Chambersem), ale vrací se vodotrysk, někdy umístěný v jezeru.

90 BELL, Julian. *Zrcadlo světa. Nové dějiny umění*. Praha, 2010, s. 20. ISBN 978 80 257 0280 2.

91 HÁJOS, Geza. *Romantische Gärten der Aufklärung. Englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in und um Wien*. ISBN 3205051610 / 3-205-05161-0.

92 Charles Cameron, hlavní architekt carských sídel Carskoje Selo a Pavlovsk, byl požádán knížetem Grigorijem Alexandrovičem Potěmkinem-Tavričeským, aby při inspekční cestě carevny Kateřiny II. Veliké postavil stejnou technikou hezké ruské vesnice, odtud výraz „Potěmkinovy vesnice“.

93 FISCHER von Erlach, Johann Bernard. *Entwurf einer historischen Architectur*. Leipzig, 1725. Dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>.

94 Jde o křížence evropského šefíku *Syringa vulgaris* a perského šefíku *Syringa persica*, zvolený název křížence je ryze obchodní značka.

Zahrada krajinářská (reptonovská)

Do tohoto proudu vstoupil velký syntetik Humphry Repton (1752–1818) svými díly a úvahami, ve kterých pojmenoval současnou tvorbu termínem zahradní krajinářství (garden landscaping). Ve své tvorbě promýšlí a aplikuje optické zákony, vrací se k perspective rallentie, zabývá se kombinacemi barev, proměnou scenérie při ranním a večerním osvětlení, prosvětlováním scenérie „otevíráním oken“. V diskusi s pány Knightem a Pricem hájil realizovatelné zahradní kompozice Brownovy oproti akademickým „pictoresque“.⁹⁵

Prostor zahrady/krajiny organizuje tak, že se nebrání pravidelnému uspořádání ve výsadbách v blízkosti domu (pleasure garden) nebo ve sbírkových zahradách (rozárium). Princip francouzské zahrady, v níž se geometrická forma zahušťuje směrem k sídlu, zachoval, ale dal mu jinou formu. Na upravenou pleasure garden kontrastně navázala „divoká“ anglická nebo anglo-čínská zahrada, neboť v blízkosti obydlí je třeba dát přednost pohodlí před „divokostí“ přírody. Obrazy „před“ a „po“ v jeho knihách, zejména v nedostizné *Sketches and Hints on Landscape Gardening*, 1794, jsou výrazem čtyř zásad stanovených ve VI. kapitole, tedy radosti z volného zahradního prostoru, v němž jsou pomocí prostředků zahradního umění z pozorované scenérie odstraněny všechny ošklivosti, které by rušily potěšení z pobytu v zahradě. Tyto zdroje potěšení definuje⁹⁶ v šestnácti bodech:

1. Sounáležitost
2. Užitečnost
3. Řád
4. Symetrie
5. Efekt malebnosti
6. Spletnost
7. Jednoduchost
8. Rozmanitost
9. Novost
10. Kontrast
11. Návaznost
12. Asociace

95 Viz též STIBRAL, Karel. *O malebnu, estetiku přírody mezi zahradou a divočinou*, 2012. ISBN 978-80-7363-464-3.

96 REPTON, Humphry. *Sketches and hints on landscape gardening*. London, 1794, Appendix.

13. Vznešenost
14. Vhodnost
15. Pohyb
16. Proměnlivost v čase

Jeho tvorbu znali knížata z Lichtenštejna⁹⁷ a patrně ji osobně poznal Bernard Petri⁹⁸ a záhy ji přenesl na kontinent, v roce 1803 založil park u zámku Loosdorf, po roce 1805 komponoval zahrady a krajinu na panstvích Jana I. z Lichtenštejna (Lednicko-valtický areál, Adamovský areál, Novozámecký areál, areál v Rossau).

Zahrada přírodně krajinářská

a. Pücklerovská

Hermann, kníže z Pückler-Muskau (1785–1871), byl pozoruhodnou osobností, jež se projevila i v zahradní tvorbě. Kníže procestoval Evropu (1807–1810), Anglii (1814) a Irsko a severní Afriku (až po Súdán). Svou tvorbu v zásadě postavil na kritice anglické zahrady (studoval Stourhead aj.), podobně jako William Chambers. Nelíbilo se mu, že anglický park (pastvinu) hyzdí ochrany dřevin proti okusu. Naopak, nadchlo jej programování pomocí stavebních dominant (zřícenin, chrámů) a metodika přesazování vzrostlých stromů.⁹⁹ Na svém panství v Muskau (Mužakov) zakládal od roku 1815 park (po roce 1822 ve spolupráci s Johnem Adey Reptonem¹⁰⁰), který později popsal v knize *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei, verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*. Významnou součástí knihy je obrazový doprovod, plány a mapy, z nichž je mimořádně zajímavá „mapa knížecího parku v Muskau, jak nyní částečně je, částečně jak má být“ (překlad autor). Ta spolu s popisy v textu knihy názorně ukazuje, že park

97 Součástí zámecké knihovny v Lednici byla kniha *Sketches and Hints on Landscape Gardening*.

98 Zda se s Reptonem setkal, není známo.

99 STEUART, Henry. *The planter's guide, or A practical essay on the best method of giving immediate effect to wood, by the removal of large trees and underwood; being an attempt to place the art, and that of general arboriculture, on phytological and fixed principles; interspersed with observations on general planting, and the improvement of real landscape; originally intended for the climate of Scotland*. Edinburg, 1828. S touto knihou se však kníže setkal až po založení parku v Muskau, ve své knize *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei, verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau* uvádí, že nezná užitečnější knihu.

100 Syn Humpry Reptona.

vycházel z principů anglo-čínské a reptonovské zahrady. Stavby, které měly být dominantami (chrám německé důslednosti, ruina hradu, mauzoleum aj.), však nebyly realizovány kvůli nedostatku peněz.¹⁰¹ Park má mít charakter volné přírody a krajiny, jeho krása spočívá na velkorysých kompozicích s dalekými průhledy (v parku v Muskau chybí vyhlídky), malebnými solitérami a skupinami stromů (v parku se téměř nevyskytují jehličnany, ale je obklopen „mořem“ borových lesů), jezírkem a peřejemi na přítoku řeky Nisy, v jejíž nivě a přilehlých terasách je toto dílo založeno. Krása parku je tak založena na práci s prostorem, vodními prvky a vegetací (stromové patro vychází z domácích dřevin, exotickými velmi šetřil), drobná architektura nehraje v kompozici významnou roli (čtyři mosty a vyhlídkový pavilon, i když některé razantní barvy – např. modrá – dnešního návštěvníka zaskočí).

Pückler byl dobrým pozorovatelem a patrně trochu provokatérem. Projevil se to např. konstrukcí hlavního průhledu (zámek – Pücklerův památník), který je veden jako levá osa *pate d'oe*, tedy šikmo vlevo vpředu.¹⁰² Jak lze pozorovat, většina návštěvníků přicházejících k uzlu os se nejdříve podívá ve směru pravé osy *pate d'oe* a pak teprve vlevo. Možná je v tom něco fyziologického nebo to souvisí se čtením.

Vegetační prvky (stromy) používal v Brownově členění (solitéra, clump, belt) a rozvinul je. Jako solitéru vysazoval i tzv. kytici stromů, skupinu propracoval v pečlivém rozmístění stromů ve trojici: 2+1¹⁰³. Rozpracoval i sesazování skupin keřů a stromů. Doplnil k zámku geometrické záhony květin, zejména letniček, z nichž se později údajně vyvinulo kobercové zahradnictví (Teppichgärtnerei).

101 SILVA-TAROUCA, Arnošt Emanuel: Používání stromů a keřů v zahradách i parcích. *Styl*, 1933–1934, XIII (XVIII). Autor k tomu dodává „naštěstí“.

102 Je žádoucí stále bádát v oblasti možné inspirace knížete zámeckým parkem v Lednici. Při jeho pobytech ve Vídni a v Brně je nepravděpodobné, že by park nenavštívil. Mohl jej vidět v době, kdy byla budována současná podoba západní části a ve východní ještě přezívala Hvězda. Jedna z jejích *pate d'oe* byla tvořena klenutým mostem přes řeku Dyji (přímá osa), umělou ruinou vítězného oblouku (pravá osa) a Minaretem (levá osa). Nejdéle „přežila“ levá osa s Minaretem. Tato situace mohla být inspirací pro situování průhledů a vyhlídek.

103 V zámeckém parku v Lednici je možné často pozorovat obdobné trojice (2+1), avšak většinou z exotických dřevin, např. platan–vejmůtka–liliovník, přičemž mezi dvojicí stromů a třetím stromem někdy prochází cesta. Monokulturní trojice dubů se nachází hned za mostem při vstupu do západní části parku. Nakolik se Pückler touto situací inspiroval nebo zda k ní dospěl sám, je třeba dále zkoumat.

Vodní prvky zůstaly v sortimentu známém z anglické zahrady, v parku vybudoval dvoje peřeje. Ve své knize detailně rozebírá tvary ostrovů a břehů vodních nádrží.

b. Silva-Tarouccovská

Ernst Emanuel hrabě ze Silva-Taroucca (1860–1936) posunul krajinářskou zahradu jiným směrem: krátce – na rozdíl od Pücklera záměrně (nikoli z nedostatku peněz) rezignoval na architektonické dominanty (s výjimkou zámku a jeho věže) a soustředil se na práci s vegetací. Od roku 1885 tvořil zámek a park v Průhonících. Jeho motivace částečně vycházela z době odpovídajícího hledání národního výrazu: „*Mojí myšlenkou bylo vytvořit park odpovídající rázu krajiny; vodítkem při práci byla mi pouze příroda, přičemž zároveň využíval jsem vždy i vlastností terénu. Snažil jsem se docílit mnohotvárných obrazů zapadajících do rámce středočeského kraje.*”¹⁰⁴ Přitom samozřejmě vycházel z inspirace staršími zahradami a dílem holandských mistrů, které jej inspirovalo při práci se světlem v kompozici scénérie a úvahách nad proporcemi světlých (vodní a travnaté plochy) a tmavých (porosty, terénní vyvýšeniny) prvků a využitím malířské (vzdušné) perspektivy v kompozici scénérie.¹⁰⁵ Jeho úvahy a praktické pokusy manipulovat s prostorem pomocí světlých a tmavých prvků jsou vlastně analogií k perspective rallentie, i když to výslovně neuvádí. Výsledný efekt je však stejný.

Anglický pojem „improvement“, spojený s tvorbou „Capability“ Browna, dotáhl Silva-Taroucca k dokonalosti. Vylepšil vše, co bylo možné. Vylepšil prostorový dojem z údolí potoka Botiče výsadbou vysokých smrků a douglasek po jeho okrajích¹⁰⁶ a založením jezírek – vodních zrcadel, které výšku údolních stěn dvojnásobí. Vylepšil rozmanitost terénu odhalením skalního podloží a vyhloubením bočních plasticky propracovaných údolíček. Výsadby uchopil z tolika různých úhlů pohledu, že je velmi těžké je jednoduše charakterizovat. Během 19. století se dále rozšířil sortiment pěstovaných rostlin introdukcí

104 Z přednášky Arnošta Emanuela o Průhonickém parku přednesené na valné hromadě Dendrologické společnosti v Praze 27. února 1926. Dostupné z: http://old.ibot.cas.cz/historie_lokality.

105 SILVA-TAROUCA, Arnošt Emanuel. Používání stromů a keřů v zahradách i parcích. *Styl*, 1933–1934, XIII (XVIII), s. 159–164.

106 Nakolik se tady inspiroval výsadbami v zámeckém parku v Lednici, je třeba ještě zkoumat. Výsadby jedlí na hraně pravobřežní terasy řeky Dyje vytvářely v Lednici zdánlivý pocit dramatického terénu, který ve skutečnosti chybí. Silva-Taroucca byl s knížetem Janem II. z Lichtenštejna a s Wilhelmem Lauche v kontaktu a park dobře znal.

ze západního pobřeží Severní Ameriky, z Dálného východu a šlechtěním odrůd. Nesmírné bohatství druhů a odrůd rostlin, které jiným zahradám spíše ubližovalo,¹⁰⁷ uchopil tvůrčím způsobem a každé rostlině stanovil místo, kde vynikala. Dosáhl zdánlivě nedosažitelného – vybudoval obrovskou sbírku a její vědecké hodnoty podtrhl uspořádáním rostlin v krásných kompozicích. Nebál se ani ostrých, ani jemných kombinací barev, struktur a textur.

Do parku umístil vedle dřevěné Alpské vyhlídky jedinou budovu – Českou chaloupku, kterou odkoupil po Jubilejní výstavě v Praze (1891).

Poté co po roce 1907 začal spolupracovat s Camillo Schneidrem (7. dubna 1876 Gröppendorf – 5. ledna 1951 Berlín), získal park ještě vyšší rozmanitost v říši trvalek a stálezelených rostlin. Schneider absolvoval v rámci své práce pro Dendrologische Gesellschaft zur Förderung der Gehölzkunde und Gartenkunst in Österreich-Ungarn botanickou expedici na Kavkaz, kde jej fascinovaly porosty pěnišníků a bobkovišní. Na jeho podnět se začaly vysazovat v Průhonících a dnes jsou pro odbornou i laickou veřejnost základním znakem Průhonického parku.

Park je podobně jako v Muskau do sebe uzavřený prostorový útvar, chybí v něm vyhlídky do okolní krajiny,¹⁰⁸ přesto působí velkoryse. Soustava průhledů provazuje jednotlivé lokality, několikrát je využit pohled z nadhledu. Kulisy jsou tvořeny propracovanými sestavami dřevin, v nichž se snažil posílit malířskou perspektivu vysazováním taxonů modravých tónů. Typická je scénérie umístění kontrastní dřeviny před pozadí (šedé topoly před stěnu ze smrků). Cesty jsou někdy ponořeny do terénu, aby nenarušily trávník v průhledu.

Vodní prvky používá v sortimentu známém z anglické zahrady, v parku vybudoval několik peřejí, nejkrásnější je patrně ta pod zámek (před vstupem do zámku je malý vodotrysk v bazénu s květinovým a růžovým lemem – návrh od Františka Thomayera).

107 „[J]e“ novodobý veřejný park od poloviny 19. století jen kompromisním útvarem, o němž rozhoduje praktický zahradník bez vedení architektova, a proto závislým na hotových vzorech starších, z nichž postupně přejímá renesanční a barokní motivy, hlavně ovšem květinový parter a květinový koberec a vodní bazén, slučuje je mechanicky se zakořeněným pojmem zahrady jako zušlechtně přírody a s nově oživenými zálibami botanickými.“ WIRTH, Zdeněk. *Pražské zahrady*. Praha, 1943.

108 To se dnes v souvislosti s urbanizací okolí ukazuje jako výhoda.

Jak uvedeno výše, práce s vegetací je charakteristickým rysem této zahrady. Od kosterních porostů po detailní výsadby v alpinech je patrná snaha nejen o největší estetický efekt, ale i o respektování požadavků rostlin. Vznikají tak „ideálně krásná“ společenstva rostlin s podobnými nároky,¹⁰⁹ ale pocházejících z nejrůznějších koutů světa. Tento cíl byl a stále je základem zahradní tvorby, projevil se i v tvorbě krajiny (např. výsadby kolem dálnic, v tzv. městských lesích a kolem vodních nádrží s rekreačním účelem) a v památkové péči (náhrada původních, „ekologicky nevhodných“, často ale domácích dřevin za „ekologicky vhodné“¹¹⁰).

Zásady své tvorby publikoval v časopisech (*Die Gartenschönheit*) a knihách. Tam¹¹¹ mj. uvádí, že pojem park se nemá plést s pojmem zahrada, a cituje Pücklera: „*Park má mít charakter volné přírody a krajiny...*“

c. Zahrada italizující

Velká francouzská revoluce (1789) a po ní kontinentální blokáda znamenaly mimo jiné,¹¹² že generace Angličanů byla odříznuta od kontinentálních podnětů v zahradní tvorbě. Když mohla mladá generace po roce 1814 opět cestovat, zažila opětovné okouzlení italskými zahradami jako její předchůdci před 200 lety. Italizující¹¹³ zahrady se staly módou šířenou spolu s jinými anglickými podněty (novogotika) a byly budovány nejen v Anglii,¹¹⁴ ale i na kontinentu, včetně našeho území (Lednice, Buchlovice, Dobříš). Prostor zahrady je organizován na geometrickém půdorysu, rovinná zahrada je zpravidla uzavřena v omezeném prostoru, hlavní osa je ukončena dominantou (kašna, socha). Od italských zahrad se liší zejména absencí drobné architektury (pavilonů, lodžii, grott).

109 Taroucca je nazývá „Pflanzengeographische Szenarien“. In: SILVA-TAROUCA, Ernst; SCHNEIDER, Camillo. *Unsere Freiland-Laubgehölze*. Wien–Leipzig, 1922.

110 Rozumí se ty, které na stanovišti vydrží pokud možno bez zahradnické péče.

111 SILVA-TAROUCA, Ernst; SCHNEIDER, Camillo. *Unsere Freiland-Laubgehölze*. Wien–Leipzig, 1922.

112 Např. v důsledku omezení dovozu třtinového cukru se rozvíjelo pěstování náhradních zdrojů cukru: javor cukrový na lichtenštejnských panstvích na Moravě, řepa cukrovka v Kanálce v Praze. Cukrovka se osvědčila, což způsobilo zánik rozsáhlých rybníků a jejich soustav v oblastech řepářského výrobního typu (pernštejnská a krajčůvská soustava Polabí).

113 Termín italizující volíme proto, abychom tento typ odlišili od italské zahrady.

114 LOUDON, John Claudius. *The Suburban Gardener, and Villa Companion*. London, 1838.

Vegetace je užívána kontrastním způsobem. Je tvarována do stěn, plůtků a figur, přičemž jsou tyto tvary doplněny volně rostoucími (nebo regulovanými tak, aby byl zachován přirozený vzhled rostliny) výsadbami květin, keřů a stromů. U nás byl tento princip doveden k dokonalosti při rozšiřování zámeckého parku v Lednici, kde byly do zimostrázových ornamentů vysázeny volně rostoucí pěnišníky (*Rhododendron* × *Cunningham White*) a cypřišky (*Chamaecyparis* sp.), do tisových stěn duby a mezi ně sbírky sortimentů růží, jehličin, listnáčů a trvalek.¹¹⁵ Sortiment zejména bylin, a to trvalek i letniček, je v italizující zahradě mimořádně bohatý.

Vodní prvky se vracejí k italským vzorům, někdy jsou druhotně použita původní díla italské zahrady (Lednice). Vodní prvky mohou být jak „pouhou“ ozdobou (Lednice), tak určujícím prvkem zahrady (Blenheim Palace Water Garden). V kulturní krajině se italizující zahrady svými principy neprojeví, pokud pomineme zásadní urbanistickou proměnu Lednice a Valtic v důsledku budování těchto zahrad u místních zámků.

Jak bylo výše uvedeno, do uspořádání a kompozice naší krajiny pronikly ze zahradní a krajinářské architektury prvky zahrady francouzské a přírodně krajinářské. Nutno připomenout, že patrně první rozsáhlá organizace krajiny pomocí soustavy alejí a průseků byla provedena za krále Filipa II. v Aranjuezu v 16. století,¹¹⁶ kořeny fenoménu alejí sahají nepochybně do doby antické. U nás je za první alej ve volné krajině považována alej spojující Jičín s Valdštejnskou lodží (1631, 1,8 km). Druhou alej, jako zárodek velkorysé organizace krajiny, založil kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna (1611–1684) asi v roce 1647 v délce 6,5 km z Valtic do Lednice. Na ni pak navázaly aleje ve směru otáčení hodinových ručiček mířící z Valtic k Ladné, Poštorné, Lanžhotu, Františkovu rybníku, Bernardstalu a Rheintalu, doložené prvním vojenským mapováním. Smyslem této organizace bylo ukázat, že Valtice jsou centrem krajiny a sídlem knížete, že „všechny cesty vedou“ k tomu, kdo

115 Následné úpravy postupně erodovaly tento záměr, nejdříve zanikla sbírka trvalek (*perenetum*), později alpinum v Údolíčku, rozárium a výsadby pěnišníků, nicméně záměr je stále zjevný.

116 Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/list/1044>.

vládne místní krajině, tedy funkce ryze reprezentační.¹¹⁷ Druhé vojenské mapování zachycuje zahušťování organizace území a změnu názvů alejí. Lednická je přejmenována na Valtickou, zatímco název Lednická nese nová alej (průsek) v Bořím lese ve směru Gloriet–Minaret. Novostavba Minaretu tedy vyprovokovala změnu organizace Bořímho lesa. Obdobně Hardtmuthova úprava věže kostela sv. Petra a Pavla v Podivíně způsobila vykácení severo-j jižního průseku Bořím lesem nazvaného Demendauer Allee (Ober Demendau = Charvatská Nová Ves), později Kostel Allee (Podivínská alej). Na rozdíl od krajiny hřebčina v Kladrubech nad Labem je soustava alejí a průseků mnohem propracovanější v části krajiny Lednicko-valtického areálu porostlé lesem. Přitom chov koní byl od doby vlády knížete Karla I. z Lichtenštejna (1569–1627) prestižním zájmem knížecího rodu a vrcholu dosáhl právě za vlády knížete Karla Eusebia.¹¹⁸ Pastviny však měly spíše organické tvary, jak je patrné z dochovaných map panství.¹¹⁹ Ležely v nivě řeky Dyje v místech za později postaveným Minaretem a východně od zámecké zahrady. Navíc se jistě páslo v okolních lesích.¹²⁰ Geometrické uspořádání krajiny se v uspořádání pastvin nijak neprojevilo, soustředilo se „jen“ na zámecké zahrady a, jak výše uvedeno, lesní porosty. Kníže Karel Eusebius však věnoval mimořádnou pozornost stavbě koníren a jízďaren. Už v roce 1634 poslal architekta Jakoba Tencallu na panství Albrechta z Valdštejna do Smiřic naskicovat tamní konírny. Kníže sám pak navštívil hřebčinec hraběte Tiefenbacha v Suchých Krutách a olomoucký hřebčinec biskupa Františka kardinála z Dietrichsteina. Následně nechal na zkoušku postavit hřebčín pro 112 koní na úsovském panství (hřebčín Nová Dobrava, dnes vedle loveckého zámku Nové Zámky u Litovle).

V Lednici existovala už před polovinou 17. století stáj v místě dnešní velké a malé konírny. Naproti kočárovně a zimní jízďárně se přes louku nacházela ohromná budova panského dvora o dvou nádvořích. Kníže chtěl při příjezdu

117 Kníže Karel I. z Lichtenštejna toužil po říšském knížectví, jež bylo nakrátko dáno jeho bratru Gundakarovi na panstvích Moravský Krumlov a Uherský Ostroh a v roce 1719 vzniklo daleko za Alpami. V Lednicko-valtickém areálu upomínají na neuskutečněný sen hvězdice alejí s centrem ve Valticích a kostel Nanebevzetí panny Marie ve Valticích, jenž byl zamýšlen jako katedrála.

118 Např. HAUPT, Herbert. Rara sunt cara/ Kulturelle Schwerpunkte fürstlichen Lebenstills. In: OBERHAMMER, Evelin. *Der Ganzen Welt ein lob und Spiegel*. Wien, 1990. ISBN 3-7028-0300-9.

119 Např. mapa z roku 1723, Moravský zemský archiv, fond F31, položky 4381 a 4382.

120 Na mapách se používá popis Hütweide nebo Hütweyde.

od hlavního zemského města Brna vytvořit monumentální vstup do areálu zámku, podobně jako jej vybudoval ve Valticích stavbou rovnoběžných koníren, rámuujících příchod k vlastní zámecké bráně. Zda byla mimořádná výška této stavby určena právě uvedeným záměrem (aby se římsy a hřebeny střech alespoň přibližně ocitly ve stejné výši, protože symetrie byla zásadním estetickým požadavkem knížete), se už nikdy nedovíme, protože protilehlý dvůr byl z 90 % zbourán a zbytek radikálně přestavěn při úpravách předpolí zámku Lednice na konci 19. století.

Architekt Jan Bernard Fischer z Erlachu vyprojektoval pro lednický hřebčín v roce 1687 čtyřkřídlou budovu o hraně dlouhé téměř 100 m se čtyřmi stáji pro 100 koní a doprovodnými prostory jízďáren a kočárovny. Jak dokládají rozborů znalců, respektoval přitom nejen praktické pokyny knížete jako zkušeného chovatele, ale i jeho výtvarné názory.¹²¹ Po roce 1691 pokračoval ve vedení stavby architekt Domenico Martinelli. Dílo se záhy po dokončení stalo vzorem pro podobné stavby po celé střední Evropě. Na Moravě se stavěly reprezentační konírny ve Slavkově, Buchlovicích, Miloticích, Židlochovicích. Z císařských staveb jsou srovnatelné v rozměrech pouze hřebčín v Kladrubech nad Labem (zejména dvůr Františkov), dále hřebčín v Kopčanech na Slovensku, délkou překonává lednické konírny konírna zámku Zákupy (cca 160 m), ovšem architektonické ztvárnění je nesrovnatelné. Hans Sedlmayr nazval stavbu „zámek ořů“,¹²² protože se vymyká všem výše uvedeným budovám.

Lednický lichtenštejnský chov koní předčil v 17. století všechny ostatní hřebčiny v teritoriu, francouzský král Ludvík XIV. byl údajně potěšen, když dostal od knížete Karla Eusebia darem pár lednických koní. I chov koní starokladrubských byl na konci 18. století „osvěžen“ nákupem hřebců z Lednice.

Ani u ostatních soudobých hřebčínů nepozorujeme nějak výraznou snahu uspořádat pastevní krajinu, s jedinou výjimkou. První vojenské mapování

121 LORENZ, Helmut. Fischer von Erlachs „Schloss der Rosse“ in Eisgrub. In: BAUMSTARK, Reinhold. *Joseph Wenzel von liechtenstein, Fürst und Diplomat im Europa des 18. Jahrhunderts*. Vaduz, 1990.

122 SEDLMAYR, Hans. *Johann Bernhard Fischer von Erlach*. Wien–München, 1956.

(1763–1787)¹²³ je prvním objektivním záznamem kulturní krajiny. Z něj je dobře patrné, že hřebčiny ve Smiřicích, u Litovle, v Lednici, v Těšíně, ve Vondrově u Hluboké i v Kladrubech hospodařily na pastvinách a loukách organických tvarů, přestože okolní krajina už v sobě měla jistý řád daný císařskými alejemi (vysazovanými kolem nové sítě říšských silnic od vlády císaře Karla VI.) a průseky v lesích (v okolí Těšína však nikoli, tam ještě systém v té době nedosáhl). Výjimkou je krajina v okolí zámku Holíč, u něhož založil císař František Štěpán Lotrinský v roce 1736 hřebčín Kopčany. Zámek leží na pevnostní terase zdůrazněné bastiony a obklopené vodním kanálem. Na terase se nacházela malá francouzská zahrada. Na zámek navazuje bažantnice uspořádaná jako francouzská zahrada s dvěma hvězdami (etoile) symetricky položenými podél „nekonečné“ hlavní osy (jihovýchod–severozápad), která prostupuje celým areálem. Začíná čtyřřadou lipovou alejí (nyní ulice Zámocká a ulice Sv. Martina), prostupuje zámkem a bažantnicí a navazující krajinou jako čtyřřadá jírovcová alej (obnovená na konci 19. století) a končí průsečkem s kanálem Tvrdonice–Holíč (4 km), jenž s ní svírá podobný úhel jako Strašovský potok s osou Kladruby–Františkov a u něhož byla později kačenárna (zachycena na mapě druhého vojenského mapování). Nedaleko od ní leží kaple sv. Margity Antiochijské, jediná stavba dochovaná z dob Velké Moravy. Zahradu opouští hlavní osa v další hvězdě, jejíž vnitřní paprsky směřují do zahrady a splývají s paprsky hvězd v zahradě, zatímco vnější paprsky míří ve formě *pate d'oie* do krajiny. Ohnisko hvězdy leží v bráně zahrady. Levý (jihojihovýchodní) paprsek, mířící k hřebčínu Kopčany, je zdůrazněn alejí, pravý nikoli. Levý paprsek končí v bodě, jenž označuje polovinu osy/aleje spojující hřebčín Kopčany s městečkem Holíč (4,6 km). Zahrada, bažantnice, kačenárna a hřebčín jsou součástí klasického voluptuáru zámku. Mapa neukazuje podrobnější členění travních porostů stromořadími, celek působí velkoryse, až pustě, ale jsou v něm jasně patrné zásady francouzské zahrady použité v době, kdy byl tento typ zahrady v Evropě stále oblíbeným a s výjimkou Britských ostrovů vůdčím. Linie jsou dodnes v krajině dochovány, místy jsou dosud doprovázeny alejemi i nově obnovovanými. Bažantnice byla vykáčena za první Československé republiky. Zámek i hřebčín vykazují znaky postupné obnovy. Zejména hřebčín představuje architekturu naprosto výjimečného tvarosloví, jež se vymyká všem budovám uvedeným v této

123 Dostupné z: <http://mapire.eu/en>.

stati. Jeho fasáda se vyznačuje výraznými nikami, jež snad měly sloužit jako slunolamy a bránit přehřívání vnitřního prostoru stájí.

Kde se tato krajinná struktura vzala? Co bylo jejím vzorem? Z dostupných informací lze dovodit, že císař František Štěpán Lotrinský (1708–1765) se nechal inspirovat jinými královskými hřebčíný.¹²⁴ Patrně to byl Haras du Pin francouzského krále Ludvíka XIV. (založen v roce 1715, kdy král 1. září zemřel), jehož pastevní krajina byla uspořádána přísně podle zásad francouzské zahrady. Zámek leží na „nekonečné“ ose. Nádvoří areálu se otevírá k severu třemi osami *pate d'oie*, další *pate d'oie* organizuje krajinu východně od areálu stájí a zámku. Travní porosty navazující na tuto výraznou krajinnou strukturu však nejsou tak přísně geometricky uspořádány jako nyní v Kladru-bech nad Labem. V době vlády císaře Karla VI. se v Kladru-bech nad Labem nacházel areál zámku s čestným dvorem (*cour d'honneur*) tvořeným dvěma rovnoběžnými stáji (každá pro 10 koní) a uzavřeným vstupní branou se dvěma strážními domky. Osa čestného dvora mířila k západu. Zda byly stáje součástí provozu hřebčína, nebo „jen“ provozu zámku, není známo. Stáje hřebčína byly položeny severně od areálu zámku. Osa čestného dvora nebyla v krajině zvyrazněna žádnou výsadbou ani cestou.

František Štěpán Lotrinský se v důsledku politické aktivity svého tchána císaře Karla VI., jenž prosazoval tzv. Pragmatickou sankci, musel vzdát svého rodného Lotrinského vévodství, a to Vídeňským mírem roku 1735. Pak se mohl v roce 1736 oženit s velkovévodkyní Marií Terezií. Výměnou získal Velkovévodství toskánské. V roce 1731 zdědil Těšínsko, kde začal s chovem koní. Zda je přivedl z královského lotrinského hřebčína Rosières-aux-Salines, není známo. Když pokračoval s chovem koní v Kopčanech, přivedl je tam právě z Těšína.

Jeho dcera Marie Karolína, sestra císaře Josefa II. (1741–1790), se v roce 1768 provdala za Ferdinanda I. Neapolsko-sicilského. Jako panovnice byla nejúspěšnější z Josefových sester a fakticky ve svém království vládla.

124 Princ František Štěpán Lotrinský navštívil Kladruby spolu se svým budoucím tchánem v létě roku 1723. In: VÁCHA, Štěpán; VESELÁ, Irena; VLAS, Vít; VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. a Alžběta Kristýna, česká korunovace 1723*. Litomyšl–Praha: ISBN Národní galerie v Praze, 2009. ISBN 978-80-7432-002-6. V té době však pastevní krajina nevykazovala žádnou míru uspořádání. Rozložení luk, pastvin a lesa respektovalo přírodní podmínky.

Ovlivňovala i stavbu královského zámku Caserta, která začala v roce 1751 na základě rozhodnutí jejího tchána Karla VII. Neapolského.¹²⁵ Komplex zámku a parku měl konkurovat sídlu francouzských králů ve Versailles. Tak jako Versailles inspirovaly stavbu zámku, mohlo uspořádání krajiny hřebčína Haras du Pin inspirovat organizaci krajiny královského hřebčína Persano (založen 1742 Karlem V. Bourbonským), položeného jižně od Neapole. Vzhledem ke klimatickým podmínkám se tam zřejmě páslo hlavně v lesích (Real Bosco di Persano), které byly uspořádány podle zásad francouzské zahrady soustavou průseků vytvářejících *pate d'oe a etoile*.

Přesné informace bohužel nemáme, věci je třeba dále studovat, nicméně z uvedených map, dostupných na <http://mapire.eu/en>, je zřejmé, že k roku 1787 existovalo obdobné uspořádání pastevní krajiny jak v areálu hřebčína Persano, tak v areálu hřebčína Holíč-Kopčany, nikoli v areálu hřebčína v Kladrubech nad Labem. Císař Josef II. (1741–1790), který dal impuls k obnově vyhořelého kladrubského hřebčína a obnově chovu starokladrubských koní, to zřejmě nevyžadoval.

Tam je obdobná struktura zachycena až na Montoyerově plánu (1830)¹²⁶ a na mapě druhého vojenského mapování (1806–1869). V Kladrubech dochází k významnému posunu rolí jednotlivých článků instrumentária francouzské zahrady. Je to jistě způsobeno i tím, že principy francouzské zahrady byly použity velmi pozdě, více než století po vlně, kdy „převálcovaly“ evropské zahrady a krajinu. V kontextu výše popsaných časových souvislostí je to rarita. Tady vstoupily do organicky vyvinuté pastevní krajiny, kterou by při troše dobré vůle bylo možné považovat za anglický park (viz výše uvedená charakteristika obory). Na rozdíl od areálu Holíče, který vykazuje klasické uspořádání podle principů francouzské zahrady, není v Kladrubech ohniskem uspořádání zámek a jím procházející nekonečná osa. Ohniskem je vstup do stájí, kde jsou chováni kočároví starokladrubští bělouši, zámek je jen podružnou součástí areálu, téměř jen jako „nutné ubytovací zařízení“. Ze vstupu do stájí vychází osy *pate d'oe*. Z osy portálu vybíhá nekonečná osa a prochází hlavní branou a pokračuje lipovou Řečanskou alejí, mířící k Labi

¹²⁵ Údajně tam prosadila bidet.

¹²⁶ HOŘÍN, Petr; KROULÍK, Miroslav; KUČOVÁ, Věra. *A Landscape of Horses, Kladruby nad Labem Stud.* Kladruby nad Labem, 2017. ISBN 978-80-270-1753-9.

a dál. Vpravo míří osa směrem ke dvoru Františkov, na mapě a leteckých snímcích představuje nejvýraznější prvek zdejší kulturní krajiny jako dvouřadá lipová alej cca 3,5 km dlouhá. Levá osa není tak výrazná. O tom, že se s ní počítalo, však svědčí skutečnost, že se změnil půdorys objektu B, zachyceného na Montoyerově plánu z roku 1830. Protože jeho křídlo bránilo průběhu osy, bylo ubouráno, jak dokládá plán z roku 1876. Osa měla patrně mířit ke dvoru Josefov. Tyto osy/aleje tvoří hlavní organizační strukturu, tedy základ uspořádání krajiny hřebčína.

Toto uspořádání zrušilo někdejší čestný dvůr (cour d'honneur) zámku a přesunulo jej před stáje. Dvůr je vymezen stromořadími předsazenými před budovy. Původně to byly vlašské topoly (*Populus nigra* „Italica“), z nich se dochoval jediný u Řečanské brány, později byly nahrazeny lipami a javory. Lípy také nahradily původní vlašské topoly, doložené na nejstarších vyobrazeních, v alejích v krajině.

Jak dokládají nejstarší exempláře lip v aleji k Františkovu, byly jejich koruny původně udržovány řezem v žádoucích proporcích. Kdy bylo od řezu upuštěno, nebylo zatím zjištěno. Bylo by zajímavé, kdyby stromy přestaly být tvarovány v souvislosti s krajinářskými úpravami Mošnic.

Na hlavní organizační strukturu krajiny kočárových koní navazuje struktura nižšího řádu. Jde například o víceméně pravoúhlé pozemky luk a pastvin, které se rozkládají podél těchto os. Jsou odděleny stromořadími. Na mapě upoutá i výrazná „úhlopříčka“ Strašovského potoka, zachycená druhým vojenským mapováním. Úhel, který svírá s dlouhou alejí Kladruby–Františkov, je typický pro *pate d'oie*. V terénu to však tak jasně patrné není. Je to jen náhoda, nebo záměr ztracený v čase, nebo dokonce nikdy neuskutečněný? Měl původně vycházet z letohrádku v lokalitě Na sklepích? Byl přímý vodní kanál „jen“ svítící linkou v krajině, nebo byl osázen stromořadím nebo alejí podobně jako kanál Tvrdonice–Holíč?

Další soustava alejí nižšího řádu se nachází kolem dvora Josefov a v Mošnicích se opakuje jednou alejí. Jejich role v hierarchii nevyplývá z jejich délky (jižní jabloňová alej ve směru východ–západ je prakticky stejně dlouhá jako lipová alej v ose stájí), ale z velikosti alejových stromů. Jde o velmi staré

jabloně, určitě z 19. století. Bylo by zajímavé zjistit časové souvislosti, zda výsadby alejí náhodou nesouvisí se státním programem podpory okrašlovacích spolků.¹²⁷

V některých pastvinách se vyskytují solitérní stromy nebo skupiny (clump) poskytující koním stín. U některých je patrná mírná terénní modelace – vyvýšenina. To je ozvěna anglické zahrady, kdy na pastvinách (park) byly clumps vysazovány na kopečky,¹²⁸ aby unikly okusu pasoucího se dobytka. Tam, kde není clump chráněn ohradou, je patrné, jak koně sešlapáváním obnažili kořeny stromů.

Jeví se jako logické, že po rozhodnutí přenést chov kočárových koní z Kopčan do Kladrub byla i krajina uspořádána tak, aby odpovídala postavení kladrubského hřebčína jako prvního mezi císařskými hřebčínými. Zdá se, že ve všech zmíněných případech byla důvodem uspořádání krajiny hřebčínů podle zásad francouzské zahrady vůle vládce demonstrovat své schopnosti ovládat přírodu a živly. V Lednici tuto roli plnila výše zmíněná soustava alejí a lesních průseků. Pro chov kočárových koní, které tam prokazatelně chovali od 17. století, vyhovovala přirozená struktura pastvin a luk v nivě řeky Dyje, pro zápřah byly využívány běžné cesty v okolí hřebčína. V 19. století vznikla z průseku zvaného na mapě druhého vojenského mapování Saulen Allee v Bořím lese závodní dráha Rennbahn s obratišti na obou koncích, což je krajinná struktura jinde zatím neobjevená. S výcvikem kočárových koní již nesouvisela, sloužila k závodům klusáků, resp. jejich výcviku, chovaných v Novém dvoře.

Kladruby jsou výjimečné tím, že krajina byla do své reprezentační podoby uspořádána podle zásad francouzské zahrady v době, kdy tato byla úplně „démodé“. Už dávno nebyla v módě a ještě nepřišla znovu do módy, což se stalo až na konci tzv. dlouhého století, kdy byly principy francouzské zahrady obdivovány. Tuto dobu možná připomíná uspořádání bažantnice v Mošnicích zachycené na mapě třetího vojenského mapování. Mezi osy/aleje Kladruby–Františkov a Kladruby–Labe je vložena třetí osa – průsek

127 JARNÍK, Jan Urban. *Podstata, cíl a organizace okrašlování*. Praha, 1911.

128 K motivu se později vrátil František Thomayer, který s oblibou vysazoval solitéry na malé kopečky, jak je to dodnes patrné např. v Letenských sadech v Praze.

v porostu. Kolmo ji protínají tři další průseky. Struktura pastvin je výrazně geometrická u dvora Františkov, u Kladrub je na této mapě ještě poněkud rozplzlá.

Krajinářská (reptonovská) a přírodně krajinářská zahrada (pücklerovská) se projeví při úpravách kulturní krajiny v 19. století. Opět to lze demonstrovat na Lednicko-valtickém areálu, kde v letech 1805–1836 vznikla nová vrstva krajinného uspořádání, která do sebe inkorporovala starší krajinné struktury: středověké rybníky, aleje a průseky ze 17. a 18. století. Kníže Jan I. z Lichtenštejna zadal provedení projektu jinde ve světě neznámého: téměř zrušil anglo-čínskou zahradu u lednického zámku, na jejím místě vybudoval krajinářskou zahradu s významným zastoupením vodních prvků¹²⁹ a ponechanou dominantou Minaretu a Čínským pavilonem, program anglo-čínské zahrady však považoval za stále nosný a rozvinul jej na území rozsáhlé krajiny (program se rozšířil z 200 ha na asi 500 km²). Tematické stafažní stavby v zahradě nahradil účelnými stavbami v krajině (např. místo kulisy umělé ruiny vítězného oblouku nechal postavit funkční zámeček Rendezvous, místo Chrámu Slunce Apollonův chrám s vyhlídkovou terasou, místo Gotického domu v zahradě umělou zříceninu Janohradu pro lovecké slavnosti apod.).¹³⁰ Porosty byly vysazovány Bernardem Petri podle zásad blízkých Reptonovi a Pücklerovi,¹³¹ ale s využitím mimořádně bohatého sortimentu introdukovaných dřevin.

Obdobné, i když ne tak velkorysé krajinné úpravy najdeme např. v okolí Dolní Rožínky, Hluboké, Kačiny a Roštejna u Telče.

129 Viz např. NOVÁK, Zdeněk. Moravská implementace principů francouzské zahrady knížetem Karlem Eusebiem z Liechtenštejna. *Prameny a studie* 54, 2014, s. 67–85. ISSN 0860-8483; NOVÁK, Zdeněk. Dědictví staletých vlivů knížit z Lichtenštejna na zahradní kulturu a krajinu českých zemí. *Časopis Matice Moravské* 132, 2013, Supplementum, s. 101–136; NOVÁK, Zdeněk. Das Erbe des Einflusses der Fürsten von Liechtenstein auf die Garten- und Landschaftskultur der böhmischen Länder, Veröffentlichungen der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission, Band 2: Die Liechtenstein: Kontinuitäten – Diskontinuitäten. Vaduz, 2013, s. 123–173. ISBN 978-3-906393-63-6; NOVÁK, Zdeněk. A protože duši zahrady jsou vodotrysky a kašny... Sborník z konference Voda – pramen života. Kroměříž, 2013, s. 23–27; NOVÁK, Zdeněk. Projev romantismu v zahradách Evropy a českých zemí na příkladu okolí zámku v Lednici na Moravě. In: *Kamenná kniha, sborník k romantickému historismu-novogotice*. Sychrov, 1997; NOVÁK, Zdeněk. Eisgrub-Feldsberg in Mähren. Ein bedeutendes Dokument der Landschaftsgestaltung in Mitteleuropa. In: *Die Gartenkunst*, Jg.: 6, Nr. 1, 1994, s. 89–104; NOVÁK, Zdeněk. Lednicko-valtický areál jako významný doklad krajinářské tvorby ve střední Evropě. *Zprávy památkové péče* LIII/1993. ISSN 1210-5538.

130 Hlavně z tohoto světově jedinečného důvodu byl Lednicko-valtický areál zapsán na Seznam světového dědictví UNESCO.

131 Zda se Pückler inspiroval tvorbou Petriho, není zatím prokázáno. V literatuře je jako tvůrce zahrad mnohem známější, proto je v této stati užíván jako pramen inspirace.

Zásady silva-tarouccovské přírodně krajinářské zahrady se v Lednicko-valtickém areálu vzhledem k jeho velikosti projevy celkem vzácně, např. v části Lednického parku zvané Arizona¹³² a ve výsadbách u rybníka Nesytu. Jsou však patrné např. v okolí Konopiště, Čech pod Kosířem, Bítova a jejich vliv v čase stále stoupal a projevil se v úpravách příměstských lesů nebo břehů přehradních nádrží v první polovině 20. století a nakonec i při výsadbách kolem dálnic v jeho druhé polovině.

V kulturní krajině hřebčína v Kladrubech nad Labem se projevy také, a to velmi významně. Lokalita Mošnice byla proměněna v překrásný přírodně krajinářský park, v němž byly krajinářské scénérie komponovány ze starých porostů dubů a lip doplněných sortimentem dřevin odpovídajících sortimentu tarouccovské zahrady (jinan dvojlaločný, jalovec čínský, smrk Breweriův, smrk pichlavý, douglaska tisolistá, buk lesní „*Atropunicea*“, dub červený, javor klen „*Leopoldii*“, trnovník akát¹³³), zrcadlících se na hladině jezer vzniklých ze slepých ramen řeky Labe. Tvůrce parku pracoval při prosvětlování scénérie přesně podle zásad Silva-Tarouccy. Využil principů malířské (vzdušné) perspektivy, aby dosáhl efektů, jež byly cílem perspective rallentie ve francouzské zahradě, tedy manipulace s prostorem. V Mošnici je to provedeno výsadbami světlých a tmavých dřevin v promyšlených kombinacích a sledu, který vyvolává iluzi většího prostoru. Zejména využití javoru klenu „*Leopoldii*“ je mistrovské. Jednou je vysazen před porost, jehož přední stěnu tvoří přerostlý lem smrků. Proto nyní působí pestrolistý klen kontrastněji než původně, kdy rostl před porostem listnatých stromů. Dvakrát je vysazen jako solitéra. Při oblačném počasí, kdy se ostré slunce občas skryje za temným mrakem, to vypadá, jako by strom někdo rozsvítil a zhasl, jak přechází mraky. Podobně, ale s krátkodobým efektem působí rozkvetlé kaštanovníky seté, lípy srdčité a katalpy nádherné.

132 Tato část obrovského Lednicko-valtického areálu je velká jako jinde celý park.

133 Trnovník akát patří spíše do generace introdukované v předchozím období, nechal se s ním portrétovat již André le Nôtre. Je to dřevina typická pro anglickou a anglo-čínskou zahradu, neboť pochází z východního pobřeží Severní Ameriky, stejně jako liliovníky, platany, vejmutovky, jalovce viržinské, ořešáky černé aj. Platan je v Kladrubech vysazen v zahradě u zámku, spolu s jedlemi, v Mošnicích se nevyskytuje. Vejmutovka se vyskytuje v lesních porostech, jako solitéra v zahradních úpravách nikoli. Liliovník je nově vysazen v Mošnicích. Pokud se nejedná o náhradu odumřelého stromu z původní výsadby, jde o nevhodný posun v sortimentu této unikátní zahrady.

Do parku se vchází ve směru od hřebčína v Kladrubech nad Labem alejí z červených dubů. Ty se pak opakují jako solitéry v západní části parku. Při cestě parkem lze vnímat, jak se zvyšuje koncentrace zajímavých dřevin a způsoby jejich výsadeb (kombinace), nechybí ani stromová kytice z lip (odkaz na Pücklera). Vyhlídky z cesty míří na zajímavé solitéry, na vodní zrcadla a za první plány výsadeb na další zajímavé solitéry nebo skupiny, některé mají úplný rám (horní rám z vodorovné větve dubu), jiné jsou nahoře otevřené. Procházka parkem končí u řady starých hlavatých vrb, jež nápadně připomínají obrázek č. 4 v knize *Unsere Freiland-Laubgehölze*.

Propojení tvůrce tohoto parku, pokud je jím, jak naznačují poslední výzkumy, Antona Umlaufa (1858–1919), rodáka z Rokytnice v Orlických Horách, od roku 1896 ředitele dvorních zahrad (Hofgartendirektor) ve Vídni a okolí (Schönbrunn, Hof, Laxenburg), s tvůrcem parku Průhonického by pak bylo zřejmé prostřednictvím rakouské dendrologické společnosti (Dendrologische Gesellschaft zur Förderung der Gehölzkunde und Gartenkunst in Österreich-Ungarn), jejímž prezidentem byl hrabě Ernst Silva-Taroucca a protektorem následník trůnu arcivévoda Ferdinand d'Este. Anton Umlauf byl jejím členem.

Otázkou je, zda se na tvorbě parku v Mošnicích nepodílel výtvarně nadaný Rudolf Motloch, ředitel hřebčína v letech 1891–1913.

Mošnice sloužily jako bažantnice (obdoba zábavního využití krajiny podle vzoru Holíče, kde byla nedaleko hřebčína Kopčany vybudována kačenárna jako zařízení pro soudobou zábavu – lov). Podle zbytků smrkových porostů (smrk ztepilý), většinou lemujících skupiny a porosty listnatých stromů, a podle stop po někdejším řezu těchto smrků si lze představit, že v době, kdy byla bažantnice funkční, byly v přírodně krajinářském parku rozmístěny prvky ze stříhaných smrků, které vytvořily bažantům účinnou ochranu proti dravcům. Nebyl by to prvek výjimečný, v bažantnicích se používal. Např. v bažantnici v Sokolnicích nebo Židlochovicích byla ze smrků stříhána pole pravidelných tvarů, vysoká cca 120 cm. Stříhané smrky vytvořily hustou „střechu“, pro dravce naprosto neproniknutelnou. Obdobně byla cesta kolem Konopišského rybníka lemována stříhaným plotem ze smrků, jak dokládají smrky se stopami po dávném řezu sem tam u okružní cesty.

Ovšem park v Mošnicích dokládá práci se smrkem naprosto ojedinělé rozmanitosti. Na první pohled připomíná park v Mošnicích park Průhonický, kde před stěny smrků září kontrastní koruny stromů, např. topolů šedých. Zblízka je však situace jiná – ony stěny smrků jsou přerostlými límci, které lemovaly porosty. Lem tvoří řady smrků vysázené v trojsponu (quingex), někdy dvojité s průchodem mezi jednotlivými pásy. Jinde jsou celé plochy z původně stříhaných smrků (na leteckých snímcích jsou patrné nápadné porosty z řad smrků), do nichž jsou vmíseny listnáče (lípa velkolistá). Výška je různá: 150–180 cm. Na jednom místě u cesty se zdá, jako by ze smrků byla vytvořena stěna cca 250 cm vysoká, z níž vyrůstaly smrky (z hlediska kompozice představovaly harmonii v barvě a kontrast ve tvaru, v podstatě konstantní během roku) a břízy (z hlediska kompozice představovaly absolutní kontrast i z hlediska proměnlivosti během roku). Ale i krása volně rostoucího smrku byla v kompozici Mošnic využita. Jsou z něj vysázeny clumps (na malých kopečcích), někdy monokulturní, jindy kontrastně namíchané – smrk + bříza + dub letní, smrk + dub červený. Některé skupiny připomínají lednické kombinace: smrk + jírovec + habr.

Smrk ztepilý byl v Mošnicích původně používán jako:

- solitér nebo skupina (clump) přesně podle zásad tarouccovské přírodně krajinářské zahrady,
- stříhaná stěna cca 250 cm vysoká,
- stříhaný lem kolem porostů cca 120 cm vysoký,
- stříhaný porost cca 150 cm vysoký.

Kladrubská přírodně krajinářská zahrada v Mošnicích představuje unikátní a jinde nedoložený zahradní útvar. Kombinace tvarované vegetace s volně rostoucí byla v době zakládání parku v Mošnicích oblíbená, např. parter lednické zámecké zahrady byl na tomto kontrastu postaven: stříhané zimostřákové plůtky lemovaly záhony pěnišníků, nad stříhanými stěny se vznášely koruny volně rostoucích dubů, hlohů a dalších dřevin.¹³⁴ Tyto výsadby byly motivovány estetickými požadavky. V Mošnicích to byl ryze funkční element chránící bažanty před dravci. Jeho estetická funkce však byla nepopíratelná.

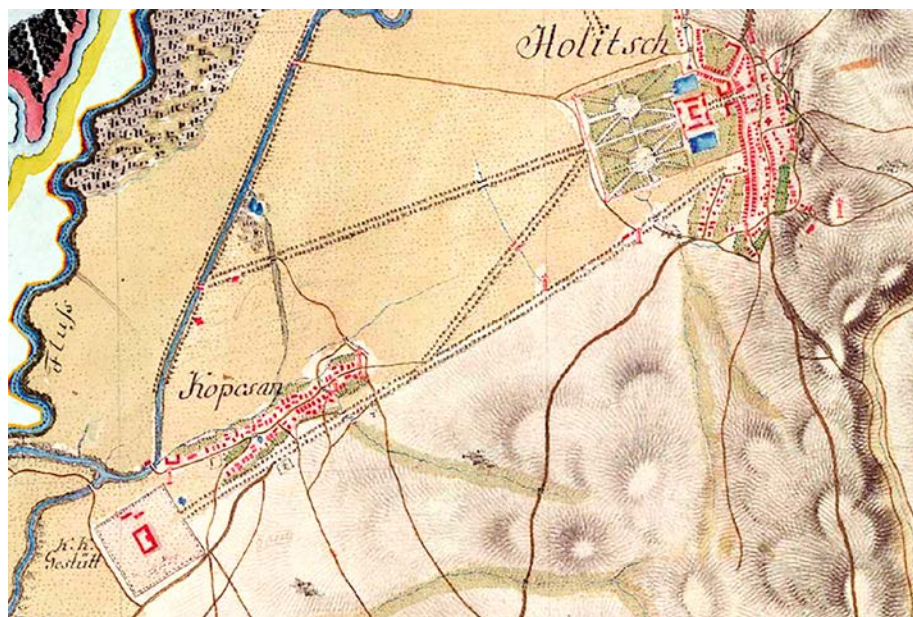
134 Např. kniha JEKYLL, Gertrude: *Garden Ornament*. London: Country Life, 1918. Autor dokládá tuto zálibu na počátku 20. století.

Ve stejné době byly pravděpodobně uspořádány i pastviny u Kladrub do přísně geometrických tvarů, aby bylo dosaženo žádoucího kontrastu mezi přírodně krajinářským parkem s loukami a pastevní krajinou. Možná se ve stejnou dobu přestaly tvarovat lípy v kosterních alejích.

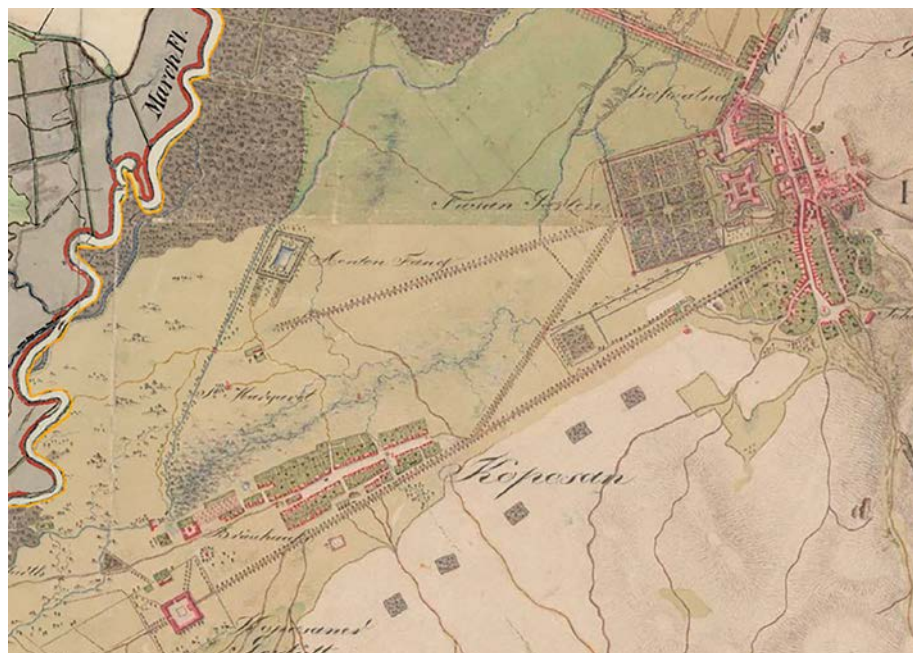
Přísná horizontální linie svěže zelených stříhaných smrků s kučeravými korunami stromů nad sebou vytvářely příjemný kontrast,¹³⁵ který je typický pro kulturní krajinu: motivy řádků kukuřice v kontrastu s vedle rostoucím lužním lesem v Polabí či brázd čerstvě vysázeného bramborového pole v kontrastu s malebným borovým hájkem na Vysočině a jim podobné procházejí celou naší kulturní krajinou a jsou jejím typickým znakem. Na tomto kontrastu je postavena i krása alejí: přímký a pravidelné rozteče volně rostoucích vysokokmenů s malebnými korunami.

Výsledkem kombinace zásad francouzské, anglické a přírodně krajinářské zahrady tarouccovského typu je v Kladrubech unikátní kulturní krajina typu ferme ornée, odjinud ze světa neznámá. Harmonicky se tam propojují principy zahrady užitkové, ozdobné a zábavní. Využití principů francouzské zahrady pro zdůraznění **funkce** celého areálu (ohniskem **kompozice** je místo, kde se setkává interiér stájí pro chov kočárových koní s krajinným exteriérem) rovněž nemá obdobu v krajinách známých srovnatelných hřebčinů. Kulturní krajina kočárových koní v Kladrubech nad Labem vykazuje přesvědčivě unikátní projevy kontinuálního monofunkčně zaměřeného výjimečného užívání, jež na sebe postupně „nabalilo“ formy nejvyšší estetické kvality odpovídající významu a účelu této krajiny. Její zápis na Seznam světového dědictví UNESCO by byl obohacením kulturního pokladu celého lidstva.

135 Dnes tuto linii tvoří lem z kopřiv.

3) Zásady francouzské zahrady v Holiči-Kopčanech na mapě prvního vojenského mapování

4) Holíč-Kopčany na mapě druhého vojenského mapování, krajina se nezměnila

5) Zámek Holíč

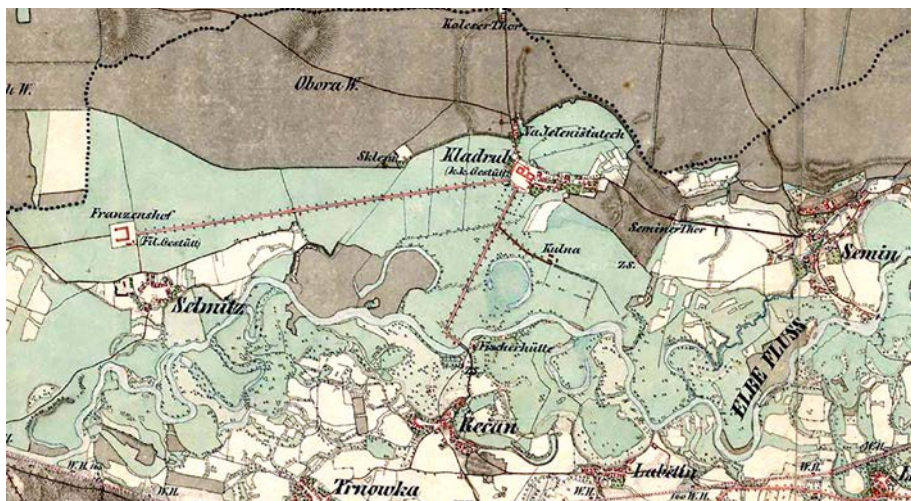
6) Zbytky soustavy alejí u zámku Holíč

7) Hřebčín Kopčany

8) Organická krajina podle prvního vojenského mapování

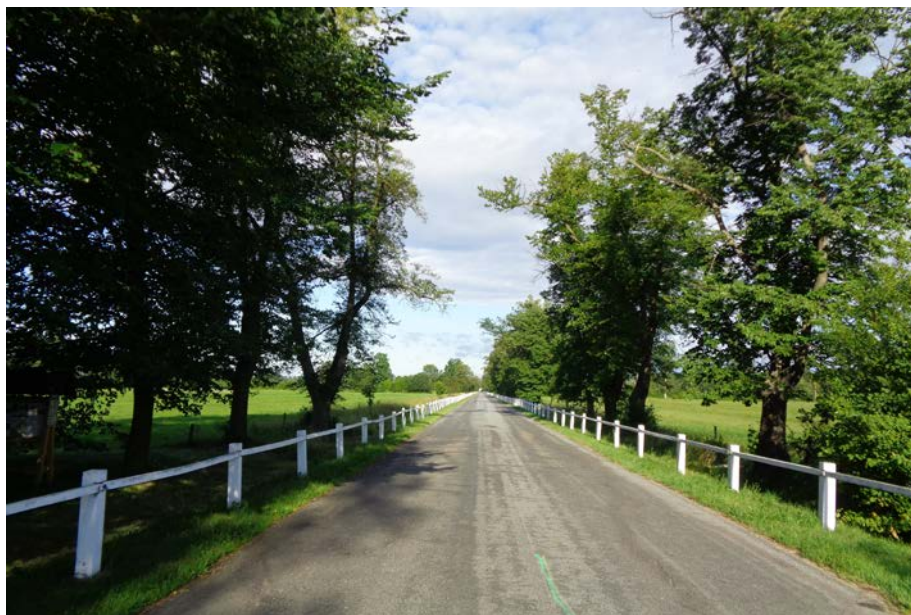
9) Zásady francouzské zahrady v krajině na mapě druhého vojenského mapování

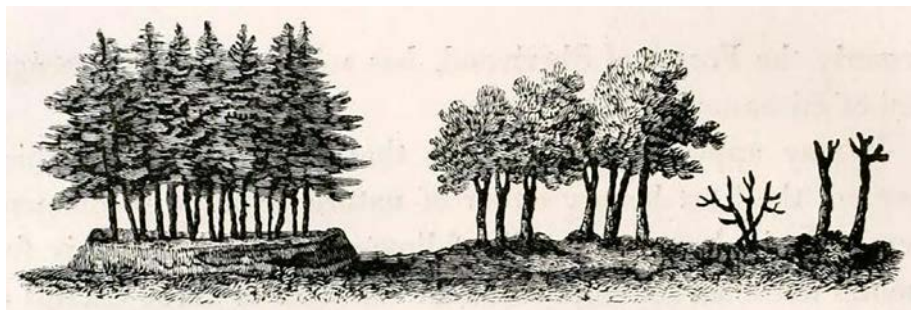
10) Bažantnice na mapě třetího vojenského mapování

11) Kostel se zámkem v Kladrubech

12) Alej Kladruhy Františkov

13) Clumps podle Reptona

14) Clump v pravidelné pastvině

15) Clump v parku v Mošnicích

16) Obrázek č. 4 v knize *Unsere Freiland-Laubgehölze*

17) Hlavaté vrby v Mošnicích

18) Výše řezu smrků v líně

19) Jírovce před přerostlými smrk, původně před lípami stříbrnými

20) Javor klen – zhasnutý

21) Javor klen – rozsvícený

Jedinečné přírodní hodnoty areálu hřebčína v Kladrubech nad Labem

Unique Natural Values of the Kladruby nad Labem Stud Area

Vlastimil Peřina

AOPK ČR Východní Čechy

Abstract

More than five centuries of continuous specific management of the landscape around the National Stud in Kladruby nad Labem have created a territory providing habitats and refuges for many rare animal species.

The determining phenomenon that predisposed many of the current features of the place was the River Elbe and the creative force of its course in the floodplain. The gradual long-term cultivation of the designed landscape focused mainly on the grazing of horses and planting of tree avenues along the roads and streams. A part of the floodplain forest had been transformed to the Mošnice Nature Park with its numerous old specimen deciduous trees.

Thanks to the presence of the important stud farm the landscape complex was saved from most of the intensification changes that had altered the farming landscape during the 20th century and which, together with the straightening and control of the River Elbe lead to an irreversible loss of the floodplain landscape in the Central Elbe Basin. The continuous presence of stud horses thus helped preserve a gem – the remnant of a unique type of landscape that had been characteristic for the Elbe floodplain stretching between Pardubice and Kolín until the end of the 19th century.

From the nature-protection point of view, the Kladruby landscape is unique mainly in its high number of old deciduous species, often growing as specimen trees or in tree avenues. The trunks and branches of these trees contain numerous hollows and a lot of old rotting wood – the predominant conditions for the presence of bat colonies, nesting of many rare birds, and especially for the survival of rare insect populations. The presence of two species, the hermit beetle (*Osmoderma eremita*) and the red flat bark beetle (*Cucujus cinnaberinus*), have been the reasons for the designation of Natura 2000 Special Protection Area Kladruby nad Labem. The site designation was also aided by the good communication between the experts of on nature protection, heritage conservation, and the stud management. An interdepartmental agreement was signed between three ministries of the Czech government that undertook to respect the general principles of restoration and further development of the Kladruby nad Labem National Stud, National Cultural Heritage.

To preserve the future perspective of the rare species' existence it will be necessary to maintain continuity of the presence of old trees within the complex, and to ensure a non-intensive management of the land, determined mainly by the existence of the pastures and hayfields.

In the past, the Ministry of the Environment had been very active in supporting the conservation and restoration of the local natural and landscape values through financial support of projects focusing on the revitalisation of dead river arms, making them passable again. New projects involving the planting of avenue trees were supported as well.

The common wish of the nature conservancy is to ensure the future existence of these unique values that the stud complex contains. It is necessary to bear in mind that the priority in this landscape is horse breeding, and that it is the horses that make the existence of the rare beetles possible, and not vice versa.

Keywords: *Kladruby nad Labem Stud, nature conservation, Natura 2000, hermit beetle (*Osmoderma eremita*), red flat bark beetle (*Cucujus cinnaberinus*)*

Kladruby nad Labem za časů pánů z Pernštejna (1497–1560)

Kladruby nad Labem in the Time of the Pernštejns

Vítězslav Prchal

Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice

Abstract

The presentation covers the pre-imperial history of the Kladruby stud, focusing especially on the time when the local game reserve and the farming estate in Kladruby were established. In a broader context it describes the infrastructure and economic management of the dominion of Pardubice-Kunětická Hora under the rule of the Lords of Pernštejn. The information on the condition, equipment, and use of the resources found in Kladruby is presented with the circumstances formed by the political and social activities of the Pernštejns, one of the wealthiest and politically most influential aristocratic family in the lands of the Bohemian Crown.

Three generations of owners of the Pardubice-Kunětická Hora dominion from among the Pernštejns at the end of the 15th and in the first half of the 16th century can be considered legitimate founders and managers of the Pardubice game reserve, which was later transformed into the grounds for the imperial stud. This hypothesis is not a provisional solution induced by the absence of any older records – it is based on real political and economical activities of the Pernštejns. William of Pernštejn (†1521) and his sons Vojtěch (†1534) and John (†1548) were greatly engaged in the activities of the Bohemian Estates – William and Vojtěch held the office of the Supreme Court Master of the Bohemian Kingdom; John became the provincial governor of Moravia, and later one of the main leaders of the non-Catholic Bohemian Estates. All these three men were renowned as brilliant managers of their dominions. Under their rule, the Pardubice dominion developed into a more or less self-sufficient economic model of a production estate. This model was based on an extensive fishpond system (a fascinating phenomenon of the cultural landscape in itself with its remains still present around Pardubice), a network of farmsteads, breweries, and other production facilities. In this phase the farmstead in Kladruby served as a breeding facility producing economically significant cattle. In a later phase, the activities on the farmstead intensified by incorporating a stud facility producing draft horses, which brings us to the very beginning of its great future. Draft horses were highly valued for their military use and were of key importance for the Pernštejns who were very active in supplying forces and arms to the provincial armies.

The last generation of the Pernštejns holding Pardubice included Jaroslav (†1560), Vratislav (†1582), and Vojtěch (†1561), who based their careers on serving the imperial court instead of the Estates. The first two of them, Jaroslav and Vratislav, belonged to the inner circle of the imperial court of Ferdinand I and his son Maximilian. The change of the political environment brought also a change in the use of the game reserve in Kladruby. The local manor, originally built as a timber structure used for hunting purposes and later converted into a country house, became a popular destination of many aristocrats, including the members of the House of Habsburg, to whom it served as an ideal place for political meetings and leisure activities of the higher society, especially country sports and hunting.

Keywords: *Kladruby nad Labem Stud, Lords of Pernštejn, early modern economy, aristocratic life in 16th century, historic game enclosures*

Místo budoucího císařského hřebčína v Kladrubech nad Labem se v novověkých pramenech poprvé objevuje na počátku října roku 1497. Tehdy nejvyšší hofmistr Království českého pan Vilém z Pernštejna a na Helfenštejně koupil za 300 kop grošů od Jana Zdechovského ze Sekyřic nevelký statek Semín a připojil jej k pardubickému panství. Součástí koupě byl i tzv. kmetcí dvůr v „Kladěrubkách“, uváděný však jako pustý. Kladruby se tak staly na více než půl století součástí mohutné pozemkové domény původem moravského rodu pánů z Pernštejna. A měly v ní hrát poměrně zajímavou roli.

Semínský statek a Kladruby nebyly zdaleka jedinou pozemkovou akvizicí, kterou tento muž pořídil. Stál za tím promyšlený plán expanze. Vilém z Pernštejna (asi 1435–1521) zastával po roce 1490 druhý nejvýznamnější post v zemské vládě (nejvyšší hofmistr). Nejen proto šlo o muže se značným politickým vlivem a schopnostmi, k čemuž přispíval i velmi těsný vztah s tehdejšími (v zemi většinou nepřítomným) českým a uherským králem Vladislavem Jagellonským. Připočtíme ještě nemalé finanční prostředky, kterými Pernštejn disponoval, a máme před sebou výraznou osobu pozdně jagellonské éry těšící se jak velkému společenskému kreditu, tak reálné moci ovlivňující věci veřejné. Tomu musel odpovídat i rozsah pozemkového majetku, který stále ještě představoval hlavní zdroj příjmů, ale také indikátor společenského postavení. Vilém z Pernštejna a jeho synové Vojtěch (1490–1534), a zejména Jan (1487–1548) v období zlaté éry rodu v první třetině 16. století nashromáždili ve svých rukou majetek, jenž významně převyšoval jakoukoli jinou šlechtickou držbu v Čechách a na Moravě, slavné Rožmberky nevyjímaje. Vedle moravského jádra rodových držav vybudovali Pernštejnové ve východních Čechách téměř souvislou enklávu panství rozprostírajících se od severních hranic království od Rýzmburka a Náchoda do polabského oblouku a od něj na východ k česko-moravskému pomezí. Centrem tohoto pozemkového komplexu bylo pardubické panství, které zejména pan Vilém cílenými nákupy menších okolních statků (například Semína a Kladrub) rozhojnil a zvětšil v jednu z největších souvislých šlechtických pozemkových držav té doby. I proto o něj projevil zájem sám Ferdinand I., když byl Vilémův

nešťastný vnuk Jaroslav z Pernštejna (1528–1560) tváří v tvář neřešitelným dluhům nucen rozprodat všechny svůj majetek.

Pardubické panství se rozkládalo v úrodné polabské nížině, čehož dokázali Pernštejnové skvěle využít. Vilém z Pernštejna byl nejen významným politikem a předákem stavovské obce, ale také zdatným hospodářem, či chceme-li, moderněji řečeno, ekonomem. Jako jeden z prvních šlechticů své doby se výrazně orientoval na rozvoj panského hospodaření ve vlastní režii, které kombinací podpory lokálních trhů, podnikatelských aktivit svých poddanských měst a vhodným zakládáním hospodářských podniků směřovalo k maximalizaci výnosů z panství, ať už šlo o obdělávání půdy, pivovarnictví, nebo tehdy odvětví zdaleka nejvýdělečnější, rybníkářství. Posledně jmenované se stalo pro pernštejnské pardubické panství charakteristickým. Na počátku 16. století zde vznikla po obou stranách Labe propracovaná rybníční síť čítající kolem 230 rybníků všech velikostí a druhů, nemající svým rozsahem konkurenci. Tento rozsáhlý hospodářský projekt na dlouhá staletí určil ráz kulturní krajiny Polabí, a ačkoliv byla soustava pernštejnských vodních děl později rušena a zejména v 18. století se většina rybníků vysušila a změnila v zemědělsky obdělavatelnou půdu, stopa této unikátní rybníční soustavy je patrná dodnes. Nedaleko Kladrub ústí zpět do Labe tzv. Opatovický kanál, umělá vodní stoka dlouhá přes 30 km, vybudovaná na přelomu 15. a 16. století k napájení části rybníčního systému, rozkládající se na pravém břehu labského oblouku. Areál dnešního kladrubského hřebčína byl však s pernštejnskými rybníky spojen i jinak a těsněji než jen blízkostí zmíněného kanálu.

O rybníční soustavu bylo nutné se pečlivě a pravidelně starat, měla-li být funkční, výnosná a neohrožovat své okolí, například hrozbou protržení hrází a znehodnocení polí rozlitou vodou. Ostatně nejen o ni. To samé platilo i o jakékoli jiné ekonomické aktivitě probíhající v panské režii a „dobrý hospodář“ Vilém z Pernštejna to věděl. V první polovině 16. století plynul stále ještě nezanedbatelný příjem do šlechtické pokladny ze zemědělské výroby na pozemcích, které nebyly pronajaty poddaným, ale byly obhospodařovány v panské režii, tedy tzv. dominikálu. K řízení těchto polnohospodářských prací, k péči o rybníky, k chovu domácího zvířectva a užitkového dobytka do tahu i na maso i k zásobování šlechtických sídel sezónní zeleninou a dalšími

potravinami byly na pardubickém panství zřízeny čtyři velké hospodářské dvory osazené personálem pod vedením panského šafáře a opatřené nezbytným vybavením a nástroji: na předměstí rezidenčních Pardubic (dvůr „na Vystrkově“), pod hradem Kunětická hora v dnešním Starém Hradišti a ve Starém Mateřově.

Čtvrtý, od sídelních Pardubic nejvzdálenější a jediný ve východní polovině panství vyrostl právě v Kladrubech, zřejmě na místě někdejšího pustého kmetčího dvora zmiňovaného v kupní smlouvě z roku 1497. Jeho akční rádius tedy byl nejspíš poměrně rozsáhlý, čemuž musela odpovídat i velikost dvora. Dává tomu za pravdu i nejstarší známý soupis zde uloženého zemědělského vybavení a ustájeného dobytka, pocházející až se samého konce pernštejnské éry, ačkoliv o tehdejší skladbě, počtu a podobě budov kladrubského dvora toho mnoho nevíme. Inventář, vzniklý jako jeden z podkladů odhadní ceny panství v rámci vyjednávání o prodeji Pardubic královské komoře roku 1560, nám však dává možnost alespoň trochu nahlédnout dovnitř a rozhodně nešlo o dvůr malý. Bylo zde ustájeno na 40 dojných krav, půl druhé desítky jalovic, tři plemenní býčci či téměř 60 tažných volů. Stejně jako u dalších podobných podniků i zde krmili větší počet drůbeže (slepice a kachny) a domácí užitkové zvířectvo. Samozřejmě nechybělo zemědělské nářadí k práci na polích a v lese – povozy, žebříňáky, vozy „vokovaný“ i „fasuňkový“ (celkem přes dvě desítky vozů), pluhy, radlice, „brány nabitý hřebíky“, kosy, nejrůznější pily, sekery všech rozměrů, dláta, nebozezy, hevery k vozům, vidle na seno i hnůj, motyky, lopaty „vokovaný“, kosíře na zelí apod. Na obilnici ležela sklizená úroda panského ovsa, ječmene, pšenice, žita i hrachu, na jaro byl odložen osev. V „ratejně“ pak ležely velké kotle, pánve, měděné mísy a další vybavení.

Vedle péče o panská pole, louky a lesy se však personál kladrubského dvora určitou mírou podílel i na pravidelné každoroční údržbě rybníční sítě, tedy na opravách hrází, struh, stavidel a přírodních kanálů, na cyklickém vypouštění určitých rybníků, osévání jejich dna obilninami a následném čištění. Krom toho nějakým způsobem Kladrubští participovali i na výloveh. Napovídá tomu jak možná trochu úsměvná inventární položka „kotlík k rybám vařiti“, tak zejména pravidelné výdaje na provoz kladrubského dvora pocházející sice až z komorní éry z počátku 80. let 16. století, nicméně jistě

odrážející běžnou zavedenou praxi i za Pernštejnů. Nacházíme v nich, vedle platů nádeníkům za sečení otav a svážení sena, také výdaje tesařům za práci se dřevem, za orbu na rybnících, za „setí na nich obilí“, na podzim pak zase za „odklízení obilí z rybníkův“.

Již v pernštejnských Kladrubech bychom mohli najít nějaké koně, avšak kdybychom čekali chov plnokrevníků, asi bychom byli zklamáni. Přímé doklady o tom nejsou známy, a tak zbývají jen spekulace, ačkoliv poslední generace „pardubických“ pánů z Pernštejna projevovala jisté znalosti v oboru ušlechtilých jezdeckých koní. Mluva pramenů nám však příznačně prozrazuje pouze utilitární chov sedmnácti hospodářských lichokopytníků, pregnantně uvedených jako „klisny dělné“. Na svou slávu si tak Kladruby coby císařský hřebčín musely počkat až do doby císaře Rudolfa.

Kladrubský dvůr za Pernštejnů měl tedy svůj základní význam primárně v rovině hospodářsko-správní, nicméně je tu ještě jeho druhá funkční rovina, v dlouhodobé perspektivě vlastně i důležitější, která položila základy budoucího vývoje a předznamenala kulturně-reprezentační potenciál tohoto místa. K jejímu pochopení však musíme obrátit svou pozornost ke společenskému postavení pánů z Pernštejna v tehdejší stavovské společnosti.

Všechny tři generace Pernštejnů na Pardubicích patřily bezesporu k tehdejší absolutní sociální elitě, definované mimo jiné urozeností, rodovou tradicí, svébytným systémem hodnot, odpovídajícím majetkovým zázemím (čím větším, tím lépe) i politickým vlivem (platí totéž). Aby si však své místo na samém vrcholu tehdejší sociální pyramidy jasně hierarchizované společnosti udrželi, museli je neustále potvrzovat a dávat najevo určitým chováním a odpovídajícím životním stylem, charakteristickým pro raně novověkou aristokracii. Platí to ve stejné míře pro Viléma z Pernštejna a jeho syny, realizující se ještě „po staru“ v zemských službách, i pro Vilémovy vnuky Jaroslava, Vratislava a Vojtěcha, hledající své uplatnění v měnícím se světě daleko více v kariéře u panovnického dvora vládnoucích Habsburků.

Nesmírně důležité místo v životě nobility 16. století sehrávaly venkovské rezidence, které byly nejen jejich skutečným domovem se vším, co k tomu patří, ale také místem se značným symbolickým kapitálem, vizuálně

potvrzujícím jejich exkluzivní společenské postavení a vypovídajícím mnohé o jejich způsobu života, který měl a musel odrážet nemalé nároky a zažité společenské normy spjaté se statusem aristokrata. Sídla vysoké šlechty, jejich velikost, výbava, architektura, ale také počet zámků v rukou určitého jedince, to vše představovalo mocný reprezentační nástroj s velkou vypovídací hodnotou o konkrétním vlivu a postavení dané osoby. Taková sídla také nezřídka plnila roli regionálních kulturních, společenských a politických center, jejichž význam byl závislý na vlivu a sociálním kreditu majitele, který ovšem byl v tomto vzájemně propojeném systému spoluutvářen také právě onou frekvencí významných návštěv (či mírou veřejného společenského života) na těchto rezidencích. Takovým významným regionálním centrem byly i pernštejnské Pardubice s honosným raně renesančním zámkem, vystavěným pro tyto účely. Nahrávalo tomu nejen přednostní postavení pernštejnského rodu mezi tehdejší aristokracií, ale také výhodná geografická poloha blízko Praze a přitom na půli cesty na Moravu, odkud rod pocházel. I proto si je Vilém z Pernštejna zvolil za hlavní rodovou rezidenci a odpovídajícím způsobem ji přebudoval.

Pěkně postavený zámek však mohl mít s trochou nadsázky kdokoliv, kdo disponoval alespoň nějakým titulem a panstvím. Jedním z poznávacích znaků skutečně movitého a vlivného aristokrata se tak postupně stávala existence tzv. rezidenční sítě, tedy soustavy několika sídel s různým určením, zpravidla funkčně hierarchicky uspořádané. Ideální typ rezidenční sítě na počátku 16. století se skládal samozřejmě z hlavní venkovské rezidence, která byla tím nejdůležitějším a nejvýstavnějším, dále několika vedlejších sídel, využívaných jako správní centra, sídla sekundogenitury či jako tranzitní body na přespaní při cestách, opevněné sídlo – hrad, plnící roli obranného bodu (ať už více skutečného, nebo více symbolického) a stále častěji také menší zámeček, letohrádek využívaný ke kratším sezónním pobytům a zábavám, spjatým s nastupujícím renesančním životním stylem. Zdá se, že Pernštejnové na svém dominiu zbudovali jednu z prvních rezidenčních sítí popsaného typu. Jejím vrcholem byla samozřejmě hlavní rodová rezidence v Pardubicích, pyšnili se však i opevněným hradem (Kunětická hora na dohled sídelních Pardubic) a v širším geografickém horizontu východočeských držav (Moravu ponechme stranou) disponovali i vedlejšími sídly, jakými byl např. Chlumec nad Cidlinou či Nové Město nad Metují. Jaroslav z Pernštejna

rodovou rezidenční síť posléze doplnil ještě druhým pomyslným vrcholem, sídlem v zemské metropoli – palácem na Hradčanech. Konečně důležitá úloha *lusthausu*, letohrádku k odpočinkovému pobytu v přírodě, tradičně spojenému s lovem, hony a jízdou na koni, připadla právě na Kladruby.

Existence malého pernstejnského letohrádku u hospodářského dvora v Kladrubech, nazývaného nejčastěji prostě „Vobora“, je sice z nečetných dochovaných písemných pramenů zřejmá, ale o mnoho více doplnit nemůžeme. Nevíme s jistotou, kdy vznikl letohrádek ani poměrně rozlehlá obora k chovu lesní zvěře, založená zřejmě spolu s ním a podtrhující funkci loveckého zámečku ke krátkému odpočinku panstva a pozvaných hostů. Víme však, že měl samostatného správce, který „skládal počty“ přímo vrchnosti, a že byl na konci pernstejnské éry skromně, ale dostatečně vybaven k tomu, aby mohl hostit urozenou společnost. Ta však nemohla být příliš početná, neboť k dispozici bylo jen třináct plně vybavených postelí v několika místnostech, v hlavním sále a v dalších pokojích (inventář hovoří minimálně o pěti) stálo celkem deset stolů, k tomu cínové jídelní servery o dvaceti talířích, několika mísách, konvích a dalších nezbytnostech a samozřejmě svícný. K nasycení panstva byla v objektu též plně vybavená kuchyň s kotly, rožni, hrnci, pánvemi a podobným očekávatelným nádobím. Více se o vybavení letohrádku nedovíme.

Nedávný archeologický a restaurátorský průzkum však vnesl více světla tam, kde písemné dokumenty mlčí, totiž do podoby stavebních dějin a podoby objektu. Pernštejnský letohrádek stál na místě dnešního zámku v areálu kladrubské obory. Byť byl v pozdějších epochách mnohokrát přestavován a rozšiřován, v jeho jádru se dochovala stavební hmota z pernstejnské éry. Objekt byl od počátku podle všeho zděný, patrový, původně nevelkého rozsahu. Neinvazivní průzkum odhalil dvě pernstejnské stavební fáze, jež umožňují rámcově datovat vznik stavby po roce 1515, tedy ještě do období života Viléma z Pernštejna. To je poměrně zajímavé, protože první písemné zmínky o využívání kladrubského letohrádku pocházejí až z doby Vilémových vnuků o více než tři desetiletí později. Ještě zajímavější však je, že byl zřejmě architektonicky mnohem reprezentativnější, než se zdálo. Byly zde totiž objeveny druhotně zazděné fragmenty pálených terakotových prvků, evidentně pocházejících z druhé pernstejnské stavební etapy (či přestavby).

Použitým dekorem a technologií výroby prokazují kladrubské terakoty jasnou souvislost s činností pernštejnské stavební huti při velké rekonstrukci požárem zničených rezidenčních Pardubic po roce 1538. Sice nevíme, jak a kde byly terakoty v kladrubském letohrádku použity, nicméně typologicky shodná ostění oken a dveří figurovala v Pardubicích jako výrazný jednotící a dekorativní prvek při budování renesančního města za vlády Jana z Pernštejna po zmíněném požáru. To samo o sobě poukazuje na to, že „Vobora“ v Kladrubech měla pro Pernštejny značný reprezentační význam a tamějšímu záměčku věnovali náležitou pozornost.

To ostatně z druhé strany dokládají i dochované písemné prameny, jež svědčí o využívání Kladruby i samotnými Pernštejny, zejména syny Jana z Pernštejna, kteří byli habsburskými dvořany. Jaroslav z Pernštejna sloužil u dvora císaře Ferdinanda I. a Vratislav u následníka trůnu Maxmiliána. Oba udržovali těsné styky i s mladším císařovým synem a místodržitelem v Čechách arciknížetem Ferdinandem, jehož lovecká vášeň byla všeobecně známá. U arciknížete navíc jako páže sloužil nejmladší bratr pernštejnských velmožů Vojtěch. Kladrubský letohrádek těžil ze své výhodné polohy na východním okraji pardubického panství, na cestě mezi domovskými Pardubicemi a Prahou, kde všichni tři (a nejen oni) mladí Pernštejnové často pobývali. Kladruby mohli využívat na svých cestách do hlavního města k odpočinku a přespání. Bylo by však nesprávné korigovat úlohu Kladrub jen na tranzitní „noclehárnu“. Existence lovecké obory je předurčovala i k vícedenním pobytům panstva společnosti, kterou hostili a bavili na honech. A nebyla to společnost ledajaká. Vratislav z Pernštejna v jednom ze svých dopisů v roce 1550 píše, že čeká příjezd arciknížete Ferdinanda Habsburského do Kladrub, kde se zdrží na oběd a také „k večeři s myslivostí bejti ráčí“. A nebyla to jediná návštěva členů panovnického rodu na Pardubicích, pohostinnosti Pernštejnů a kratochvíle na jejich panství Habsburkové opakovaně využívali, císaře Ferdinanda nevyjímaje. Když tedy Pardubice přecházely roku 1560 do císařských rukou, Habsburkové dobře věděli, co kupují. Klid a potěšení, které skýtala obora s letohrádkem v Kladrubech, znali z vlastní zkušenosti. V tomto smyslu můžeme pány z Pernštejna s jejich výsadním postavením mezi smetánkou aristokracie raně novověkých Čech právem považovat za zakladatele či přinejmenším za iniciátory budoucího věhlasu Kladrub nad Labem, i když historie toho nejcennějšího, co Kladruby nabízejí,

tedy po staletí trvající chov ušlechtilých císařských hřebců, se začíná psát až s dekretem Rudolfa II. roku 1579. Bez pánů z Pernštejna a jejich významu pro toto místo by však byla dnešní tradice přinejmenším neúplná.

Mezníky v dějinách kladrubského hřebčína z pohledu archivních pramenů

Landscape of the Kladruby nad Labem Imperial Stud in the Light of Archive Sources

Ivana Ebelová, Martin Ebel

Ivana Ebelová – Katedra pomocných věd historických a archivního
studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Martin Ebel – Muzeum architektury a stavitelství Národního technického muzea

Abstract

Contrary to many other historical monuments and complexes, the archival resources relating to the imperial stud in Kladruby nad Labem are very well preserved. The 21st century brought a number of new discoveries, often of substantial importance.

The authors will present several new topics based on facts discovered in the past few years. These will include the first hundred years of the game reserve in Kladruby (until the Thirty Years' War) and the grand ideas about the planned reconstruction confronted with the reality in the 1720's and 1730's. The most important topic will be the presentation of the changes in the landscape around Kladruby and Selmice one hundred years later – in the 1820's and 1830's (fields, grazing meadows, forests, and the river Elbe) as well as the transformation of the stud buildings following the design of Mauritz Jahn, the civil engineer for the region of Chrudim.

Massive amounts of written documentation and drawings have been preserved that support each of the presented topics. The authors will also pay attention to the key actors of the whole story – hundreds of horses that went through the stables in Kladruby, and for whose benefit the surrounding landscape had been transformed in such a grand and sophisticated way.

Keywords: *Kladruby nad Labem Stud, historical development of cultural landscape, horse breeding history*

Terminologická vysvětlivka

Nominovaná „Krajina pro chov kočárových koní“ je územně prakticky totožná s historickým rozsahem císařského dvorského hřebčína v Kladrubech nad Labem a připojených lesů bývalé obory. Císařský dvorský hřebčín se skládal, a také dnes se skládá, ze dvou hřebčínů – hlavního hřebčína v Kladrubech nad Labem a jeho pobočky v Selmicích. V Kladrubech nad Labem byly budovy hřebčína stále na jednom, tj. dnešním místě. V Selmicích byly budovy postupně na třech místech. První místo hřebčína v Selmicích

z let 1595–1681 přesně neznáme. Druhý hřebčín, dnes známý pod názvem Starý kštít (Selmice, p. č. 118) byl založen roku 1681 a od roku 1683 nahradil první selmický hřebčín a fungoval asi do roku 1831, poté jej nahradil třetí hřebčín Františkov (Selmice, p. č. 684), postavený v letech 1828–1831. Tuto z pohledu historické kontinuity evolutivní krajinu vnímáme jako „Krajinu pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem“. Ta se vyvíjela v průběhu staletí v několika typických vývojových etapách.

Počátky Kladrub nad Labem a vznik pernštejnské obory

Pro formování krajiny v oblasti kolem Kladrub byla poměrně dlouho určujícím faktorem řeka Labe. Její meandrující tok často měnil koryto, a tak v širokém pruhu kolem Labe zůstávala značně zamokřená krajina sice nevhodná pro osídlení, ale naopak s hodnotnými lužními lesy dubů a jilmů. Její osídlování, začínající těžbou dřeva (rubáním klád), pak dalo obci jméno.

Až do přelomu 15. a 16. století nejsou dějiny Kladrub příliš pozoruhodné. První zmínka o jejich existenci, pocházející z roku 1352, dokládá existenci farního kostela. V dalších sto padesáti letech byly Kladruby drobným rytířským statkem s tvrzí.

Kladruby rodu Pernštejnů

Zásadní změna nastala kolem přelomu 15. a 16. století, kdy panství Pardubice koupili Pernštejnové. Kromě náročné přestavby pardubického hradu i města Pardubic byly k panství postupně přikupovány další vesnice v okolí. Na konci 15. století přikoupili Pernštejnové sousední vyhořelou ves Selmice s 21 selskými statky (Selmice sdílely od roku 1588 společné osudy s Kladrubem nad Labem), počátkem 16. století koupili Pernštejnové i ves Kladruby nad Labem.

Při nově zakoupené vsi založili Pernštejnové před rokem 1522 oboru, v Kladrubech nad Labem však nadále ještě několik let souběžně existovalo 11 selských statků. Záhy nato, snad v druhé polovině dvacátých či v třicátých letech 16. století, byly selské statky zrušeny a na jejich úkor byla obora rozšířena. Souběžně s rozšířením obory bylo postaveno raně renesanční

reprezentační sídlo. Nálezy terakotových ostění stejných jako v Pardubicích datují jeho vznik rámcově do třicátých let 16. století, písemné prameny dokládají pobyt Pernštejnů v Kladrubech nad Labem poprvé roku 1547.

Císařský hřebčín

Vysoké dluhy majitele panství Pardubice Jaroslava z Pernštejna vedly k prodeji panství, které náleželo k nejvýznamnějším v Čechách. Roku 1560 je koupil pro panovníka Ferdinanda I. Česká komora, a to pro zajištění provozu panovnického dvora. Kupní smlouva uvádí v Kladrubech nad Labem dvůr v oboře i samotnou oboru. Integrální součástí každé renesanční obory byl i chov koní. Ten je sice v Kladrubech nad Labem také zmiňován, ale zatím neměl zásadní význam.

Prakticky do této doby, do průběhu 16. století, náleží klíčové události, které poskytly předpoklady pro následující vývoj. Prvním předpokladem bylo scelení majetkové držby, a to v poměrně specifické místní situaci. Určující pro další vývoj byla jižní pohyblivá hranice s řekou Labem s neustáleným korytem. Severně od Kladrub nad Labem probíhala (poměrně pevná) hranice mezi dvěma historickými kraji – Chrudimským (ke kterému Kladruby nad Labem náležely) a Hradeckým s Bydžovskem. Kladruby nad Labem tak byly na okraji panství Pardubice, severně již ležely vesnice náležející k panství Chlumeck nad Cidlinou. Východním směrem představovala hranici ves Semín se svými pozemky. Na začátku habsburského období dosahovaly kladrubské pastviny dále k jihovýchodu až do oblasti zvané Zemanství (dnes na protějším břehu Labe, které měnilo koryto).

Od konce šedesátých let 16. století se začal zvyšovat význam Kladrub nad Labem, do kterých byly investovány nemalé částky. K dispozici císaři zde bylo kvalitní sídlo, možnost chování většího množství koní, v oplocené oboře (omezující se zatím jen na Kladruby nad Labem bez Selmic) žila vysoká zvěř, bažanti, koroptve a tetřívci.

Dne 6. března 1579 založil císař Rudolf II. při kladrubské oboře hřebčín pro chování klisen, zároveň ustanovil správce hřebčína zvaného kštitmistr. Do roku 1582 proběhla v Kladrubech nad Labem poměrně rozsáhlá renesanční

přestavba. Pod dohledem císařského dvorního stavitele Ulrica Aostalliho zde vlašští zedníci adaptovali sídlo a postavili nové zděné stáje pro 130 koní, další stáje zůstávaly dřevěné. Pravděpodobně již v této době vznikla v místech severozápadně od dnešní jízďárny první kladrubská jízďárna.

Kladrubská obora svými pozemky brzy přestala postačovat, takže byla postupně rozšiřována, zprvu o pozemky náležející ke vsi Semínu. Podstatné je ale především její rozšiřování směrem k západu na úkor vesnice Selmice se 16 selskými statky, které počalo být plánováno od roku 1588 – hlavním důvodem bylo připojení tamních kvalitních luk.

Počínaje rokem 1594 zasáhlo poměrně výrazným způsobem do dějin Kladrub turecké nebezpečí, kdy byl především ohrožen hřebčín v Mönchhofu, nacházející se na pomezí Uher a Rakous, v kterém bylo ustájeno 440 koní, jež bylo nutno evakuovat. Pardubické panství s kladrubským hřebčínem bylo nejvhodnějším řešením. Původní představy z roku 1594 zněly na ustájení dokonce 1000 kusů v Kladrubech nad Labem a v okolí. V samotných Kladrubech nad Labem již bylo 300 koní, vypuštění zvěře z obory mohlo poskytnout pastvu pro dalších 150 koní. S ohledem na nepostačující kapacitu hřebčína a přihnání stáda klisen z Mönchhofu na přelomu let 1594 a 1595 byla zlikvidována ves Selmice, od které bylo připojeno území o rozloze 1,22 km², od chlumeckého panství v přepočtu dalších cca 3,31 km², celkem činila připojená rozloha v přepočtu cca 4,53 km² pro zřízení pastvin. Ani toto však nepostačovalo a části stáda byly umístěny na dalších místech panství Pardubice a rovněž na císařském panství Poděbrady. V roce 1595 započala stavba zděného hřebčína v Selmicích. Koně ale museli být rozmístěni na geograficky širším území mimo Kladruby a Selmice, píče byla dovážena z širšího okolí, ale roku 1595 tak již vzniklo jasné jádro na území Kladrub nad Labem a Selmic, tj. na území, které se ve velké míře kryje s dnešním katastrem Kladrub a Selmic.

Počátkem 17. století pozornost císařského dvora věnovaná hřebčínu ustoupila do pozadí, k dalšímu poklesu významu došlo v důsledku třicetileté války. Kromě zhoršování stavu budov se toto projevilo především úpadkem péče o krajinu, louky zarůstaly náletem křovin a trní, břehy Labe byly zanedbané, koně v kladrubské oboře trpěli nedostatkem píče, která na loukách hnila.

Navíc stádo muselo být před blížícím se švédským vojskem roku 1639 odehnáno do Mönchhofu.

V roce 1645 vyhořely stáje hřebčína, požáru zůstal ušetřen zámek. Opravy započaly v roce 1650 tak, aby se stádo z Mönchhofu mohlo roku 1652 navrátit zpět do Kladrub nad Labem. V kladrubském hřebčíně byly zvláštní oddíly pro plemeníky, hřebečky, kočárové koně, stáj španělská a krytá jízďárna. Proběhla oprava oplocení kladrubské obory, která zaujímal především severní lesnaté partie v rámci katastru Kladrub a Selmic (přičemž les svojí jižní hranicí oproti dnešnímu stavu dosahoval až do oblasti tzv. Selmických vrat). Souběžně prošel opravou zámek, určený pro potřeby ubytování císaře, stejně tak byly opraveny další budovy, byla rozšířena kapacita stájí v Kladrubech i Selmicích. Kromě těchto dvou míst měl kladrubský hřebčín pobočku ve vzdálenosti 37 km severně ve Smrkovicích.

Rozšíření kapacity však přinášelo průběžně existující problém nepostačujících luk a pastvin, znehodnocovaných navíc v některých letech povodněmi. Problém nedostatku píce provázel dějiny kladrubsko-selmického hřebčína zcela průběžně.

Od poloviny 17. století jsou k dispozici informace o druzích chovaných koní a o jejich počtech. Z roku 1657 pochází seznam 424 koní – plemeníků, klisen, mladých hřebečků a koní chovaných v Kladrubech, Selmicích a pobočce ve Smrkovicích. Hlavní důraz byl kladen na chov kvalitních koní pro potřeby dvora, a to jak koní jezdeckých, tak kočárových, tak mimochodníků – silných všestranně použitelných koní určených pro práci a především jako koní tažných zejména pro těžké povozy.

Roku 1668 byl v obci Kladruby nad Labem v návaznosti na budovu zámku postaven kostel sv. Václava a Leopolda, jehož nástupce (viz dále) je dodnes základní dominantou areálu hřebčína; souběžně byla vystavěna hřbitovní kaple sv. Kříže. Dosavadní selmické dřevěné stáje byly opuštěny a z příkazu císaře Leopolda I. byly v Selmicích v letech 1681–1683 postaveny pardubickým zedníkem Václavem Rejsykem na nově vybraném sušším místě zděné stáje pro klisny se zázemím pro personál, které dodnes známe pod názvem „Starý kštít“.

Velkorysé představy o přestavbě za císaře Karla VI. a realita v dvacátých a třicátých letech 18. století

Rozhodnutí císaře Karla VI. z roku 1721 o pozvednutí hřebčína v Kladrubech nad Labem se primárně dotýkalo budov, nikoliv okolní krajiny na katastru Kladrub a Selmic. Roku 1722 zhotovil špičkový dvorní stavitel František Maxmilián Kaňka plány na velkolepou barokní přestavbu budov hřebčína v Kladrubech nad Labem, přičemž jednotlivé oddíly stájí pro různé skupiny koní neměly doznat změny oproti dosavadnímu stavu. Jako první se barokní adaptace dočkal zámek jako císařské lovecké sídlo. Požár stájí v Selmicích roku 1724 a jejich následná nutná obnova však zásadním způsobem ovlivnily rozsah a náročnost celé přestavby, došlo k zásadní redukci celého programu. Práce realizoval stavitel Václav Špaček, František Maxmilián Kaňka měl pouze stavební dozor.

Do roku 1731 byly v Kladrubech nad Labem jak vystavěny v podstatně skromnější podobě domy pro nejdůležitější úředníky v hřebčíně, tak adaptovány a částečně rozšířeny dosavadní stáje. Vše proběhlo pod taktovkou pověstně spořivého písaře dvorského stavebního úřadu Johanna Dinebiera, který částečně využil projektu dalšího osvědčeného barokního architekta Tomáše Haffeneckera.

Prakticky z doby probíhající přestavby, z roku 1729, jsou v dobové relaci k dispozici údaje nejen o jednotlivých druzích koní a dalších zvířat chovaných v kladrubském hřebčíně, ale i o celkovém stavu chovu. V celém hřebčíně (tzn. v Kladrubech, Selmicích a pobočce Smrkovicích) bylo v daném roce ustájeno 628 kusů plemeníků, klisen, mladých hřebečků a klisniček, určených stejně jako v předcházejícím období z velké části jako koně jezdeckí, ale též jako koně kočároví pro vídeňský dvůr. K roku 1732 je v Kladrubech zmiňována instituce jezdecké školy v souvislosti s chovem koní, respektive s jejich výcvikem a přípravou pro potřeby panovnického dvora na vymezeném volném prostranství, které ostatně známe z dobové plánové dokumentace.

Vývoj podoby celkového obhospodařovaného území od začátku 17. století až po polovinu 18. století nepatří mezi nejznámější kapitoly dějin této odlesněné části využívané kladrubským hřebčínem. Jediná zachovaná mapa od

Samuela Globice z doby kolem poloviny 17. století kladrubskou oboru jen naznačuje, připojená veduta je zcela schematická a pouze ukazuje typ oplocení. Nepoměrně preciznější je Vischerova veduta, ten se však přednostně zabýval budovami a krajina je zachycena velmi schematičtě. Podle veduty se jeví, že kladrubsko-selmický hřebčín byl pod jedním oplocením, ale schematicnost neumožňuje se přesněji vyjádřit k rozsahu oplocení.

Dochované písemné prameny dotýkající se běžného hospodaření dokazují jen dílčí zásahy do rázu a podoby krajiny. Kladrubský hřebčín byl sice stabilizován, problémy se zajišťováním dostatečného množství krmiva však nadále přetrvávaly. V suchých letech byl nedostatek otav, záplavy ničily louky a pastviny v blízkosti Labe. Ve dvacátých letech 18. století byly louky náležející ke kladrubskému hřebčínu vyčištěny za účelem zajištění podstatně většího množství píce. Dalším cílem bylo získat nové pastviny a louky pro pastvu a krmení odlesňováním i vysoušením. Roku 1734 bylo poprvé zvažováno odlesnění dosud zalesněné oblasti kolem Cháravky a její přeměna na louky, zprůchodnění tamní strouhy pro odvod vody. Zřejmě se jedná o první zmínku regulace nátokové strouhy pozdějšího Kladrubského náhonu, která se odštěpovala z Opatovického kanálu. Louky zvané Velké pole byly sice velmi neúrodné, ale bylo reálné zlepšení jejich kvality i při vědomí blízkosti meandrujícího Labe. Je zřejmé, že pro období do poloviny 18. století tak docházelo k dílčím změnám ve prospěch postupného zúrodnění a zpřístupnění částí dnešní Krajiny pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem a v Selmicích.

Úpadek hřebčína od čtyřicátých let 18. století a postupný vzestup od sedmdesátých let 18. století

Války o dědictví rakouské, speciálně první slezská válka, se opětovně zapsaly do dějin kladrubsko-selmického hřebčína. V říjnu 1741 bylo odvedeno celkem 249 koní do Uher, v Kladrubech nad Labem zůstala jen část personálu se zbytkem koní (172 kusů). Dochovaný soupis ilustruje stav hřebčína před touto změnou a po ní, kdy byli v Kladrubech ponechány koně k zachování stávající kvality a účel chovu i do budoucna, tzn. chov jezdeckých koní a zvláště silných koní kočárových a do povozů. Většinu zůstavších tvořili jezdečtí koně a klisny. Z jezdeckých hřebců (včetně čtyř plemenných hřebců)

tak zůstalo v Kladrubech 52, kočárových 14 (včetně prubíře), jezdeckých klisen 82, kočárových 24.

I přes snahy o zachování chovu zažíval ve čtyřicátých letech 18. století kladrubský hřebčín léta stagnace, část budov byla prázdná. Tato skutečnost přímo zapříčinila, že v letech 1750 až 1751 zřídil Guillaume Joseph Bailloux, rodák od Lutychu, v zámku a v jeho bezprostředním okolí továrnu na holandské sukno, hřebčínu zůstaly jen stáje. Nešťastnou náhodou roku 1757 kladrubský hřebčín vyhořel. Za oběť požáru padly budovy užívané jako továrna, tj. zámek s připojenými budovami, dále kostel, celé stáje hřebčína, jízďárna, dvě stodoly a několik menších připojených budov hřebčína až ke kapli sv. Kříže i s ohrazením.

Na konci roku 1758 v souvislosti s přesunem koní z Uher nazpět do Kladrub nad Labem proběhla urychlená oprava stájí v Selmicích, kladrubské stáje pro plemeníky nebyly ještě opraveny, a proto byli plemeníci provizorně umístěni v kladrubské hospodě.

Obnova továrny započala v letech 1757 až 1758, opravy zámku však skončily až v roce 1763. Baillouxova továrna v zámku však mezitím zcela upadla, místo ní zahájila ve stejných prostorách provoz továrna na vlněné sukno. Z tohoto důvodu byla podstatná část zámku se dvorkem a tři budovy v Kladrubech (obydlí duchovního, bývalý dům písaře a dům veterináře) pronajata na tři roky Izáku Sušickému pro zřízení nové továrny na vlněné látky.

Přelom šedesátých a sedmdesátých let 18. století lze charakterizovat jako naprosté tápání ohledně využití kladrubsko-selmického hřebčína. Na jedné straně evidujeme smělé plány na obrovský rozmach, na druhé straně úvahy o přesunu hřebčína do Uher. Tato skutečnost souvisí s velkou potřebou chovu koní určených především na pokrytí vojenských požadavků. V duchu výše zmíněného trendu byl totiž hlavní důraz kladen na rozšíření chovu pro účely eráru, který vyžadoval jiný typ koní, než byli dříve kladrubští koně – erár požadoval především remonty, mladé tří- až čtyřleté koně ve výcviku pro armádní účely. Proto se právě na jejich chov kladrubský hřebčín na konci 18. století převážně specializoval.

Mnohem zřejmější je podoba krajiny od třetí čtvrtiny 18. století, tj. od doby, pro kterou jsou dochovány mapové podklady. Svědčí o tom, že do přelomu dvacátých a třicátých let 19. století zatím nedocházelo ke zcela zásadním změnám v architektonické kompozici celé krajiny. Celé stavební dění v Kladrubech nad Labem provázela maximální snaha o zamezení vytěžení kladrubských lesů a nezničení půdy, a to s ohledem na rozsáhlý kladrubský chov. Jednalo se tedy o záměrný hospodářsky celostní přístup k využívání krajiny pro chov koní, ale také k produkci dřeva v místních lesích.

Informace o podobě celé krajiny užívané kladrubsko-selmickým hřebčínem poskytuje několik map. Největší význam má mapa josefského vojenského mapování z let 1764–1768, pořizovaná bez zaměřování, pouze „od oka“. Druhou zásadní mapou je dílo zeměměřiče Antonína Felixe Zástěry ze sedmdesátých let 18. století. Obě mapy doplňuje několik dalších mapových děl a cenný protokol josefského katastru z roku 1785, který uvádí názvy všech pozemků v katastru Kladrub i Selmic. Zaujme odvodnění pozemků příkopy u Selmic, tyto příkopy byly pravděpodobně následně využity i při pozdějších úpravách ve dvacátých letech 19. století; nelze určit přesné místo zmiňované selmické hráze proti vodě u Labe. V případě Kladrub nad Labem josefský katastr dokazuje napájení zdejší vodoteče ze zaniklé rybníční soustavy severně od Semína. Jednotlivé pastviny byly odděleny tzv. šraňky, tedy ohrazením pastvin – tento princip zůstal zachován dodnes. Kladrubský chov koní se opíral, oproti pozdějšímu stavu, o louky na jihovýchod od hřebčína (Zemanství, Votoka), které jsou dnes mimo krajinu užívanou hřebčínem. Zároveň do přelomu první a druhé čtvrtiny 19. století existovala oproti dnešku podstatně odlišná síť cest, a to především v partiích mezi Kladruby nad Labem a Selmicemi (viz následující odstavec), jiné byly hranice lesa. Likvidace rybníků severně od Semína na počátku 19. století se Kladrub nad Labem sice přímo nedotkla, ale představovala důležitou událost ve vývoji krajiny k dnešní podobě.

Pokud jde o zmíněnou síť cest, neexistovala přímá cesta (osa) mezi Kladruby nad Labem a Selmicemi. Dosud fungovala přirozeným staletým vývojem se tvořící síť cest reagující na různé překážky, které sice mnohdy byly odstraněny, ale síť cest na tuto skutečnost řádně nereagovala. Stará síť cest je zobrazena na zmíněných historických mapách. Kolem tzv. Selmických

vrat se cesty spojovaly, odsud jak na straně do Kladrub nad Labem, tak na straně do Selmic se rozdvjovaly. Rozdvojení cest na straně Selmic souvisí s vytyčením rustikálních pozemků pro ves Selmice (tyto pozemky jsou zcela zřejmé na Zástěrově mapě a na mapě stabilního katastru). Rozdvojení cest bylo od Selmických vrat i na stranu do Kladrub nad Labem. Severní významnější větev, patrná na řadě map, probíhala severně od samoty Na sklepích a napojovala se na Hlavečnickou cestu severně od Kladrub. Jižní větev běžela prakticky přímo ke Kladrubům nad Labem.

Do konce 18. století byly při Kladrubech nad Labem dvě bažantnice. Malá bažantnice byla v přímém jižním sousedství obce. Velká bažantnice se nacházela na východ a jihovýchod od obce, po obou stranách cesty mezi Kladruby a samotou u Semínských vrat (zaujímal oblast Cháravky, Borku až k Cihelně, na straně ke Kladrubům nad Labem až na hranice obce). Její rozloha (bez popisky) je dobře patrná na druhém vojenském mapování. Tato bažantnice však zanikla zčásti při velké klasicistní úpravě krajiny užívané hřebčínem (viz níže) a zčásti po polovině 19. století.

Po celé dějiny hřebčína ovlivňovala vývoj krajiny řeka Labe. Písemné prameny registrují řadu ničivých povodní, které znehodnotily louky a pastviny a píce musela být do hřebčína dovážena ve zvýšeném množství. Povodně byly obvykle impulsem, po němž si řeka našla nové koryto. Její trasování lze na historických mapách sledovat od šedesátých let 18. století (nejstarší je mapa prvního vojenského mapování z let 1764–1768). Vývoj trasování koryta řeky Labe ovlivnil celou krajinu užívanou hřebčínem na jižní straně. Již před šedesátými lety 18. století došlo k částečnému napřímení řeky. Kromě slepých ramen zůstávaly pozůstatkem změny koryta pozemky náležející k panství Zdechovice na protějším břehu Labe. Tato skutečnost citelně ovlivnila, jak bude níže ukázáno, vývoj celé krajiny. Jednalo se o oblast dnešního Březinova snu (Kladruby, p. č. 1051) a především o oblast tzv. Strže, která je dnes součástí Mošnice (nyní Kladruby, p. č. 994, 1018, viz níže). Tok řeky Labe byl od šedesátých let 18. století do poloviny 19. století poměrně stabilní. Na čtyřech místech nastala opačná situace, kdy napřímené Labe odřízlo louky tradičně obhospodařované hřebčínem situované v meandrech směrem k jihu, čímž případly tyto louky k levému břehu Labe.

Pro potřeby chovu koní v kladrubsko-selmickém hřebčíně bylo typické (již výše zmiňované) neustálé řešení nedostatku píce. Klimaticky i půdně vyhovující poloha Kladrub nad Labem trpěla nedostatkem pastvin a luk z důvodu rozvodňování meandrujícího řečiště Labe. Jedinou možnou nalezenou cestou na konci 18. století bylo rušení značné části rybníční soustavy a převedení těchto ploch na pastviny. Hledání dalších zdrojů pro dostatek píce se táhne dějinami kladrubského hřebčína zcela průběžně.

S pastvinami a vůbec zásobováním vodou souvisí vodoteč odštěpující se z Opatovického kanálu, pro nějž se vžil název Kladrubský náhon. Jak již bylo výše uvedeno, existovaly zde strouhy již před rokem 1734. Jasně je vodoteč uváděna k roku 1785 jako strouha ze Sopřečského rybníka, v devadesátých letech 18. století byla již napojena na Opatovický kanál. Právě v této době začíná masivní rušení rybníční soustavy severně od Semína, v důsledku čehož mohly proběhnout zásadní změny vodotečí (a celých hydrologických poměrů).

Stát, respektive celá habsburská monarchie, v rámci josefinské a postjosefinské byrokracie převzal z vojenských důvodů globální přehledy o stavu koní. Byly pořizovány roční výkazy o stavech hřebců, klisen a o narozených hříbátech. Výkazy z let 1779–1813 obsahují exaktní informace. Počet koní se pohyboval kolem 300 kusů; konkrétně v Kladrubech 164 jezdeckých a 103 kočárových koní (k roku 1788 je uváděno 110 kočárových koní), v Lipici u Terstu (dnešní Slovinsko) 298 jezdeckých koní (8 hřebců a 99 klisen), v Kopčanech u Holíče (dnešní Slovensko) 181 jezdeckých koní (5 hřebců a 54 klisen) a v Riefu u Salzburku 99 chovných koní (4 hřebci a 28 klisen). Celkové počty koní v Kladrubech v prvním desetiletí 19. století byly obdobné. Tyto údaje lze považovat za zásadní doklad ilustrující rozdělení specializace jednotlivých císařských dvorských hřebčínů v této době. Kladruby tudíž již na konci 18. století měly monopolní postavení v rámci chovu kočárových koní. Specializovaný chov tak mohl následně započít ovlivňovat krajinu z přechodu z extenzivního do intenzivního hospodaření v dnešním slova smyslu, tj. hospodaření, které by poskytlo vše potřebné – jak dostatečné množství kvalitního krmiva, tak i patřičný vhodný prostor k jejich výcviku.

Hřebčín v Kladrubech nad Labem v dobách intenzivního tvůrčího přístupu ke krajině a určujících změn její podoby na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století

Monarchie měla kromě hřebčínů vojenských na počátku 19. století tři své hlavní hřebčiny. Kromě hřebčína pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem to byl ještě hřebčín Kopčany u Holíče (dnešní Slovensko) a hřebčín v Lipici u Terstu (dnešní Slovinsko). Císařský dvůr považoval každý z hřebčínů za hřebčín s vlastními klady a zápory. Zápořem Kladrub nad Labem byl nedostatek píce, naopak zásadní přednost spočívala v kvalitních loukách, příhodné geografické poloze a podnebí. Současné skýtaly Kladruby vhodné podmínky pro pořádání častých honů a lovů, jež tvořily nedílnou součást reprezentace císařského dvora.

V tuto dobu se rozhodovalo o zásadním potvrzení hřebčína v Kladrubech nad Labem v nejvyšší hierarchii císařských dvorních hřebčínů na území habsburské monarchie. Byla to také doba, kdy se globálně rozhodovalo o vážných přesunech chovů koní včetně strategických vojenských chovů. Také Kladruby nad Labem měly svá období s doplňkovým chovem mimo své hlavní poslání chovu (ceremoniálních) kočárových koní.

Největší tápání však registrujeme v případě hřebčína v Kopčanech. Již roku 1818 bylo v hlášení nejvyššímu dvorskému štolbovi konstatováno, že tamní pastviny jsou pro koně nevhodné, škodlivé, zásadní úpravy odvodněním budou znamenat nejméně čtyřleté vystěhování tamního hřebčína. Přesto myšlenka na využití Kopčan nebyla zcela opuštěna. Důkazem je porovnání investic do tří hřebčínů – Kladrub nad Labem, Kopčan a Lipice. Největší investice za dva roky 1819 a 1820 šly do Kopčan (téměř 100 tisíc zlatých), méně do Kladrub (přes 50 tis. zl.) a nejméně do Lipice (13,5 tis. zlatých).

Tím se otevřela možná cesta k zásadnímu podstatnému oživení Kladrub nad Labem, především na úkor kopčanského hřebčína, přičemž bylo vbrzku zpochybňováno rozhodnutí o investicích do Kopčan s odkazem na očekávané nemalé investice do Kladrub nad Labem. S postupujícími léty se schylovalo ke zrušení Kopčan, rozhodnutí padlo zřejmě v roce 1826, k jejich zrušení došlo v roce 1828.

V případě zrušení kopčanského hřebčína měly být podle původního návrhu z roku 1821 hlavními hřebčíný Kladruby nad Labem a Lipice (každý s 80 klisnami), v hřebčinci Riefu u Salzburku mělo být 60 klisen a v Hodoníně 30 klisen, celkem tedy 250 klisen v hlavních císařských hřebčínech. V Kladrubech nad Labem a v Lipici bylo nezbytné rozšíření pastvin a luk, resp. výnosů z nich. Po tříleté zkušební době se zavedením doporučených a vhodných kultur bylo dosaženo výrazného zlepšení nejen co do kvality, ale i kvantity pastvy a sklízeného sena, takže bylo stanoveno, že počet chovných klisen by mohl být v Kladrubech nad Labem a v Lipici zvýšen na 240 až 250 kusů. Tím by byl vyřešen problém s jejich ustájením po dobu stavebních úprav v Riefu a plně se otevřel prostor pro možné zrušení hřebčína v Kopčanech. Navíc zvyšování počtu koní na straně jedné, zlepšování kvality i výnosnosti luk a pastvin na straně druhé na sebe vzájemně pozitivně působily díky kvalitnímu prohojení.

Během roku 1828 byl zahájen přesun celého kopčanského hřebčína do Kladrub nad Labem a Lipice. V této souvislosti bylo nezbytné provést určité stavební úpravy v obou hřebčínech (kladrubské úpravy viz níže). Spojením stád kopčanských a kladrubských se měl zvýšit stav chovných klisen. Do budoucna měl být počet koní v Kladrubech nad Labem vyšší o 250–260 kusů, v Lipici o 200–210 kusů. Na to muselo být logicky zareagováno úvahou o zásadních úpravách hospodářské a krajinářské struktury krajiny v duchu chovatelské vize císařského dvora.

Nedlouho po zrušení kopčanského hřebčína byla nejvyšším štolbou Johannem hr. Trauttmansdorffem vypracována v prosinci 1832 zevrubná zpráva, z níž je zřejmé, že chov koní v Kladrubech byl v této době orientován nejen na jezdecké koně, ale především na koně kočárové. Jejich chov měl do budoucna dominovat, stejně jako v Lipici měl být dominantní chov koní jezdeckých. Zároveň bylo konstatováno, že koně měli být především statní, dobře formovaní, se silnými klouby, neboť se u nich vyžadovala síla, rychlost a vytrvalost. Udržení a rozšíření chovu kladrubských kočárových koní na vysoké úrovni bylo prioritním zájmem, zásadní byl požadavek na udržení jejich rasové čistoty, o čemž měly být vedeny plemenné knihy. Ve zprávě se doslova uvádí, že kladrubští kočároví koně jsou ve svém počtu 50 kusů největší, nejlepši, nejčisti a nejdokonalejší kočárovou rasou pro chov, jsou

využitelní pro velké poštovní vozy, ze všech koní se osvědčili nejlépe. Žádné ceremonie u dvora se bez nich neobejdou.

S uvedenou zprávou plně korespondují informace o stavebním dění, kde byly speciální stáje pro kočárové a samostatné pro jezdecké koně. Počátkem třicátých let se pohyboval v Kladrubech nad Labem a Selmicích počet koní těsně pod 500 kusy, a to včetně kočárových. Pro bližší představu uvádíme vypracovaný výkaz koní, oslů a mul z roku 1831 (těsně po dostavbě) v Kladrubech a Selmicích s uvedením účelu, k němuž byli využíváni. Celkem bylo evidováno 498 kusů: 12 plemenných hřebců, 90 chovných klisen – klusáků, 15 chovných klisen pro práci, 55 čtyřletých hřebečků, 60 tříletých hřebečků, 60 dvouletých hřebečků, 65 ročních hřebečků, 75 letošních hřebečků; 10 chovných mul na práci, 4 čtyřleté muly, 4 tříleté muly, 5 dvouletých mul, 5 ročních mul, 6 letošních mul; 2 plemenní osli, 4 chovní osli pro práci, čtyřletá oslice, 2 tříleté oslice, 2 dvouleté oslice, 3 roční oslice, 3 letošní oslice; 5 služebních jezdeckých koní, 2 služební chovní koně. V souvislosti se snahou o oživení krve se realizovaly nákupy koní nejen v Londýně (plnokrevník Doctor), ale v celé Anglii. Soupis jasně ilustruje nejen spektrum chovu, ale i nároky na píci pro velké stádo v kladrubsko-selmickém hřebčíně.

Strategická rozhodnutí se zásadním způsobem zapsala do dějin kladrubského hřebčína hned v několika zásadních momentech. V Kladrubech se, jak bude patrné níže, setkaly dvě osobnosti. Ředitel kanceláře vrchního dvorního štolby svobodný pán Ignaz Grill z Warimfeldu poskytl odborné informace, dnešními slovy zadávací dokumentaci investora. Projekčních prací se ujal roku 1821 mladý, tehdy pětatřicetiletý Mauritz Jahn, v letech 1813–1848 pracující jako chrudimský krajský inženýr. Kvalita jeho práce byla oceňována i ve vídeňských dvorských kruzích. Spolupráce mezi oběma jmenovanými určujícím způsobem vtiskla krajině užívané hřebčínem dnešní tvářnost, která byla posléze změněna jen kosmeticky.

Kladrubsko-semínský hřebčín počal být pojímán zcela nově a jako komplexní celek ve všech svých částech podřízený vytyčenému zadání – chovu kočárových koní. Tato skutečnost se prakticky začala promítat do všech stránek. Zatímco na dosavadní vývoj do nástupu Jahna můžeme z tohoto pohledu názírat jako na extenzivní cestu k vytvoření základních podmínek, intenzivní

vývoj od dvacátých let 19. století přes dílčí hledání na počátku tohoto procesu proměnil zásadním způsobem celou krajinu prakticky do podoby, v jaké ji známe dnes. Tento trend se týkal všech stránek – jak chovu koní, tak proměny krajiny, pastvin, luk, lesů, vodotečí i podoby budov.

Zásadní krajinářské změny s vybudováním hlavních os proběhly již ve dvacátých letech 19. století. Přesné datum vzniku ideje neznáme, ale projekt z prosince 1822 od krajského inženýra Mauritze Jahna na budovu vozových kolen (viz níže) již s touto kompozicí počítá, rovněž první rozsáhlé práce na úpravě luk a pastvin proběhly doložitelně v letech 1819–1822 (viz níže). S ohledem na tento projekt lze konstatovat, že roku 1822 musela být již kompoziční podoba celého areálu kladrubsko-selmického hřebčína v dnešní podobě. Vybudování hlavních os vzniklo mezi léty 1822–1830, protože mapy z roku 1830 je evidují jako hotové. Založeny byly dvě hlavní osy. S ohledem na stávající zástavbu se stala hlavní nově vytyčená osa (dnešní lipová alej Františka I.) mezi Kladruby nad Labem a nově zakládaným Františkovem a pak dále k Týnci nad Labem, k roku 1830 zde již byla hotová vysázená alej. Druhá, „středová“ osa jihozápadním směrem na most přes Labe do Řečan částečně kopírovala starou cestu do Řečan (pravděpodobně právě v návaznosti na tyto změny byl postaven na tomto místě první dřevěný most), k roku 1830 byla ještě bez aleje. Obvyklá a logická třetí osa, orientovaná na středový průjezd stájí a mířící k jihovýchodu, nemohla být realizována s ohledem na budovu zámku a zámecký park. Další cesty v rámci krajiny již netvořily zásadní osy. Cesta z Kladrub k Semínu zůstala beze změny. Na úkor cesty na Hlavečnick posílil význam cesty na Kolesa.

V návaznosti na vybudování hlavní osy Kladruby nad Labem – Františkov, která se později zažila jako Selmická alej, byl postupně budován rastr pastvin. Je zřejmé, že vznikl nejpozději v první polovině třicátých let 19. století, jeho existenci dokladuje řada plánů počínaje plánem pozemků kladrubského hřebčína z roku 1835. Zřizování pastvin pro intenzivnější chov koní znamenalo budování sítě odvodňovacích kanálů, a to na celém území luk a pastvin krajiny využívané hřebčínem. První vlna úprav luk započala zřejmě roku 1819 a pokračovala do roku 1822 za účelem odvedení vlhkosti z bažinatých oblastí, a to již za účasti klíčového projektanta přeměny celé krajiny do dnešní podoby – krajského inženýra Mauritze Jahna. Nejednalo se pouze

o oblasti doléhající k hlavní kladrubsko-selmické ose, nýbrž o louky a pastviny prakticky na celém území katastru Kladrub a Selmic. Na katastru Kladrub se jednalo o oblast u cihelny o výměře 6,14 ha, dále za domem lesníka o výměře 17,44 ha, které měly být přeměněny zčásti na louky, zčásti na pastviny; dosažené výsledky byly výborné. V katastru Selmic se jednalo o pole Velká obec o výměře 55,88 ha a pole Merenda o velikosti 1,92 ha (používané dosud přes podmáčenost k pěstování žita). Úprava řady dalších míst byla projekčně připravena v letech 1821–1822. Ač přesné datum realizace neznáme, je nepochybné, že k ní ve dvacátých letech došlo. Na kladrubském katastru se jednalo o louku zvanou Miláček o výměře 45,03 ha, která mohla být podstatně zúrodněna, dále o vybudování odvodního kanálu na Kinské louce, zřízení stavidla na semínské louce, na selmickém katastru o odvodnění území severně od Starého kštítu oblasti Velká Obec, Ohrada a Ohrádka, tj. v místech, kde byl nedlouho nato postaven i dvůr Františkov. Úspěšnost provedených úprav a rychlé zkvalitnění luk a pastvin (viz výše) bylo ostatně jedním ze zásadních argumentů pro vzestup Kladrub na výsluní císařského zájmu.

Vznik nové hlavní osy mezi Kladruby a Františkovem měl i dopad na rozsah lesů a zřizování nových luk. Jižní hranice lesa Obora v oblasti „Pod sklepy“ a západněji ustoupila k severu na dnešní hranici. Přesné doložení posunutí této hranice k severu lze definovat pomocí plánů z let 1821 a 1835, kde je patrné mj. rozšíření důrazu na pomístní jména některých bývalých lesních parcel přeměněných na pastviny (Březina, Malá Obec a Hražená).

Celkově tak lze shrnout, že úprava celé krajiny (hlavní osy, síť odvodňovacích kanálů včetně regulace Strašovského potoku, hlavní přirozené vodoteče a rastr luk a pastvin mezi Františkovem a Kladruby) se tak postupně vytvořila z velké většiny v letech 1819 až 1835, od té doby doznala krajina jen dílčích změn. Její podobu včetně pomístních názvů a všech výše zmíněných úprav známe z řady map počínaje rokem 1835. Klasicistní úpravy celé krajiny se nedotkly toku řeky Labe, jehož meandry zůstaly prakticky v podobě, jaké známe na výše uvedených nejstarších mapách – prvního vojenského mapování ze šedesátých let 18. století a na Zástěrových mapách ze sedmdesátých let 18. století.

Z výše uvedeného vyplývá, že zrušení kopčanského hřebčína vyžadovalo značné zvětšení kapacity hřebčína v Kladrubech nad Labem. Veškeré projekční práce byly svěřeny zmíněnému Mauritzi Jahnovi. Klasicistní podoba budov kladrubského i selmického hřebčína, kterou dnes vnímáme, je jeho dílem.

První realizovanou stavbou byla na sklonku roku 1822 projektovaná a roku 1823 postavená otevřená kolna, která uzavírá nádvoří hřebčína od jihu (Kladruby nad Labem, p. č. 33-2). Roku 1836 tato kolna získala nad hlavní bránou charakteristickou nástavbu se štítem a plochou k umístění císařské orlice. Roku 1823 Mauritz Jahn projektoval hlavní budovy stájí (Kladruby nad Labem, p. č. 33-1) a obytnou budovu s příslušenstvím pro personál (Kladruby nad Labem, p. č. 28 až 30). Přednostně začala být stavěna obytná budova pro personál, jižní část v roce 1824, severní část v letech 1826 až 1827.

Stavba hlavních stájí v Kladrubech nad Labem proběhla postupně od západu k východu v letech 1824–1830. Celkově obsahovaly stáje pro nemocné koně, stáje klisen a koní k výcviku, porodní stáje a sýpku na uchování ovsa. Je nutno pamatovat na skutečnost, že z předchozích stavebních etap (1579–1582, 1652, asi kolem 1772) stály na parcele 33-1 stáje V, IV, III, II a části stájí I a X bez křídla při dnešní návsi v Kladrubech nad Labem. Roku 1826 byl upraven zámek do klasicistní podoby.

Na konci dvacátých let 19. století se hlavní stavební dění přeneslo do Selmic. Jako náhrada dosavadního hřebčína zvaného Starý kštít (z let 1681–1682, přestavěného 1724) byl postaven zcela nově v letech 1828–1831 klasicistní dvůr Františkov, který byl přednostně určen k ustájení mladších hříbat.

Po polovině třicátých let 19. století byl kladrubsko-selmický hřebčín v základních obrysech hotov. V areálu hřebčína v Kladrubech nad Labem došlo v letech 1836 až 1837 k dovršení klasicistní přestavby, a to dostavbou nové stáje plemenných hřebců (severněji od dosavadní zbourané barokní stáje), dále budovy kryté jízdního zrcadlově orientované obytné budovy s kovárnou, vše opětovně dle projektu krajského inženýra Maurice Jahn. Základní kámen ke stáji plemeníků pokládal 25. srpna 1836 osobně císař Ferdinand I.

Až do konce padesátých let 19. století byl kladrubský hřebčín součástí velkostatku Pardubice. Měl ovšem vlastní správu, samostatně hospodařil a od velkostatku si pronajímal pastviny. Roku 1859 se osamostatnily Kladruby nad Labem jako samostatný statek c. k. dvorského eráru. Od panství Pardubice přikoupil hřebčín komplex o ploše 1297 ha. Byly připojeny nejbližší lesy: pás lesů severně od kladrubsko-selmických luk, dále lesy Borek, Kančiny, Mošnice a Merenda.

Prvořadým tématem pro chod hřebčína byla jistota množství pastvin a dostatku píce pro koně. Z pravidelně zasílaných zpráv v šedesátých letech 19. století o činnosti a provozu hřebčína je patrné, že stejně jako byla věnována stálá péče koním, aby se udržel jejich dobrý zdravotní stav, tak nemenší pozornost byla věnována i péči o okolní krajinu, spočívající nejen v pravidelném hnojení luk, planýrování prostoru „Paddocku” (prostoru pro odstavená hříbata), ale i péči o lesy, spočívající v náhradě a doplňování stromů.

Největší problém v souvislosti se zajišťováním dostatečného množství krmení a následně i v péči o krajinu však představovaly stále časté záplavy a z nich plynoucí škody, na straně druhé také nedostatek vláhy pro výnosy z luk v okolí Kladrub nad Labem (jak bylo řečeno, v katastru Selmic byla situace lepší). Proto nastala v polovině sedmdesátých let změna ve prospěch vyřešení nedostatečného zavlažování luk kolem Kladrub nad Labem.

V letech 1875 a 1876 proběhly v katastru Kladrub nad Labem meliorační práce s důrazem na oblast jižně od obce podle projektu Karla Hůlky za spolupráce Boleslava Trojana. První část pozemků byla zavlažována z Kladrubského náhonu, napojeného na Opatovický kanál, druhá část čerpáním vody z Labe pomocí parního stroje. Nově byla vyhloubena řada struh, která velmi záhy prokázala účinnost. Meliorace se dotkla necelých 300 ha luk, celý projekt však nebyl dokončen vzhledem k financím, které měl hřebčín k dispozici. S ohledem na nedokončení celého projektu byl tento v letech 1897–1898 aktualizován a roku 1905 částečně realizován, a to díky posílení přívodu z Kladrubského náhonu a zvýšení množství vody čerpané z Labe.

V posledním desetiletí 19. století byla krajina užívaná hřebčínem obohacena o anglický park zvaný Mošnice, který je situován v jihozápadních partiích katastru Kladrub při řece Labi a skládá se ze dvou území historicky odlišného původu. V minulosti se Mošnicí nazývala jen západní část. Část východní se nazývala „Strž“ a až do počátku devadesátých let 19. století byla součástí panství Zdechovice. Teprve přikoupením Strže na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století dostala dosud odlehlá Mošnice zcela nový význam, protože ji bylo možno napojit z jedné strany na silnici do Řečan a z druhé strany na hlavní kladrubsko-selmickou osu, čímž se stala průjezdnou. Dochované spisy naprosto jasně ilustrují, že vybudování zdejšího anglického parku usnadnily staré porosty, především duby, dále jilmy, část porostů byla odstraněna vyklučením. Z plánové dokumentace vyplývá, že na vybudování zdejšího parku v letech 1893–1895 se zásadně podílel kladrubský hospodářský správce Franz Hofbauer za určité účasti Antona Umlaufa ze zahradní inspekce zámku Schönbrunn.

Po zásadní přestavbě hřebčína, dokončené na konci třicátých let 19. století, započalo určité období stavebního klidu, z něhož se vyděluje jen nemnoho stavebních akcí. Jednou z nich byla ve čtyřicátých letech 19. století dostavba jižního bočního křídla zámku v Kladrubech nad Labem s velkou kanceláří v patře, která svojí podobou respektovala klasicistní tvarosloví z poslední úpravy roku 1826. Ve dvou etapách v letech 1845 a 1855 proběhla na místě zvaném „kůlna“ klasicistní výstavba stájí Josefov. Stavební polír Jakub Tallirž roku 1855 rozšířil severní křídlo zámku směrem k východu a adaptoval selmický „Starý kštít“. Největší stavební akcí v obci Kladruby nad Labem bylo stržení dosavadního chatrného kostela sv. Václava a Leopolda a novostavba nového v letech 1857 až 1859. Kostel hmotově rámcově odpovídal předcházející stavbě, autor projektu, pravděpodobně vídeňského původu, není znám. V letech 1864 a 1865 navrhl stavitel Josef Wollnenik (Voleník) stáj pro anglické plnokrevníky zvanou Paddock, která se dochovala v autentické podobě. V letech 1903 až 1905 dostala ves Selmice novou dominantu – kostel dle projektu arch. Jana Hrádka z Prahy.

Hřebčín po vzniku samostatné Československé republiky

Změněné poměry po roce 1918, kdy vznikla samostatná Československá republika rozpadem habsburského mocnářství, se záhy projevy v kladrubském hřebčíně. Dosavadní dvorní hřebčín byl přejmenován na státní hřebčín. Hned ze dvou momentů byla situace pro hřebčín nepříznivá. Pro nový republikánský a demokratický stát nebyla dlouhá tradice sepětí kladrubského hřebčína s neoblíbeným habsburským dvorem jakoukoliv pozitivní hodnotou, kterou by bylo potřeba respektovat, spíše naopak. Náhledu na generacemi propracovaný systém chovu kočárových koní zároveň postupně škodil bouřlivý rozvoj nejprve železniční, posléze automobilové dopravy. Navíc dobový trend mířil spíše k chovu koní anglického původu. V počáteční reakci byl dokonce chov kladrubských koní, spjatý s monarchií, dočasně ohrožen.

Nastupující úpadek Kladrub nad Labem bezprostředně po vzniku republiky je patrný nejen z hlediska chovu kočárových koní, ale i z hlediska prvotní péče o kladrubský hřebčín. Značná část koní byla rozprodána, naopak od dvora i z jiných likvidovaných hřebčinů byly do Kladrub nad Labem předisponováni jak koně, tak i kočáry. Jen díky dlouhodobému úsilí prof. Františka Bílka a dalších odborníků se postupně dařilo kladrubské koně jako české plemeno užívané pro jízdu kočáry znovu posunout do středu zájmu.

Ve výsledku útlum aktivit v hřebčíně vedl k tomu, že krajina po této stránce nebyla prakticky ovlivněna, záměry hřebčína zůstaly na papíře. Dotkla se jí pouze na jižním okraji regulace řeky Labe, rušící všechny zbývající meandry, která proběhla ponejvíce v letech 1922 až 1926. Zároveň byl přes Labe na silnici do Řečan postaven nový železobetonový most, který byl oproti předchozímu dřevěnému posunut o sto metrů proti proudu a upraven byl i nájezd.

Po stránce stavební lze konstatovat, že dvacáté století přineslo řadu stavebních aktivit, avšak zcela jim chyběla dlouhodobá sjednocující systémová koncepce. Za nejcennější lze považovat přínos architekta Aloise Dlabače, jehož dílem je nejnovější dominanta Kladrub – vodárenská věž v sousedství jízďárny. V rámci utilitárního zajištění provozu hřebčína se počal rozvíjet v polovině 19. století založený hospodářský dvůr s kovárnou a stájí pro nemocné

koně, začaly přibývat další stavby provozního zázemí celého hřebčína (Kladruby nad Labem p. č. 164, 148–151). Roku 1931 prošly stáje kladrubského hřebčína renovačními pracemi. Roku 1936 byla do západní části kolny z roku 1832 (Kladruby nad Labem, p. č. 33/2) umístěna kočárovna.

Po druhé světové válce, ale hlavně po roce 1948 musel opětovně hřebčín hledat svoje místo, záchrana krajiny nyní užívané hřebčínem v době masivního nástupu mechanizace se podařila jen díky odborníkům, kteří byli s hřebčínem a s jeho krajinou spjati a kterým se postupně dařilo formulovat program hřebčína v naprosto odlišných poměrech, a to včetně udržení chovu kočárových koní starokladrubského plemene. Udržení tradice a tím i udržení celé krajiny bez větších škod napomohlo roku 1951 zřízení učňovské zemědělské školy specializované na chov koní, ponejprve umístěné v zámku. Pro školu byl v letech 1973 až 1978 postaven nový areál s internátem (Kladruby nad Labem, p. č. 516). V letech 1975 až 1979 vznikla nová administrativní budova (Kladruby nad Labem, p. č. 8/2).

Bibliografická poznámka

Předkládaný text představuje, jak vyplývá z názvu, základní informační přehled vycházející z podkladů pro přípravu nominační dokumentace pro zápis „Krajiny pro chov kočárových koní“ na Seznam kulturního dědictví UNESCO. Vzhledem k tomu neobsahuje text standardní poznámkový aparát, níže je připojen pouze seznam hlavních archivních fondů, z nichž autoři vycházeli při zpracování uvedených podkladů.

Doložené písemné prameny k nejstaršímu období dějin Kladrub nad Labem lze nalézt v edicích pramenů, především v jednotlivých svazcích Archivu českého. Informace o některých z nich a jejich využití přináší práce Augusta Sedláčka Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 6, Praha 1989, a rovněž Místopisný slovník historický království Českého, Praha s. d. [1908], téhož autora. Řadu z těchto pramenů využil při zpracovávání třísvazkové kladrubské kroniky i Jiří Hájek (Kronika kladrubská, 2011–2013, připravila k vydání Lenka Gotthardová) a především kol. autorů, resp. Pavel Zahradník, jenž je autorem historické rešerše v rámci zpracování stavebně historického průzkumu areálu hřebčína (Pavel Zahradník, Archivní rešerše

pro stavebně historický průzkum, rkp. 2003). Většina pramenů pro nejstarší dějiny Kladrub nad Labem však zůstala dosud nejen nepublikovaná, ale i nezpracovaná.

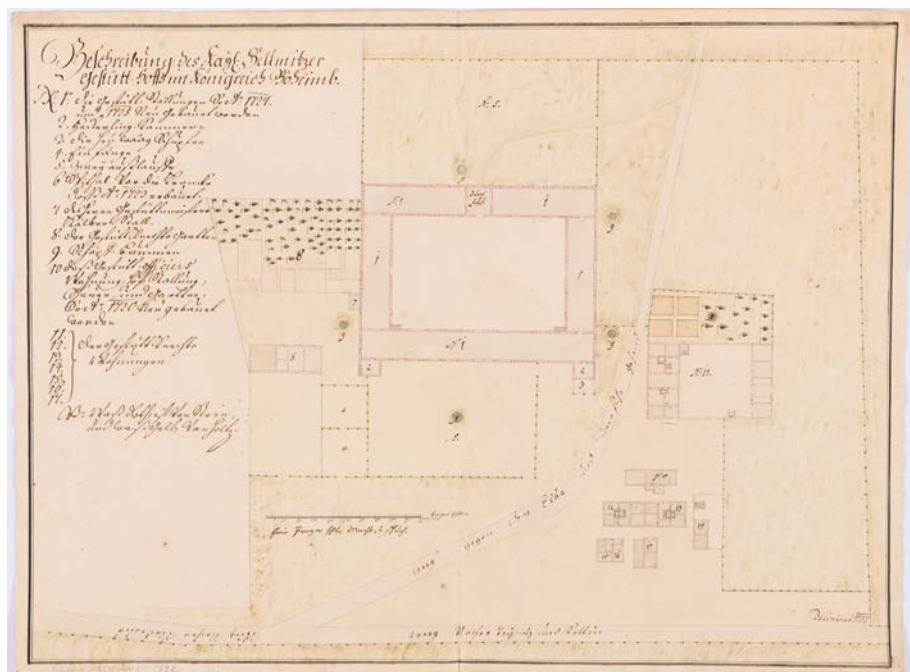
Základní zdroj informací k dějinám Kladrub nad Labem a především zdejšího hřebčína poskytují (pokud jde o nejstarší období) urbáře pardubického panství uložené ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a k novějším dějinám zvláště písemnosti z fondu Národní hřebčín Kladruby nad Labem uložené tamtéž. Zásadní informace jsou obsaženy v písemnostech ústředních archivních fondů v Národním archivu (Desky zemské, Stará manipulace, Nová manipulace, České oddělení dvorské komory a České gubernium). Zcela zásadní informace poskytuje fond Nejvyššího dvorského štolby (Národní archiv), které doplňují informace z vídeňských archivů (Österreichisches Staatsarchiv – Allgemeines Verwaltungsarchiv – rodinný archiv Harrachů; Haus-, Hof- und Staatsarchiv – K. k. Oberst-Stallmeisteramt). Nepominutelným zdrojem informací zvláště pro raně novověké stavební dějiny Kladrub nad Labem byl fond Dvorský stavební úřad v Archivu Pražského hradu.

Významný zdroj pro poznání kladrubské krajiny pro chov kočárových koní představuje mapová a plánová dokumentace, čítající více než čtyři sta map a plánů, z nichž mohl být publikován pouze nepatrný zlomek. Většina z těchto map a plánů je uložena především v Národním archivu, v rámci již uvedeného fondu Nejvyššího dvorského štolby, ve Státním okresním archivu v Zámrsku, v Archivu Pražského hradu. Nikoli vzhledem k počtu, ale s ohledem na význam mapové a plánové dokumentace nelze pominout Mapovou sbírku Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dále Český úřad zeměměřický a katastrální – Ústřední archiv geodézie a kartografie a vídeňský Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

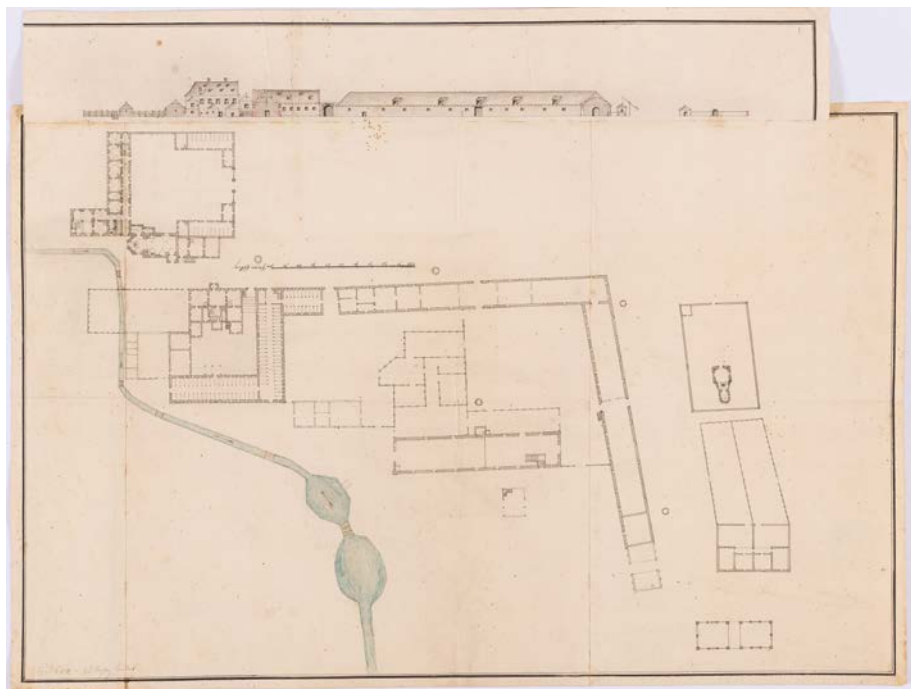
Poděkování

V souvislosti s přípravou zpracování podkladů pro nominační dokumentaci autoři děkují zástupcům jednotlivých institucí, v nichž čerpali podklady, za neobyčejnou ochotu a vstřícnost, jíž se jim z jejich strany dostalo. Jmenovitě pak náleží obzvláštní dík manželům Trpákovým za upozornění zvláště na mapovou dokumentaci ve vídeňském archivu a její nezištné poskytnutí,

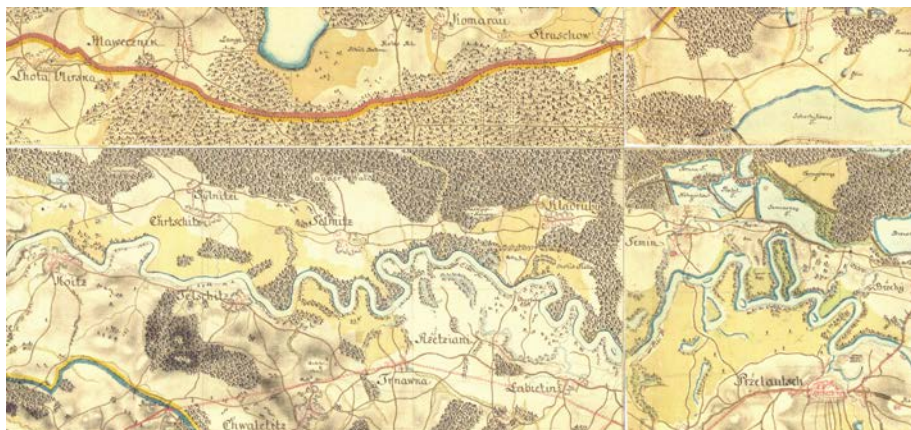
PŘÍLOHY

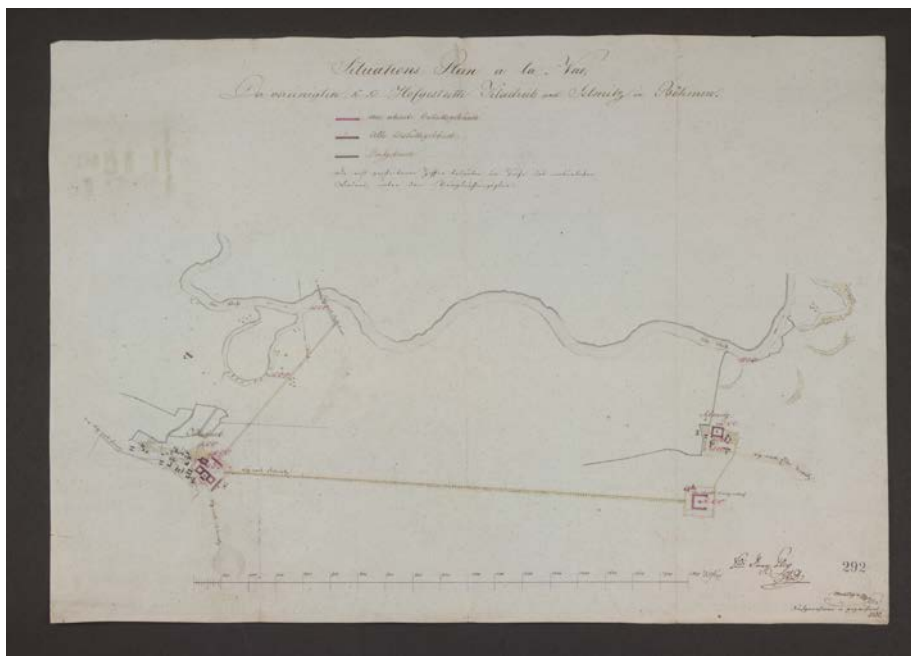
138

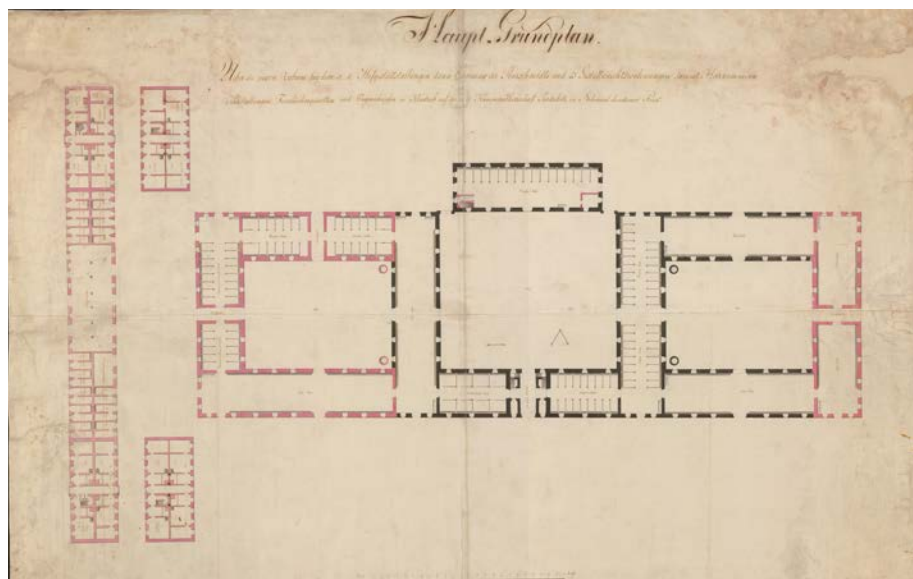
2. Plán hřibčina kolem roku 1732. V horní části pohled od severu kombinovaný se řezem. Níže: zámecký okrsek, jehož součástí byl samostatný dvůr se stájem; starší kostel stál na místě současného kostela. Dole zleva: půdorys bytu kštítmistra a tři křídla zděných stájí (na stejném místě jako současné stáje). Napravo vesměs dřevěné stáje klisen, ohrady a jízďárna. [APH, Sb. pl. do 1918, sign. 200/54.]

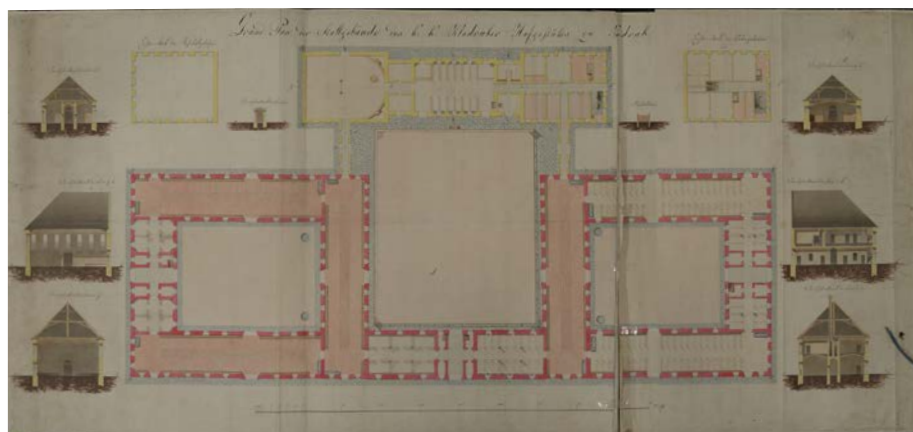
3. První vojenské mapování Čech, širší okolí Kladrau, mapa z let 1764–1768. Mapa je schematická, ale podstatné je zcela odlišné trasování cest, které potvrzují všechny mapy z druhé poloviny 18. století (neexistovala hlavní osa Kladrau nad Labem – Selmice). [Kriegsarchiv Wien, První voj. mapování, spojené mapové listy 111, 112, 128, 128.]

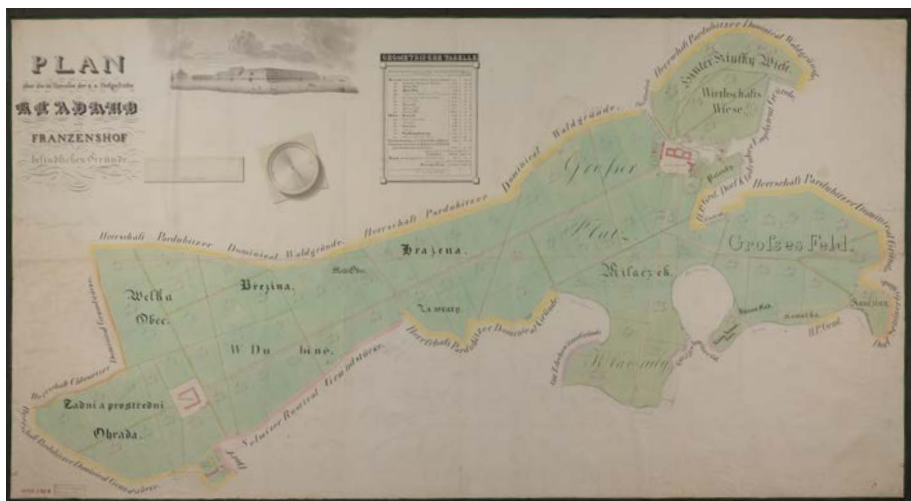
4. Kladruby a Selmice, situační plán staveb včetně již stojících a nově stavěných, zakládané aleje a toku Labe. Zaměření stávajícího stavu od Louise Montoyera z roku 1830. Červeně nově postavené budovy hřebčína, tmavě červeně staré budovy hřebčína. Nejstarší plán zachycující alej Kladruby–Selmice, ač ze stavebních plánů je patrné, že celková koncepce musela být hotova již roku 1822. Na plánu je sever dole. [NA, NDS, i. č. 672, mapa 05.]

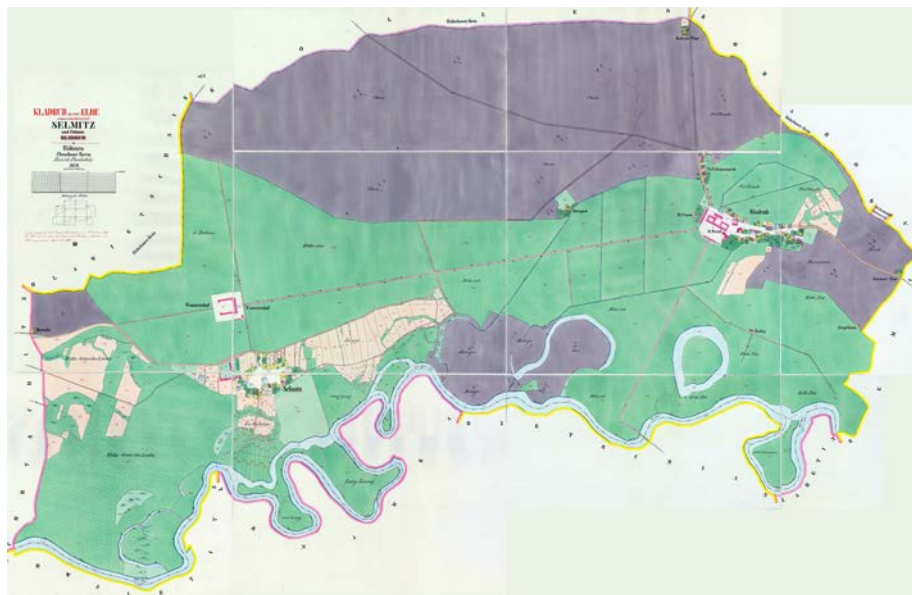
5. Kladruby nad Labem, celkový plán na přestavbu hřebčína z roku 1824 od Mauritze Jahna s vyznačením stojících staveb (černě) a navrhovaných staveb (červeně), určených pro kováře, 13 ošetřovatelů koní, dřevnici, chlévy, hasičskou schrán a vozovnu. Při realizaci v dalších letech došlo k řadě drobných odchylek, koncept byl dodržen. [NA, NDŠ, i. č. 671, mapa 04.]

6. Kladruby nad Labem, plán z dovršení klasicistní přestavby areálu hřebčína z roku 1836, zřejmě od Mauritze Jahna. Dostavba severního křídla hřebčince s jízdnou, dnešní stájí plemenných hřebců a obytným domem čp. 48. [SOA-Z, NHK, i. č. 2328m mapa 59.]

7. Kladruby–Selmice, situační plán areálu hřebčína s vyznačením luk a pastvin užívaných hřebčínem a s vedutou Františkova od Egida Jahna. [NA, NDŠ, i. č. 700, mapa 33.]

8. Selmice a Kladruby nad Labem, tzv. (povinný) císařský otisk stabilního katastru z roku 1839. [CUZK, Císařský otisk stabilního katastru, č. 3119.]

Starokladrubští koně v Královských stájích

Kladruher Horses in The Royal Stables

Per Stangby Thuesen

Dánské Královské stáje

Abstract

The presentation will first give a brief outline of the history of The Royal Stables in Copenhagen. Next, the process of selection of Old Kladruher horses in the Kladruby nad Labem site before the horses are purchased by the representatives of the Royal Stables is explained. Then, the training of Old Kladruher horses on a daily basis in The Royal Stables in Copenhagen is described. And finally, the presentation will show the activities with The Royal Family in which the horses are put to use.

Keywords: *Royal Stables in Copenhagen, Kladruher horses, Kladruby nad Labem Stud, ceremonial carriage horses use*

KRÁLOVSKÉ STÁJE A JÍZDÁRNA V CHRISTIANSBORGU

Historické pozadí

V roce 1730 zemřel král Frederik IV. a místo něj se dánským králem stal Kristián VI. Bylo nutno změnit mnoho věcí a nový král v rámci změn nařídil mimo jiné i zboření staré královské rezidence, Kodaňského hradu. Místo něj si přál nový, velký a reprezentativní palác, který by byl dostatečně hodný absolutního monarchy.

Tak byly zahájeny práce na výstavbě paláce Christiansborg, který byl dokončen přibližně deset let po nástupu krále na trůn. Palác je pojmenován po králi Kristiánovi VI.

V souvislosti s výstavbou paláce Christiansborg byla postavena také nová krytá jízdárna. Tato jízdárna, s výškou stropu 20 metrů, byla největším interiérem vybudovaným v Dánsku v době baroka. Provoz jízdárny byl slavnostně zahájen v roce 1740 velkolepým jezdeckým představením.

V listopadu 1745 již byly jízdárny, stáje i zázemí připraveny k plnému provozu.

Od vybudování paláce Christiansborg s přilehlými stájemi a jízďárnami vypukly dva ničivé požáry. První v roce 1794 a druhý v roce 1884. Při obou požárech naštěstí nedošlo k poškození stájí ani jízďáren, takže jezdecký areál je dnes jedinou stabilní stavbou zachovanou z původního komplexu paláce.

Ve starých stájích bylo možno ustájit 87 jezdeckých a 165 kočárových koní. Dále zde byla krytá stání pro velký počet vozů a kočárů nejrůznějších typů.

Dnešní stáje v paláci Christiansborg prošly celou řadou proměn. Nejnovější velká rekonstrukce proběhla v roce 2009, v jejím rámci byl areál zmodernizován. Výsledkem je zachování tradičního vzhledu historických stájí, jež však již odpovídají všem zákonným normám a nařízením, které musí splňovat každý moderní stájový komplex.

Po poslední rekonstrukci byly stáje oficiálně otevřeny 18. září 2009 Jejím Veličenstvem královnou, provázenou Jeho královskou Výsostí korunním princem, jeho chotí a princeznou Benedikte.

PERSONÁL KRÁLOVSKÝCH STÁJÍ

Personál dnešních Královských stájí zahrnuje královského podkoního, královského kočího, kočího, tři štolby a pomocníka. Chovají 13 kladrbských koní.

Vedle toho je zde řada kočárů a koňských povozů, které se využívají pro zvláštní příležitosti.

POVINNOSTI KRÁLOVSKÝCH STÁJÍ

Přes výrazné zmenšení, kterým prošly v roce 1745, plní stáje i dnes svou tradiční úlohu při mnoha oficiálních příležitostech, ceremoniích a slavnostních událostech, které si vyžadují koně a kočáry.

Královští koně a kočáry se stále využívají pro vykonávání ceremoniálních povinností týkajících se oficiálních přijetí zahraničních hlav států, slavnostních událostí na dánském královském dvoře (narozeniny, výročí, svatby atd.), letních a podzimních projížděk Jeho Veličenstva královny a Jeho

královské Výsosti královnina chotě a přijímání velvyslanců v Kodani nebo ve Fredensborgu.

Denní provoz v Královských stájích je organizován tak, aby měli koně a personál dostatek času na trénink a zvládali dovednosti, které jim umožní bezpečně a profesionálně vykonávat výše uvedené povinnosti náležitým způsobem.

Ceremoniální povinnosti Královských stájí (eskorty atd.) jsou vykonávány v těsné spolupráci s jízdním regimentem husarské gardy, která při určitých příležitostech představuje doprovod čítající až 50 koní a jezdců.

KONĚ KRÁLOVSKÝCH STÁJÍ

Dnes jsou v Královských stájích chováni výhradně starokladrubští bělouši, které dánský královský dvůr poprvé zakoupil v roce 1994 na základě přání Jeho královské Výsosti královnina chotě.

Starokladrubský kůň je plemeno chované od roku 1525 v Kladrubech, dříve součásti rakousko-uherské monarchie, nyní v České republice.

Díky svému mírnému temperamentu a učenlivosti je tento kůň velmi vhodný pro záprah do kočárů.

Expertí z Královských stájí navštěvují kladrubský hřebčín dvakrát až třikrát ročně, aby si zde prohlédli a případně koupili koně. Zpravidla se kupují koně ve věku čtyř let.

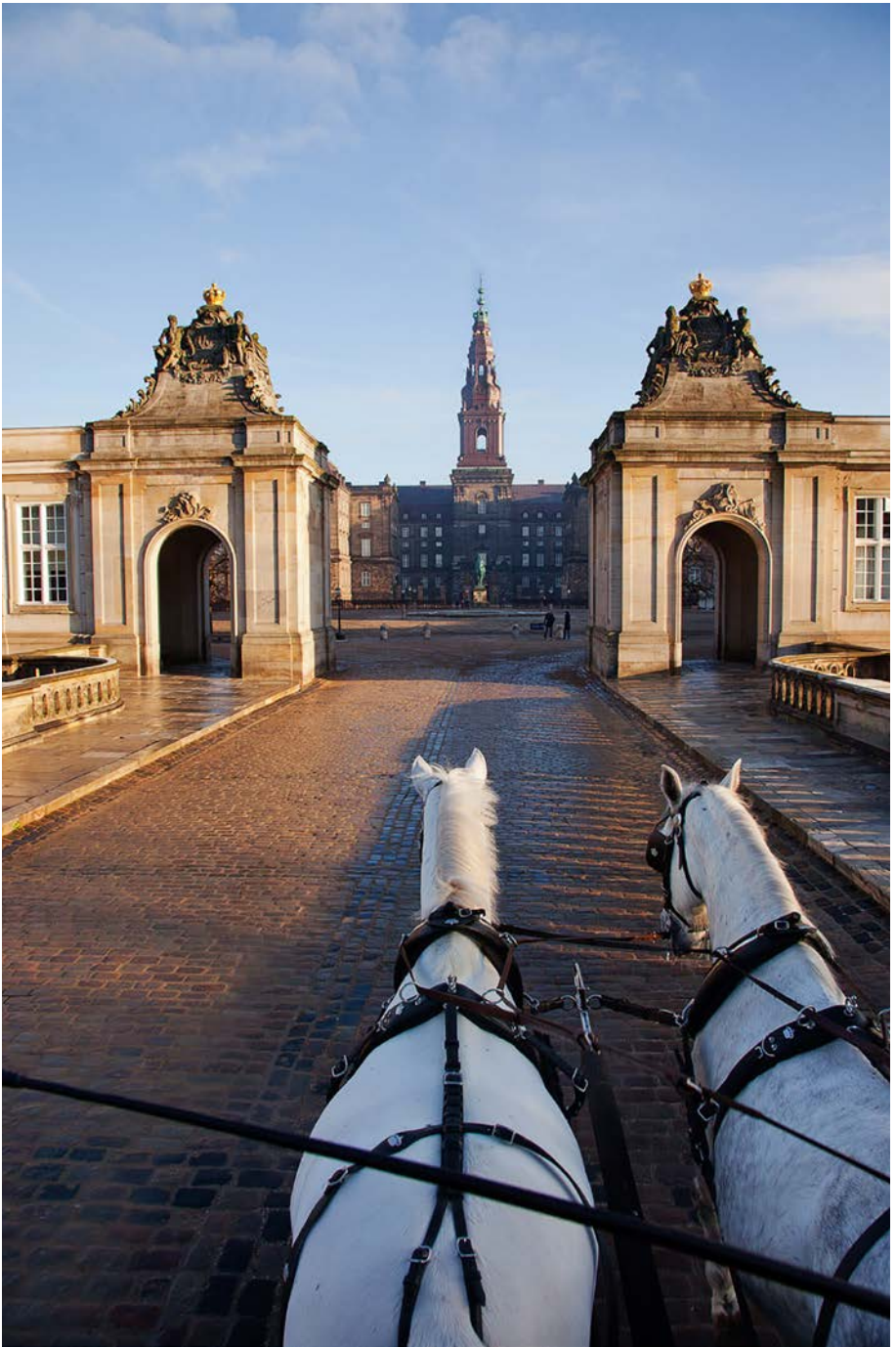
Vycvičit mladého koně tak, aby mohl plnit povinnosti pro královskou rodinu, trvá Královským stájím zhruba 1,5 až 2 roky.

Koně pracují každý den pod sedlem i v zápřeži, a to buď v krytém areálu jízdního, na venkovních plochách, nebo přímo v ulicích Kodaně, a to celoročně.

ZLATÝ KOČÁR

- Zlatý kočár (kočár krále Kristiána VIII. z roku 1840) je neznámějším kočárem v Dánsku.
- Korunní princ Frederik VIII. a korunní princezna Louise v tomto kočáře slavnostně vjeli do Kodaně 10. srpna 1869.
- V roce 1954 vyjel kočár znovu, tentokrát vzl krále Frederika IX. a královnu Ingrid (původem ze Švédska).
- Kočár je vybaven jedním dvojítm sedadlem a královský dvůr jej pravidelně využívá při tradičních audiencích, které se každoročně konají po Novém roce, při významných státních návštěvách a dalších oficiálních událostech.
- Konstrukce zlatého kočáru (kabina pro pasažéry) je pokryta plátky 24karátového zlata.
- Na střeše jsou čtyři pozlacené korunky.
- Na každé straně je pozlacená lucerna s korunkami.
- Zlatý kočár je v Dánsku státním kočárem číslo jedna.
- Do zlatého kočáru se zapřahají starokladrubští bělouši. V královských stájích jsou kladrubští koně od roku 1994.

Jezdecké stezky a jejich role v ochraně historické kulturní krajiny

Equestrian Trails and Their Role in the Protection of Historic Cultural Landscape

Eva Žallmannová

Ústav plánování krajiny, Mendelova univerzita v Brně

Abstract

Equestrian trails, in the form of marked routes, circuits and networks, represent a specific type of infrastructure serving leisure and sports activities, as well as the specific purposes of horse-breeding. Presenting various examples from across Europe and other continents the paper recapitulates the history of equestrian trails and interprets their importance in the context of contemporary landscape and land use. The horse, as a domesticated animal accompanying mankind since prehistoric ages, has been the essential means of mobility throughout the centuries.

The close relation between men and the horse remains imprinted in the landscape. Networks of routes, from the narrowest tracks to intensively used wide roads, have evolved in their construction and purpose as motor-driven vehicles replaced horses in their primary role. Equestrian traffic had been pushed out of the busy streets of cities to the country, where it transformed into a much sought-after leisure and sports activity. In the constantly developing and intensively urbanised landscape of the present time, equestrian activities represent an important factor supporting landscape permeability and sustainable land use by keeping historic routes in use, in many places still providing one of just a few means of access and thus contributing to the preservation and revival of various traditional features of regional and local culture.

Different systems of equestrian trails are described and compared upon examples, highlighting specific aspects linked to developing, marking, and maintaining trails, including the description of potential benefits and conflicts experienced by the inhabitants of the given landscapes and local stakeholders.

Equestrian trails also offer a significant potential for the conservation of natural and historical values of the cultural landscape. The presented case study of a recently developed equestrian trail network of Hříbce Hory in the Zlín Region in Moravia, South-East Czech Republic, documents the entire process of developing an equestrian trail from the first drafts, through collaboration with the local communities, to the final result of a well-marked and actively used trail, and outlines the potential synergies with sustainable tourism, nature and heritage conservation, landscape education and interpretation.

In their varied and locally specific contemporary forms, equestrian trails represent a living continuation of our common heritage, both European as well as global.

Keywords: *equestrian trails, historic cultural landscape, heritage landscape preservation, historic trails, horse, equestrian sports*

Úvod

Jezdecké stezky v podobě značených tras, okruhů a sítí představují specifický typ infrastruktury sloužící volnočasovým a sportovním aktivitám a také specifickým účelům v rámci chovu koní. Příspěvek prezentuje různé příklady podoby a využití jezdeckých stezek především ze zemí Evropy, rekapituluje historii jezdeckých stezek a interpretuje jejich význam v kontextu současné kulturní krajiny a jejího využití.

Historie značení stezek je dlouhá jako lidstvo samo. Již od pravěku se lidé snažili označovat důležité trasy jasně viditelným a srozumitelným způsobem, zejména v případech, kdy procházely složitým terénem k sídlům a lovištím. První primitivní způsoby značení stezek – prosté zářezy a rýhy na kmenech stromů, kameny nebo klacíky uspořádané do značek – se později vyvinuly v propracovanější a trvanlivější značení dálkových tras využívaných karavanami obchodníků – kamenné milníky a směrovky – až v moderní značení komunikací všeho druhu.

Jezdecké stezky a historická kulturní krajina

Podle prohlášení Výboru UNESCO (UNESCO, 1992) představují kulturní krajiny společné dílo přírody a člověka odrážející vývoj lidské společnosti a osídlení v průběhu věků pod vlivem fyzických omezení a/nebo příležitostí představovaných jejich přírodním prostředím a dále následných společenských, ekonomických a kulturních vlivů, a to jak vnějších, tak vnitřních.

Kůň, jako domestikované zvíře provázející lidstvo již od prehistorických dob, byl po staletí nenahraditelným prostředkem umožňujícím mobilitu. Jezdecké stezky (označované také jako koňské stezky) jsou běžným fenoménem krajiny v zemích na celém světě. Hustá síť je například v Německu a v Rakousku; tyto země byly jedny z prvních, kde se v 19. století zavedl jednotný systém značení. Ve Velké Británii se mohou jezdci po krajině pohybovat po stezkách zvaných „bridleways“, které kopírují trasy s nízkou intenzitou dopravy ve venkovských oblastech i v okrajových částech velkých měst. Součástí britských stezek jsou tradičně i branky různého provedení, které musejí

jezdci respektovat a překonávat. Podobný systém funguje také ve Švédsku (Hammer et al., 2017).

Jezdecké stezky představují atraktivní možnost kontaktu s přírodním a kulturním dědictvím krajiny také ve Spojených státech, kde se na rozdíl od Evropy převážně jedná o překonávání velmi dlouhých vzdáleností, často po trasách sledujících historické stezky honáků dobytka. Podobná myšlenka charakterizuje jezdecké stezky na Islandu, kde turistika na islandských ponících představuje významnou součást místní ekonomiky (Hirsch, 2015) a šetrnou alternativu k převážně intenzivním formám turistického ruchu, např. jízdě na čtyřkolkách nebo v terénních vozech. Při jízdě na koni navíc turisté a návštěvníci často poznají krajinu mnohem důkladněji než z jiných dopravních prostředků a mají také možnost bližšího kontaktu s místními přírodními a kulturními zajímavostmi. To také blízce souvisí s historickou kulturní krajinou, v níž jsou polní cesty, pěšiny a stezky nedílnou součástí její struktury a krajinné mozaiky. Jízda po stezce mimo hlavní silnice bez motorového vozidla a v přirozeném rytmu a tempu koně umožňuje vnímat krajinu z jiné perspektivy, než jakou nabízejí jiné způsoby cestování.

Jezdectví využívá různých starých pěšin a stezek a tím je udržuje v existenci. Běžným jevem venkovské krajiny v České republice je dnes mizení těchto starých tras v důsledku změn využití krajiny, většinou vyvolaných intenzifikací zemědělství s využitím velkých strojů, které potřebují více prostoru než zemědělská technika používaná v minulosti. V kombinaci s absencí zájmu mnoha vlastníků pozemků o ochranu historického dědictví, které tyto staré stezky představují, dochází k likvidaci polních cest rozoráváním a tím i k podstatným a jen obtížně zvrátitelným změnám ve struktuře krajiny.

Česká krajina prošla v předchozích desetiletích mnoha zásadními změnami a utrpěla nevratné škody, především v období 1948–1989, kdy české zemědělství následovalo vnucené ruské modely, včetně scelování pozemků malých výměr do velkých produkčních celků. Související zničení mezí, remízů a dalších prvků krajiny vedlo k dramatické ztrátě morfologické diverzity krajiny na většině území našeho státu a v důsledku toho i ke ztrátě biologické diverzity a významnému snížení ekologické stability likvidací prostředí pro život a rozmnožování řady živočišných i rostlinných druhů. V důsledku

násilného scelování a znárodňování malých hospodářství došlo ve velmi krátkém období k faktickému vymizení drobného zemědělství a tím k přetrhání vazeb mezi člověkem a půdou – závažnému zásahu, který bude naši společnost ovlivňovat ještě po generace, a ztrátě, která s sebou nese celkovou změnu vztahu a přístupu člověka ke krajině. Většina současné zemědělské půdy v České republice není obhospodařována jejími vlastníky, nýbrž nájemci – často velkými zemědělskými podniky – na základě dlouhodobých smluv, které však nájemce většinou nijak nezavazují k ohleduplnému využívání půdy šetrnými a udržitelnými metodami. Jedním ze závažných následků tohoto stavu, ve spojení s extrémními výkyvy počasí, je půdní eroze, postihující velké plochy území ČR.

V kontrastu k desetiletím, kdy byla v ohnisku zájmu pouze masová zemědělská výroba, se nově probuzený zájem o jezdecké sporty v nedávné době projevuje jako pozitivní faktor probouzející také zájem o historické stezky, o obnovu původní struktury krajiny a o ekologické a udržitelné formy využití krajiny obecně.

Jezdecké stezky v České republice

Pro pohyb koní a jezdců v krajině je klíčovou otázkou především bezpečnost. Možnost provozovat jezdectví v bezpečných podmínkách zvyšuje požitek z jízdy na koni i zájem o tuto stále populárnější volnočasovou a sportovní aktivitu. V oblastech, kde není k dispozici dostatek vhodných a bezpečných stezek, usilují obce a místní iniciativy o obnovu starých stezek, jejich využití jako značených jezdeckých tras a začlenění do oficiálního systému turistických stezek, které zahrnují pěší, cyklistické, zimní běžkařské a další trasy pro jiné formy venkovních aktivit.

V České republice jsou jezdecké stezky součástí systému turistických tras spravovaných Klubem českých turistů a využívají standardizovaného značení. Český systém turistických (především pěších) tras, který se vyvíjel od roku 1884, patří k nejstarším, nejhustším a nejlépe propracovaným systémům značených tras na světě. Trasy navrhují, vytyčují, značí a udržují početní dobrovolní značkaři. KČT má v současnosti okolo 40 000 členů, z nichž se mnoho aktivně účastní údržby systému jako dobrovolníci. Největší rozkvět

značení turistických tras následoval po vzniku samostatného Československa v roce 1918, kdy byla vytyčena a vyznačena řada nových tras. V roce 1920 měli čeští turisté k dispozici již 25 000 značených stezek. Celková délka značených tras všech typů činila v roce 2010 celkem 40 600 km (Pernica et al., 2012).

Velmi významný je fakt, že v ČR jsou všechny značené trasy veřejné, což v jiných zemích (např. v UK) zdaleka není samozřejmostí. Systém značených tras je zanesen do papírových i elektronických map a navigačních systémů a je široce využíván převážnou většinou české populace. Značené turistické stezky se staly neodmyslitelnou součástí krajiny ČR a jsou důležitým společenským fenoménem, který významně přispívá k osvětě veřejnosti o zeměpisu, přírodním vědám a kulturním dědictví; některá z forem turistiky je nejrozšířenější formou volnočasové aktivity, rekreace a sportu.

Značení jezdeckých stezek začalo vznikat okolo roku 2000 a vzešlo z potřeby jezdeckých klubů a asociací vytvořit unifikovaný systém stezek, které by sloužily jak pro krátké vyjíždky v místě jízdáren, tak pro dlouhé přejezdy překonávající velké geografické celky. Základní metodika značení jezdeckých stezek vychází ze systému značení pěších tras a byla vytvořena Klubem českých turistů v roce 2003.

Systematicky trasované sítě jezdeckých stezek jsou v ČR četné zejména ve Středočeském, Jihomoravském, Pardubickém, Východočeském, Plzeňském, Jihomoravském, Olomouckém a Zlínském kraji. Některé jezdecké stezky dokonce překračují hranice do Rakouska. Tyto stezky jsou značeny a udržovány převážně dobrovolnými značkaři z řad členů jezdeckých oddílů a místních organizací v daných regionech. Celková délka značených jezdeckých tras v současnosti převyšuje 3 000 km.

Základní principy plánování a realizace značených jezdeckých stezek

Na značených jezdeckých stezkách se koně většinou nepohybují cvalem; nejčastějším chodem koně v terénu je krok a klus, zejména při dlouhých

dálkových jízdách. Díky tomu je pohyb jezdců na koních v krajině bližší pohybu pěších turistů než cyklistů či běžců na lyžích.

Frekvence a výška značek na pěších trasách v terénu tedy vyhovuje i jezdcům, zejména proto, že i oni se často pohybují pěšky – v náročném kopcovitém terénu je lepší sesednout a koně vést. Na jezdce je tedy nahlíženo podobně jako na pěší turisty, a není proto důvod umisťovat značky do větší výšky.

Standardní pravidla pro značení jezdeckých tras (Markvart, 2009)

- Jezdecké stezky by neměly kopírovat trasy pro pěší, cyklisty a běžkaře. Není-li to možné a je-li nutno z nějakého důvodu trasy sloučit, je minimální šířka takové stezky 2 m – je nezbytná k zajištění bezpečného míjení různých kategorií uživatelů.
- Značky a směrové tabulky se umisťují do výšky přibližně 180 cm nad zemí, a to na vhodné objekty trvalého charakteru, jako jsou stromy, sloupy elektrického vedení atd.
- Informační tabule a směrové šipky kopírují standardizovaný systém značení – bílá tabulka ve tvaru šipky s černým písmem udávajícím vzdálenosti a destinace.
- Stejně jako v obecném systému českého turistického značení se používá čtyř barev – hlavní trasy jsou červené, vedlejší trasy modré. Regionální a místní stezky nebo velmi krátké trasy se značí zeleně a žlutě.
- Každá nově vyznačená jezdecká stezka dostane trojmístné číselné označení, které je součástí národního systému. Číslo přiděluje Rada značení Klubu českých turistů.
- Okruhy poblíž jízďáren se označují symbolem podkovy na pozadí bílého čtverce o rozměrech 10 × 10 cm. Na takových stezkách nejsou žádné směrovky. Totéž platí pro značené jezdecké stezky v městských a příměstských lokalitách.

Další vybavení jezdeckých stezek

Podle místních podmínek a potřeb mohou být jezdecké stezky doplněny dalším vybavením – odpočívadly, krytými přístřešky, úvazišti.

Sít jezdeckých stezek v Hříběcích horách ve Zlínském kraji

Jezdecké stezky představují významný potenciál pro zachování a ochranu přírodních a historických hodnot kulturní krajiny. Nedávno vybudovaný systém jezdeckých stezek v oblasti Hříběcích hor ve Zlínském kraji je dobrým příkladem promyšleného a funkčního systému jezdeckých stezek v České republice.

Sít značených jezdeckých stezek byla vyznačena v roce 2005 a v současnosti představuje nejdelší systém těchto stezek na Moravě. Sít je tvořena celkem 155 km stezek procházejících 22 obcemi s celkem 400 značkami, 45 odpočívadly včetně dvou krytých přístřešků a 42 úvazišť. Vybudování stezky financovaly místní obce s podporou z fondů EU LEADER.

Na základě praktické zkušenosti zabere proces plánování a realizace od prvních návrhů přes jednání s obcemi a vlastníky pozemků po finální výsledek dobře vyznačené a aktivně používané stezky obecně 1–2 roky.

Po více než 10 letech od vyznačení první trasy dnes jezdecké stezky v Hříběcích horách tvoří integrální součást venkovské krajiny a místní vybavenosti. Nabídlý potenciál pro synergie s udržitelným zemědělstvím a ochranou přírody, interpretací a edukací v prostředí kulturní krajiny a památek, který místní organizace využívají k podpoře zájmu o region a zvyšování příjmů z turistického ruchu.

Obecný dopad existence jezdeckých stezek na modelové území:

Přijetí veřejností a místními komunitami

- Jezdecké stezky jsou obecně velmi oblíbené a ve velmi krátké době byly pozitivně přijaty jako relativně snadno vybudovatelný nový prvek využívaný turisty i místními obyvateli.
- Pečlivé projednání trasování a podoby stezek s vlastníky půdy a dalšími zájmovými skupinami před jejich samotnou realizací a vyznačením minimalizovalo střety vyvolané změnou využití krajiny nebo pohybem po pozemcích.

Využití a bezpečnost

- Stezky jsou převážně trasovány mimo silnice, značené turistické trasy pro pěší a cyklostezky – díky tomu jsou pro jezdce i další uživatele bezpečné.
- Jsou celoročním fenoménem, včetně zimního období bez sněhové pokrývky.
- Kromě jezdců využívají stezky také pěší turisté jako rozšíření systému značených turistických tras, dále cyklisté na horských kolech a rekreační běžci.
- Při zvláštních příležitostech slouží jezdecké stezky jako trasy terénních a distančních závodů.

Vliv na životní prostředí a krajinný ráz

- Samotné stezky, značky a směrovky nejsou vizuálně rušivé.
- Stavby a vybavení na stezkách jsou vybudovány ze dřeva – jsou tedy vizuálně úměrné vzhledu a měřítku krajiny a nepředstavují vizuálně rušivé prvky.
- Značení a využívání jezdeckých stezek nenarušuje životní prostředí živočišných a rostlinných druhů.

Vliv jezdeckých stezek na venkovskou krajinu a její využití

Těsný vztah člověka a koně se za staletí jejich soužití otiskl do krajiny. Sítě stezek, od nejužších pěšin po intenzivně využívané široké cesty, se postupně rozvíjely a měnily pod vlivem přírodních podmínek, okolností a účelu trasy až do současné podoby, kdy koně v jejich primární funkci zcela nahradila motorová vozidla. Provoz koňských povozů a jezdců byl vytlačen z rušných ulic měst na venkov, kde se transformoval do podoby atraktivní a vyhledávané volnočasové a sportovní disciplíny.

Jezdecké stezky pomáhají zachovávat řadu tradic souvisejících s chovem koní, které jsou hluboce zakořeněny v české kultuře – jsou to například každoroční jízdy králů v několika obcích na jižní Moravě, které jsou od roku 2011 zapsány na Seznam nehmotného kulturního dědictví UNESCO, mnohde již zapomenuté selské jízdy, tradice vzniklá v roce 1848, jejímž prostřednictvím místní obyvatelé projevovali hrdost na svou zem a vztah k půdě (tato

tradice byla mezi lety 1948 a 1989 potlačena, od roku 1990 byla na několika místech obnovena), a v neposlední řadě také podzimní Hubertovy jízdy, jimiž místní jezdecká komunita symbolicky uzavírá jezdeckou sezónu a jež jsou reminiscencí parforsních honů aristokracie v minulých stoletích.

Kvalitně založené a udržované jezdecké stezky procházející malebnými krajinami přispívají k ochraně hodnot a zdrojů venkovské krajiny (Raia, 2013). Kromě toho, že udržují vlastní stezku celoročně průchodnou a v dobrém technickém stavu, jsou významné také pro zachování zvláště esteticky hodnotných nezastavěných území v krajině. Tato místa mají pro venkovskou kulturní krajinu důležitý význam: zvyšují estetickou hodnotu a atraktivitu území, hodnotu nemovitostí v daném území a přispívají k podpoře turistického ruchu, který následně přináší zájem o území a finanční prostředky k zachování a údržbě jeho hodnot.

Souvislost mezi krajinou a jezdeckým je však mnohem hlubší – nejde jen o pouhý sport nebo volnočasovou aktivitu. Jízda na koni je dokonce základem speciální kategorie zkoumání krajiny vycházející z perspektivy jezdce na koni a rozvíjené především v Americe, kde zkušeností jezdců na koních využívají archeologové jako zdroje informací odrážejících dávné utváření krajin, v nichž byly vedeny boje, kudy procházely historické stezky původních kmenů, karavan a honáků dobytka (Sunseri, 2015).

V neustále se rozvíjející a intenzivně urbanizované krajině současnosti představují jezdecké aktivity důležitý faktor podporující prostupnost a udržitelné využití krajiny zachováním funkce historických stezek a pěšin, které i v dnešní době představují jediné přístupové trasy k řadě míst přírodního nebo kulturního významu. Tímto způsobem jezdecké stezky přispívají k zachování a udržování zájmu o nejrůznější tradiční prvky regionální a místní kultury.

Ve svých rozmanitých a místně specifických současných podobách představují jezdecké stezky živé pokračování našeho společného dědictví, a to jak v Evropě, tak na celém světě.

Poděkování

Tento text vznikl v rámci výzkumného projektu „Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny v České republice“.

Literatura

HAMMER, Monica; BONOW, Madeleine; PETERSSON, Mona. The role of horse keeping in transforming peri-urban landscapes: A case study from metropolitan Stockholm, Sweden. In: *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography* Vol. 71, Iss. 3, 2017. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00291951.2017.1340334?scroll=top&needAccess=true>.

HIRSCH, Michele Lent. Why the Best Way to See Iceland is by Horse. In: [smithsonian.com](http://www.smithsonian.com), May 12, 2015. Dostupné z: <http://www.smithsonianmag.com/travel/why-the-best-way-to-see-iceland-is-by-horse-180955104/#pAqW17qZ4WXlhDfz.99>.

Koňské stezky – a comprehensive online source on Czech equestrian trails.
Dostupné z: <http://www.konskestezky.eu>.

MARKVART, J., 2009. Metodika značení hipostezek v České republice. In: *Sborník referátů z konference ze dne 8. 4. 2009 na téma: Hipoturistika jako forma rekreace, lesního hospodářství, ochrana přírody a krajiny, fakta a střety*. Křtiny: Česká lesnická společnost. ISBN 978-80-02-02122-3.

Metodika značení jezdeckých stezek. Dostupné z: <http://jezdecka-turistika.sothis.cz/metodika-znacen.html>.

PERNICA, Milan; RYCHTECKÝ, Pavel. *Vývoj turistického značení u nás a značení turistických tras ve většině evropských zemí*. Klub českých turistů, 2012. Dostupné z: <https://www.kct.cz/cms/rada-znacen>.

RAIA, Pat. Preserving Rural Landscapes. In: *The Horse*, July 12, 2013. Dostupné z: <http://www.thehorse.com/articles/32191/preserving-rural-landscapes>.

SUNSERI, Jun Ueno. A Horse-Travel Approach to Landscape Archaeology. In: *Historical Archaeology*, June 2015, Volume 49, Issue 2, pp 72–91. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF03377140>.

UNESCO. *Cultural Landscapes*. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>.

Specifika péče o historickou kulturní krajinu v režimu krajinné památkové zóny

Specific Care of the Landscape Conservation Zone

Alena Salašová

Ústav plánování krajiny, Mendelova univerzita v Brně

Abstract

Cultural landscape of the Czech Republic represents with its diversity and uniqueness a significant part of the natural and cultural heritage. The landscapes might be living, continually evolving, or preserved in a certain stage of development, as well as landscapes that are purposefully designed or associative. The part of our cultural landscape enjoys enhanced legal protection under the Act no. 20/1987 Coll., on State Heritage Preservation (the so-called Heritage Act). This act introduced a new category of protected historic area in the form of conservation zone as *a territory of settlement of a part thereof with a smaller share of cultural monuments, historical environment, or part of a landscape unit, which exhibit significant cultural values*. In the definition of a landscape conservation zones, the heritage preservation authorities first espoused interest for cultural landscape.

Landscape conservation zones are currently the only legal category, through which the state bodies may enter the field of protection of historical cultural landscapes. The first Landscape Conservation Zones have been declared in the Czech Republic in 1992. Until January 1, 2015, the Czech Republic has declared 24 landscape conservation zones with a total area of over 73 218 hectares. Currently, the extension of cultural landscape legal protection in the Czech Republic is becoming a topical matter of public interest. Despite the fact of quite long tradition of landscape conservation zones' declaration process the effective system of zones management is still missing in the Czech Republic. This article will present the results of the research project *Protection and care of historic and cultural landscape through an institute of landscape conservation zones* supported by the Ministry of Culture of the Czech Republic in 2012–2015. The project has been solved by the Research Institute for Landscape and Ornamental Gardening Průhonice in collaboration with National Heritage Institute, Mendel University Brno and Czech Technical University. The broad project team has concentrated especially on preparing methodical outputs deals with protection, planning and management of landscape conservation zones including survey standards and common means of description and area evaluation as well as way of optimum and rational historic landscape utilization and long term maintenance of their values.

Keywords: *Cultural landscapes of the Czech Republic, state heritage preservation legislation, landscape conservation zones management*

Úvod

Historická kulturní krajina představuje významný fenomén kulturního bohatství společnosti. Jako materiální doklad vývoje způsobu využívání země a formování osídlení je součástí kulturní identity člověka. Možnost ochrany ucelených částí kulturní krajiny se v České republice otevřela přijetím zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, s účinností od 1. ledna 1988. Jedná se o možnost prohlášení území za památkovou zónu ve smyslu § 6, který v odstavci 1 stanovuje, že „části krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany“.

V současnosti má Česká republika 24 krajinných památkových zón (dále KPZ), některá další území jsou připravena k vyhlášení. Management KPZ není ale dosud systematicky řešen a odvíjí se více méně od běžné územně plánovací praxe. Ta ale není pojata tak, aby dokázala zohlednit specifika ochrany, správy a plánování těchto unikátních území. Z uvedeného důvodu byl v letech 2012–2015 realizován projekt DF 12P01OVV001 – „Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón“, financovaný Národní agenturou kulturní identity. Projekt koordinoval Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhonících. Realizován byl ve spolupráci s Národním památkovým ústavem, Mendelovou univerzitou v Brně a Českým vysokým učením technickým. Cílem projektu bylo zpracování zásad managementu KPZ, metodické upřesnění a standardizace jeho základních kroků (identifikace hodnot území a jejich evidence, obsah plánu ochrany a koncepce regenerace, systém monitoringu stavu KPZ a způsob vyhodnocování vlivů na KPZ). Všechny výstupy projektu jsou k dispozici na www.kpz-naki.cz.

Návrh managementu krajinné památkové zóny zohledňuje základní kategorizaci historické kulturní krajiny tak, jak ji definoval Výbor světového dědictví v Santa Fé na svém 16. zasedání v roce 1992:

Kategorie 1. Komponovaná kulturní krajina navržená a vytvořená záměrně člověkem

Kategorie 2. Organicky vyvinutá krajina a) reliktní nebo b) kontinuální

Kategorie 3. Asociativní kulturní krajina

Principy managementu krajinné památkové zóny

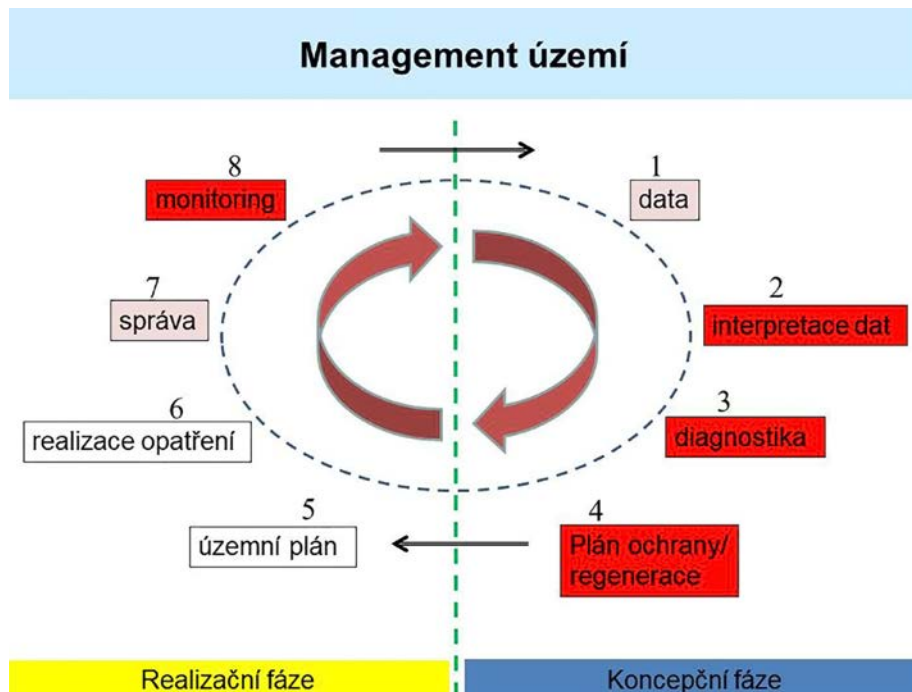
Řízení prostorové organizace krajiny a intenzity jejího využívání (reprezentované prostorovými plánovacími procesy) patří mezi základní nástroje péče o životní prostředí člověka. Plánování je jedním z významných procesů, kterými se v území realizují politické a ekonomické cíle společnosti.

Pokud chceme nějakým způsobem usměrnit vývoj území, činíme tak v naprosté většině prostředky územního plánování nebo pozemkových úprav, které jsou legislativně podloženým nástrojem tvorby krajiny. Je proto významným faktem, že se od kvality zmíněných procesů odvíjí i následná kvalita našeho životního prostoru.

Základem všech úvah o nutné organizaci managementu krajinných památkových zón bylo konstatování, že celková péče o krajinu musí být strukturovaným systémem, který sestává z následujících kroků:

1. tvorba informační databáze o krajině – sběr a správa dat, monitoring, tvorba integrovaného informačního systému o území,
2. třídění a vyhodnocování relevance dat pro potřeby ochrany a plánování KPZ, specifikace předmětu ochrany KPZ,
3. interpretace dat pro potřebu plánování krajiny, hodnocení jejího charakteru, vývojových trendů, potenciálu a limitů krajiny (vymezení problémů),
4. tvorba politik, strategií a koncepcí vycházejících ze závěrů diagnostiky,
5. návrh optimálního prostorového uspořádání krajiny a principů jejího managementu, návrh opatření na zlepšení stavu krajiny, návrh implementace opatření do dalších plánovacích procesů (návrhová část plánu ochrany/koncepce regenerace),
6. územně plánovací proces (zpracování požadavků na ochranu a obnovu KPZ do územně plánovacích nástrojů),
7. projekce a realizace konkrétních opatření v krajině (např. revitalizace historických prvků krajiny),

8. péče o realizovaná opatření (jejich správa),
9. zpětný monitoring území po zavedení opatření (sledování změn stavu krajinné památkové zóny dle vybraných indikátorů). Verifikace nastaveného managementu území.

Obr. 1: Schéma managementu území krajinné památkové zóny

Jedná se vlastně o uzavřený kruh kontinuálních činností. Monitoring poskytuje nové informace, které jsou podkladem pro aktualizaci informační báze, což může iniciovat zpracování nebo úpravu dosud platných plánovacích nástrojů. Důležité je tedy nejenom zabezpečení všech kroků systému (dnes plnohodnotně funguje pouze jejich zlomek; některé kroky, jako plán ochrany nebo monitoring stavu krajiny, absentují úplně), ale i jejich vzájemné provázání.

Návrh systému péče o krajinné památkové zóny tedy sledoval několik zásadních témat, které bylo potřebné dále metodicky specifikovat a standardizovat:

1. Identifikace a popis předmětu ochrany (evidence hodnot krajinné památkové zóny)
2. Definice cílového stavu a regulace činností s cílem ochrany historických hodnot
3. Sledování stavu krajinné památkové zóny (monitoring)
4. Posuzování vlivů záměrů na krajinnou památkovou zónu (upřesnění a standardizace posuzování v procesu EIA a SEA)

Identifikace a popis předmětu ochrany

V letech 2012–2013 proběhlo mapování všech 19 tehdy existujících krajinných památkových zón ČR. Pozornost se zaměřila na studium vývoje krajiny a identifikaci přírodních a kulturně historických hodnot a kompozičních jevů území. Na základě srovnání všech KPZ byly vymezeny základní kategorie přírodních a kulturně historických hodnot a kompozičních jevů, které se zde vyskytují nebo mohou vyskytovat. Ty byly následně definovány v podobě terminologického slovníku. Způsob mapování hodnot a jejich zaznamenávání v mapových přílohách a v evidenční databázi je podrobně popsán v Metodice tvorby standardizovaného záznamu krajinné památkové zóny (KUČOVÁ, DOSTÁLEK, EHRlich, KUČA, PACÁKOVÁ, 2014).

Cílem metodiky bylo podat podrobnou a vyčerpávající informaci k náplni a uspořádání standardizovaných záznamů krajinných památkových zón. Obsah standardizovaného záznamu KPZ je nastaven tak, aby se v něm v přehledné a jednotné struktuře soustředilo maximální množství informací o KPZ. Jedná se o údaje administrativně-identifikační i odborné povahy poskytující základní ucelenou soustavu oborových dat památkové péče. Standardizovaný záznam je svým způsobem evidenční list dané KPZ zpracovaný pro účely památkové péče. Množstvím údajů, které jsou do něj zařazeny, ale rámec běžné evidence přesahuje. Struktura záznamu umožňuje vkládat nejenom základní administrativní, popisné, lokační a bibliografické informace, ale i hodnotící údaje informující o stavu KPZ. Systém je otevřený a umožňuje doplňovat databázi o informace soustřeďované periodicky v rámci průběžného monitoringu stavu KPZ.

Standardizovaný záznam se pořizuje v digitální verzi v návaznosti na Integrovaný informační systém památkové péče (IISPP), budovaný v Národním

památkovém ústavu. IISPP je otevřený systém, jehož základem je geografický informační systém (ArcGIS).

Součástí evidenčního systému je dále mapa přírodních hodnot KPZ a mapa kulturně historických hodnot a kompozičních jevů KPZ. Pouze kvalitní kartografický záznam totiž umožňuje přesnou lokalizaci hodnot identifikovaných a popsanych v záznamu. Metodika upřesňuje způsob zpracování obou map, obsahuje katalog mapovaných jevů (hodnot) a návrh mapového klíče. V rámci projektu s ohledem na vysokou pracnost nebylo možné zpracovat uvedené mapové podklady ke všem KPZ, pouze k šesti pilotním územím (např. SALAŠOVÁ et al., 2013). Předpokládá se, že standardizovaný záznam KPZ včetně obou map bude postupně zpracován dle této metodiky ke všem KPZ. Následně by měly být jevy zaznamenané v mapových výstupech zpracovány do územně analytických podkladů příslušných obcí s rozšířenou působností, které jsou základní informační databází pro proces územního plánování.

Plán ochrany a koncepce regenerace krajinné památkové zóny

Pokud je území KPZ popsáno, jsou identifikovány jeho hodnoty a je posouzen aktuální stav území, je třeba zpracovat dokumentaci, která popíše a formou regulativů stanoví cílový stav hodnot KPZ, případně navrhne další potřebná opatření k ochraně KPZ. S cílem upřesnit způsob ochrany památkových zón a rezervací, snížit počet správních řízení a zátěž pro vlastníky a správce nemovitostí v památkových územích byla v roce 2008 přijata novela památkového zákona zavádějící institut tzv. plánů ochrany. Pro zpřesnění obsahu těchto plánů ochrany byla vydána i prováděcí vyhláška Ministerstva kultury České republiky č. 420/2008 Sb. (dále jen vyhláška), kterou se stanoví náležitosti a obsah plánu ochrany památkových rezervací a památkových zón.

Aby byl zajištěn jednotný přístup ke zpracování plánů ochrany, připravil Národní památkový ústav ve spolupráci s Ministerstvem kultury metodiku Plány ochrany památkových rezervací a památkových zón (2012, dostupná na webu Ministerstva kultury), která podrobně rozpracovává jednotlivá ustanovení vyhlášky č. 420/2008 Sb. a blíže specifikuje optimální podobu jejího naplnění v podobě konkrétních plánů ochrany.

Uvedená metodika byla primárně určena pro památkové rezervace a památkové zóny sídelního typu (města a vesnice). Krajinné památkové zóny se od městských nebo vesnických památkových rezervací a zón ale významně odlišují svou velikostí a faktem, že předmětem ochrany nejsou jenom stavby, ale zejména části nezastavěného území, historické krajinné struktury a vztahy mezi nimi. Obsah plánu ochrany na tato specifika musí reagovat. Z uvedeného důvodu byla v rámci projektu zpracována metodika plánů ochrany KPZ (KUČA, VOREL, KUPKA, ŠVECOVÁ, KUČOVÁ, 2015).

Vlastním obsahem této metodiky jsou plány ochrany krajinných památkových zón jakožto opatření obecné povahy. Mimo její rámec je připojen metodický materiál pro přípravu koncepce regenerace krajinných památkových zón. Dosavadní praxe ukazuje, že má-li být regenerace krajinných památkových zón v dalších letech úspěšná, měla by aplikovat zásady a zkušenosti aplikované v Programu regenerace městských památkových rezervací a památkových zón, jednoho z vůbec nejúspěšnějších dotačních programů Ministerstva kultury České republiky. Koncepce regenerace KPZ přitom přihlíží ke specifickým potřebám procesu regenerace krajinných památkových zón. Tato metodika má proto neskromnou společenskou ambici, jakou je výzva ke koncepční spolupráci na formulaci vize a cílových charakteristik krajiny v souladu se zněním Evropské úmluvy o krajině.

Obsah metodiky je nastaven tak, aby v přehledné a jednotné struktuře odpovídající platné vyhlášce byla vyjádřena specifika plánu ochrany pro území KPZ a aby byly věcně popsány i nástroje ochrany hodnot historické krajinné struktury. Metodika vychází z principu diferencované ochrany památkově hodnotných objektů nebo částí krajiny. Navazuje na obsah standardizovaného záznamu KPZ a na výsledky monitoringu stavu KPZ.

Přílohu metodiky tvoří návrh koncepce regenerace krajinné památkové zóny, která navazuje na výstupy plánu ochrany a doplňuje je do podoby koncepčního materiálu využitelného pro usměrňování stavební činnosti a způsobů využití území. Koncepce regenerace tedy aplikuje zásady pro záchranu nejhodnotnějších částí KPZ, pro minimalizaci nebo odstranění rušivých vlivů a pro obnovu některých částí krajiny v rámci celkové regenerace území KPZ.

Plán ochrany KPZ je opatřením obecné povahy, proto má srovnatelně významné postavení v managementu KPZ, jako mají územní plány. Obě dokumentace by měly být v souladu a měly by se vzájemně doplňovat. V současné době nemá žádná z KPZ zpracován plán ochrany. Rozhodování orgánů památkové péče je kvůli tomu pro vlastníky a samosprávné orgány často málo předvídatelné. Absence plánů ochrany je v současnosti velmi citelná, protože způsobuje celou řadu problémů a střetů zájmů v ochraně a správě území.

Monitoring stavu krajinné památkové zóny

Sledování stavu krajiny (monitoring) je nedílnou součástí komplexně pojatého managementu jakéhokoli území. V systému územní správy má dvojí poslání:

- a) poskytuje základní informace o stavu území vstupující do integrovaného informačního systému o území, který slouží jako podklad pro plánovací procesy a územní rozhodování, a současně jako
- b) verifikátor správného nastavení plánovacích nástrojů a účinnosti realizovaných územních rozhodnutí a opatření.

Monitoring stavu krajiny není v ČR systémově pojat. Jeho realizaci předpokládá stavební zákon, který si jako základní úkoly územního plánování stanovuje „zjišťovat a posuzovat stav území a jeho hodnot“ a „stanovovat podmínky pro provedení změn s ohledem na stávající charakter a hodnoty území.“ Zdůrazňuje, že pro zabezpečení udržitelného rozvoje území je nezbytné „uplatňovat poznatky zejména z oborů architektury, urbanismu, územního plánování a ekologie a památkové péče.“ K provádění sledování a vyhodnocování stavu krajiny nejsou v ČR k dispozici závazné ani doporučené metodické pokyny. Jejich obsah je pouze naznačen v požadavku tzv. „aktualizace“ územně plánovacích podkladů a územně plánovací dokumentace.

Současný zákon o památkové péči (zákon č. 20/1987 Sb.) neobsahuje povinnost monitoringu stavu památkových zón. Pokud jej orgány památkové péče v současnosti realizují, pak téměř výhradně ve vazbě na Úmluvu o světovém přírodním a kulturním dědictví. Ta upravuje povinnost zpracování Managementu plánu památky UNESCO a provádění pravidelného monitoringu území. V případě krajinných památkových zón se tato povinnost v současnosti vztahuje pouze na KPZ Lednicko-valtický areál.

Nedostatek informací o aktuálním stavu hodnot krajinné památkové zóny výrazně omezuje schopnost reagovat na negativní změny území včas a efektivním způsobem. Kulturně historické hodnoty *in situ* se tak mohou nenávratným způsobem poškodit nebo mohou v extrémních případech zaniknout.

Na základě plošného hodnocení stavu a změn krajiny 19 KPZ (stav roku 2012–2013) byly konstatovány převažující změny krajiny KPZ a byly navrženy vhodné indikátory kvantifikující uvedené změny krajiny. Indikátory vhodné pro monitoring stavu krajinných památkových zón byly rozděleny do dvou základních skupin:

- 1) obecně platné – univerzální, bez ohledu na kategorii KPZ, vypovídají obecně o změně charakteru kulturní krajiny,
- 2) typově specifické (zvláštní sady indikátorů pro základní kategorie KPZ – krajinu komponovanou, historickou – organicky se vyvíjející nebo reliktní, asociativní – nebo jejich typy).

Obecně platné indikátory (resp. skupiny indikátorů použitelné pro hodnocení změn krajinného rázu KPZ) umožňují popsat charakter území (typ krajiny) a jeho změny, a to zejména:

- změny přírodních charakteristik – např. změny reliéfu, změny vegetace,
- změny způsobu využití (land use / land cover) jako indikátor zásadní změny typu charakteru krajiny (např. polní, lesní, rybníční na industriální, těžební nebo urbanizovanou) – změna poměru zemědělská půda – les – zástavba – voda – ostatní v čase, významný výskyt nové kategorie využití území (land use) nebo zánik tradiční (např. stupeň industrializace území), Shannonův index diverzity (míra rozmanitosti), velikost a hustota plošek, typ rozhraní, fragmentace krajiny (dopravou) – tyto indikátory vypovídají o změně kontextu krajiny (jedná se de facto o změny funkčního využití),
- změny architektonických znaků – (změna výškové hladiny zástavby, materiálů...),
- změny urbanistických znaků – změna půdorysného typu sídla (identifikují se typy a změří územní rozsah), dynamika růstu zástavby (nárůst plochy za časový úsek), změna koeficientu zastavěnosti pozemku,

- změny krajinného obrazu – indikátor změny viditelnosti (obecně nebo z konkrétních míst), změny pohledových horizontů, změny viditelnosti pohledových dominant, změny barev, textur a tvarů, podíl a charakter vegetace v krajinném obraze, změny veduty (obrysu, struktury, barevnosti apod.),
- dopad a účinnost manažerských rozhodnutí v území – indikátory pro hodnocení efektivnosti managementu území ve vztahu k ochraně jeho hodnot.

Typově specifické indikátory pak reagují na specifika základních kategorií památkově významných krajin takto:

- a) Komponovaná krajina
 - indikátory postihující dochovanost kompozičního schématu (kompoziční kostry + prostorových vazeb) – procento zaniklých segmentů, procento změněných segmentů,
 - indikátory hodnocení kvality skladebních součástí kompozice a jejich stav (lze specifikovat podle charakteru objektů),
 - indikátory pro posuzování změn významového kontextu kompozice (zejména u sakrálních areálů),
 - indikátory pro hodnocení viditelnosti kompozice (srovnání s původním záměrem).
- b) Organicky vyvinutá krajina (reliktní a kontinuální)
 - identifikace historických krajinných struktur (dále HKS) odpovídající dané době – katalogizace, kvantitativní a kvalitativní hodnocení, hodnocení „hloubky času“,
 - územní rozsah / počet HKS, koncentrace HKS, rychlost zániku HKS (poločas rozpadu), podíl HKS na celkové rozloze území.
- c) Asociativní krajina
 - existence povědomí o příběhu (resp. předmětu asociace) – sociologické šetření,
 - posuzování chápání významu příběhu, identifikace příběhu s danou krajinou/místem,
 - stav materiálních a nemateriálních reprezentantů (symbolů) příběhu v krajině.

Výpočtové modely obecně platných indikátorů závazných pro posuzování stavu KPZ jsou obsaženy v příloze metodiky monitoringu stavu KPZ (SALAŠOVÁ, SEDLÁČEK, TRPÁKOVÁ, MARTINKOVÁ, KUCHYŇKOVÁ, 2015). Jedná se o indikátory pro vyhodnocení změny využití území v čase, změny viditelnosti krajiny a změny viditelnosti krajinných dominant a indikátory efektivity plánovacích nástrojů.

S ohledem na současnou praxi památkové péče bylo navrženo i relativně jednodušší posuzování stavu KPZ formou peer-review (komisionální posouzení). Je založeno na srovnání stavu předmětu ochrany dle standardizovaného záznamu KPZ s cílovým stavem popsáním v plánu ochrany KPZ a jeho aktuálním stavem. Stav každého mapovaného jevu je bodově klasifikován a slovně vyhodnocen. Současně je navržen další postup v jeho ochraně/regeneraci.

Pro každý jev se zpracuje souhrnné hodnocení v kategoriích:

- setrvalý stav akceptovatelný (nastavení péče je optimální, stav objektu nebo území odpovídá cílové kvalitě),
- setrvalý stav neakceptovatelný (nastavení péče je dlouhodobě podlimitní, nesprávné nebo úplně absentuje, stav objektu nebo území je dlouhodobě neuspokojivý, nutná intervence),
- zlepšující se stav (nastavení péče je optimální, stav objektu nebo území se zlepšuje směrem k požadované cílové kvalitě),
- zhoršující se stav (nastavení péče je nekorektní nebo podlimitní, stav objektu nebo území se vzdaluje od požadované cílové kvality, nutná intervence),
- zánik jevu (monitoring doporučí rekonstrukci jevu nebo navrhne vyloučit jev ze sledování).

Nejdůležitější fází monitoringu stavu KPZ je interpretace výsledků hodnocení. Naměřené parametry změny stavu nebo jiná kvantitativní posouzení stavu prvků nebo segmentů krajiny indikují kvalitativní změny území KPZ s různou mírou přesnosti. Při interpretaci zjištěného stavu jevů je potřebné hledat odpověď na následující otázky:

- Indikují získaná data zhoršování (zánik) kulturně historických hodnot území KPZ?

- Indikují získaná data potřebu obnovných opatření? (Pokud ano, jaká a v jakém časovém horizontu?)
- Indikují získaná data potřebu změny managementu území (např. ve vztahu k obsahu územně plánovacích dokumentací)?

Interpretace vyhodnocených dat je nejobtížnější fází monitoringu, přitom je pro nastavení korektního managementu území klíčová. Nejcitlivějším krokem je vymezení takové hodnoty sledovaného parametru, která indikuje potřebu zásahu do stavu prvku nebo segmentu krajiny. Jedná se o stanovení hranice, za kterou je již stav jevu neakceptovatelný a je nutné přistoupit k nápravnému opatření. Vymezení hraničních hodnot jevů je součástí stanovení cílových charakteristik jednotlivých KPZ a musí být obsaženo v plánu ochrany KPZ.

Rozborem aktuálního stavu KPZ bylo zjištěno, že krajinné památkové zóny nejsou územně plánovacími nástroji adekvátně řešeny. V současnosti nejsou k dispozici plány ochrany KPZ. Územně plánovací podklady a dokumentace neřeší koncepčně ochranu a rozvoj KPZ, ve většině případů o KPZ není v dokumentacích ani zmínka. Hranice a ostatní kulturně historické hodnoty KPZ nejsou nástroji územního plánování reflektovány.

Za této situace nemá smysl provádět hloubkové a sofistikované rozborů efektivity správy území. Pozornost by se měla zaměřit v první fázi zavádění monitoringu na prověření existence vymezení KPZ a jejich hodnot a návrhu regulace rozvoje v KPZ v oborových (v gesci Ministerstva kultury) a územně plánovacích dokumentacích. Inspirací pro návrh indikátorů účinnosti plánovacích nástrojů se staly indikátory udržitelného rozvoje (resp. kritéria MA21 pro mikroregiony a obce). Jejich přehled je uveden v příloze metodiky. Indikátory jsou rozděleny do dvou sad: první skupinu tvoří indikátory pro sledování obsahu koncepčních oborových nástrojů, druhou indikátory pro sledování obsahu územně plánovacích podkladů a dokumentací. Více o způsobu monitorování stavu KPZ v samotné metodice.

Posuzování vlivů na krajinné památkové zóny

Území KPZ je poměrně rozsáhlý areál, ve kterém se nachází minimálně jedna, ale zpravidla i více obcí a měst. Je tedy územím, které se současně vyvíjí

a ve kterém neustále probíhá stavební činnost a změny ve využívání krajiny. Součástí managementu KPZ proto musí být i proces EIA/SEA, kterým se dle zákona o posuzování vlivů (zákon č. 100/2001 Sb.) vyhodnocuje vhodnost plánovaných záměrů. Metodické postupy uplatňované v současné době v ČR nereflktují specifika krajinných památkových zón (např. vlivy na změnu prostorové kompozice krajiny nebo vliv záměru na asociativní krajinu). Z uvedeného důvodu byla v rámci projektu zpracována metodika hodnocení vlivů na krajinné památkové zóny (SEDLÁČEK, SALAŠOVÁ, TRPÁKOVÁ, 2015). Tato metodika je určena všem zpracovatelům expertíz. Upřesňuje a standardizuje postupy posuzování vlivů s ohledem na změny vegetační části a stavebních objektů historické kulturní krajiny, vlivy, které se mohou projevit v důsledku strukturálních změn krajiny, vlivy na prostorové a symbolické vztahy v krajině. Metodika dále upřesňuje vhodná zmírňující opatření.

S ohledem na potřebu objektivizace hodnocení všechny doporučené postupy využívají relevantní aplikace GIS (geografické informační systémy). Postup výpočtu rozsahu změny je ilustrován modelovými příklady.

Závěr

V rámci projektu NAKI „Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón“ byl navržen a na pilotních územích odzkoušen systém managementu krajinné památkové zóny. V současnosti je třeba v souladu s výše zmíněnými metodikami zavést tento systém urychleně do praxe.

Žádný sebelépe vystavěný systém managementu území optimálně nefunguje, pokud společnost, zejména pak obyvatelé a samosprávné orgány, se s hodnotami krajiny neidentifikuje. V průběhu řešení projektu bylo zjištěno velmi nízké povědomí občanů a institucí o existenci krajinných památkových zón. Proto se řešitelé projektu rozhodli publikovat výsledky hodnocení krajinných památkových zón formou monografie Krajinné památkové zóny České republiky (KUČA et al., 2015).

Poděkování

Příspěvek vznikl na základě podpory při řešení projektu NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Literatura

KUČA, K.; VOREL, I.; KUPKA, J.; ŠVECOVÁ, S.; KUČOVÁ, V. (2015): *Metodika plánů ochrany krajinné památkové zóny*. 1. vyd. Praha: NPÚ, 159 s. ISBN 978-80-7480-027-6.

KUČA, K. (ed.) a kolektiv (2015): *Krajinné památkové zóny České republiky*. 1. vydání. Praha: NPÚ, 511 s. ISBN 978-80-7480-045-0.

KUČOVÁ, V.; DOSTÁLEK, J.; EHRLICH, M.; KUČA, K.; PACÁKOVÁ, B. (2014): *Metodika tvorby standardizovaného záznamu krajinné památkové zóny*. Certifikovaná metodika. Osvědčení č. 46 MK ČR, č. j. MK 38166/2015 OVV, sp. zn. MK-S 100/2012 OVV ze dne 24. 6. 2015. Praha: NPÚ, 136 s. ISBN 978-80-7480-022-1.

SALAŠOVÁ, A.; KULIŠŤÁKOVÁ, L.; SEDLÁČEK, J.; DOHNALOVÁ, B.; FLEKALOVÁ, M.; VÍTOVSKÁ, D.; KRUSOVÁ, A. (2013): *Kulturně historické hodnoty a kompoziční jevy krajinné památkové zóny Lednicko-valtický areál – krajinářsko-analytický výkres A. Specializovaná mapa s odborným obsahem*. Lednice: ZF MENDELU. Dostupné z: http://www.kpz-naki.cz/images/dokumenty/PUBLIKACE/2013/V_mapa-red.jpg [online].

SALAŠOVÁ, A.; SEDLÁČEK, J.; TRPÁKOVÁ, L.; MARTINKOVÁ KUCHYŇKOVÁ, H. (2015): *Metodika monitoringu stavu krajinné památkové zóny*. Certifikovaná metodika. Osvědčení č. 139 MK ČR OVV, č. j. 28233/2015 MK OVV, sp. zn. 100/2012 MK-S OVV ze dne 21. 4. 2016. Brno: MENDELU, 88 s. ISBN 978-80-7509-359-2.

SEDLÁČEK, J.; SALAŠOVÁ, A.; TRPÁKOVÁ, L. (2015): *Metodika hodnocení vlivů na krajinné památkové zóny*. Certifikovaná metodika. Osvědčení č. 138 MK ČR OVV, č. j. 28233/2015 MK OVV, sp. zn. 100/2012 MK-S OVV ze dne 21. 4. 2016. Brno: MENDELU, 70 s.

Historický GIS staré Sofie – změny krajiny a kulturní dědictví

Historical GIS of Old Sofia - Landscape Changes and Cultural Heritage

Stefan Stamenov, Vanya Stamenova

Institut vesmírného výzkumu a technologie, Bulharská akademie věd

Abstract

This paper is focused on the urban sprawl and associated with it changes of the natural and cultural landscape of the Sofia city and its surroundings. The time span of the research is extended from the end of 19th century to nowadays. It begins by the time of liberation of Bulgaria from ottoman rulership and traces the process of urban growth and Europeanisation of the city. This paper presents predominantly maps and urban plans from 19th and first half of the 20th century. Contemporary satellite images are included for comparison of the city size mainly and for demonstrating the preservation of the initial urban planning made at the beginning of the 20th century. Since the project will be expanded with additional information as photos, text, etc. about historical places, this paper will present only the old maps and plans of Sofia and contemporary satellite images and aerial photos. The study is based on maps from 1879, 1887, 1912, and 1934, georeferenced and compared to the contemporary satellite images and aerial photos.

Keywords: *historical GIS, Sofia city, urban development*

Úvod

Cílem projektu je vytvořit historický GIS (geografický informační systém) Staré Sofie na základě využití historických map a plánů města, satelitních snímků s vysokým rozlišením, velkoformátových topografických map, dat získaných v rámci terénního šetření a GPS měření, fotografií z 19. a 20. století a dále textových informací týkajících se historických míst. Projekt doplní dostupné informace o geomorfologii a využití území týkající se příslušných dějinných období.

Geodatabáze pro ochranu kulturního dědictví a historický GIS města za období sta let budou vytvořeny a využity pro vizualizaci změn urbanistického rozvoje města, jakož i pro další analýzy a výzkum v oblasti aplikace dat z dálkového průzkumu pro ochranu a zachování hodnot v urbanizovaných územích.

Historický GIS Sofie je inovativním výzkumem pro Bulharsko i pro Evropu a napomůže popularizaci dálkového průzkumu a GIS technologií jako nástroje ochrany a péče o kulturní dědictví ve vysoce urbanizovaných oblastech, jakou je Bulharsko.

Historie projektu

Projekt Stará Sofie byl zahájen v roce 2011 bulharskou pobočkou Society for Conservation GIS (SCGIS, www.scgisbg.org). Byl představen na Mezinárodní konferenci této společnosti v kalifornském Big Bear Lake v roce 2011. Na konferenci byly úspěšně prezentovány předběžné výsledky vycházející z archivních snímků družice SPOT poskytnutých programem Spot Planet Action.

V roce 2012 byl projekt představen na První evropské SCGIS konferenci v Sofii, kterou pořádala bulharská pobočka SCGIS, a byl publikován ve Sborníku první evropské konference SGIS pod názvem „Best practices: Application of GIS technologies for conservation of natural and cultural heritage sites“.

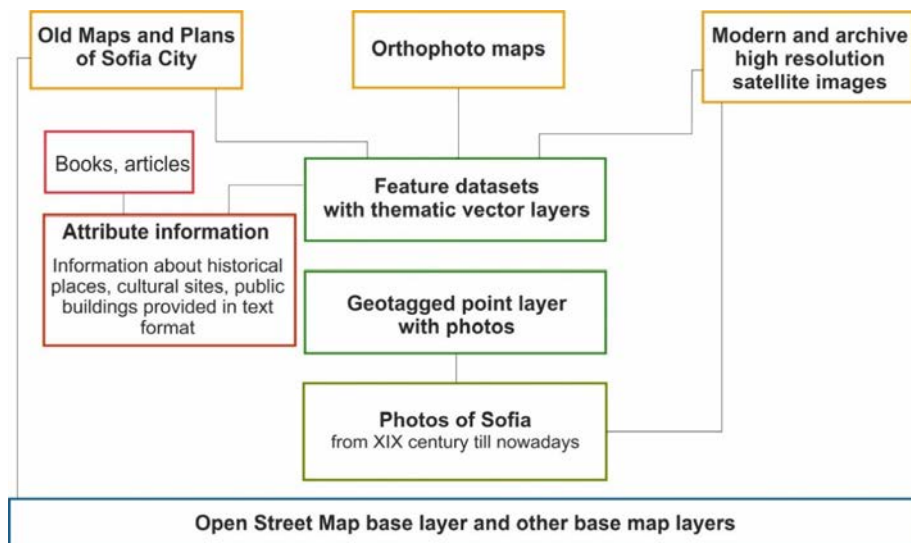
V letech 2012–2013 byl realizován projekt nazvaný Vývoj historických GIS města Sofie (Исторически ГИС на град София) v rámci programu GeoEye Foundation Grant; garanty byli Dr. Vanya Stamenova a Dr. Stefan Stamenov.

Projekt je realizován s využitím softwaru ArcGIS Desktop 10.5, který poskytla společnost ESRI v rámci Památkového programu ESRI.

GIS struktura Staré Sofie

GIS Staré Sofie sbírá a ukládá rastrové vrstvy, vektorové vrstvy a textová data o městě Sofie od doby osvobození Bulharska od osmanské nadvlády v roce 1878 do dneška (obr. 1). Geodatabáze Staré Sofie obsahuje historické plány a mapy města Sofie, panchromatické multispektrální satelitní snímky s vysokým prostorovým rozlišením (současné a archivní), velkoformátové topografické mapy a ortofotomapy. Na základě těchto vstupních rastrových dat vznikají prvkové soubory dat s tematickými vektorovými vrstvami znázorňující proměnu a růst Sofie. Geodatabáze bude obsahovat také textové informace o historických lokalitách, fotografie od 19. století do současnosti,

data z terénního průzkumu, GPS zaměření, dále informace o geomorfologii a využití území v různých časových obdobích.

Obr. 1: Struktura GIS Staré Sofie

Hlavním úkolem projektu je sběr vstupních informací (staré mapy a plány Sofie, staré fotografie, informace o urbanistickém vývoji města), zpracování a analýza těchto informací. Staré mapy a plány byly naskenovány a poté georeferencovány pomocí referenční vrstvy Open Street Map z důvodu umožnění analýzy prostřednictvím GIS. Veškerá data byla rektifikována na systém UTM souřadnic, zóna 35N, datum ETRS 1989.

Hlavní údaje o územním rozvoji Sofie

Vypracování prvního katastrálního a regulačního plánu Sofie se váže k období let 1879 až 1881. Provedli je inženýři a architekti Antonín Kolář, Václav Roubal, Nikolaj Kopitkin a Licurgo Amadey [1].

Кадастрален план на София от 1879

Obr. 2: První katastrální a regulační plán Sofie, schválený v roce 1881, známý jako Batenbergův plán [3]

Antonín Václav Kolář byl český architekt (1841–1900), který byl pozván do Sofie v květnu 1878. Město si u něj objednalo vypracování nového plánu urbanistického rozvoje. Hlavním úkolem zadání bylo „vyčistit město, v srpnu a září 1878 strhnout řadu domů a provést úpravu ulic, které byly plné bláta a téměř neprůchodné“ [2]. Kolář se podílel také na plánování a výstavbě řady lokalit v Sofii – pomník Vasila Levského, Městská zahrada, Ministerstvo války, Vojenská škola, Ústřední železniční nádraží atd. Dne 9. ledna 1879 byl jmenován hlavním architektem guvernéra a na pozici městského architekta doporučil svého kolegu **Václava Roubala**.

Licurgo Amadey byl italský inženýr, který byl 31. července 1880 městskou radou Sofie jmenován hlavním technickým inženýrem města Sofie. V této funkci nahradil Václava Roubala. V tentýž den byl Roubal jmenován jeho asistentem na přípravě a vypracování regulačního plánu města. V roce 1881

se Amadey stal hlavním městským inženýrem, kterého městská rada pověřila, aby zrevidoval již schválený regulační plán a zanesl do něj prodloužení několika ulic.

Obr. 3: Katastrální a regulační plán města Sofie schválený v roce 1881

Jiří Prošek, český inženýr a architekt, zastával funkci městského architekta v době výstavby Lvího a Orlího mostu spolu se svými bratry Josefem a Václavem Proškem. On a jeho bratr Bohdan Prošek mají významný podíl na novém vzhledu hlavního města Bulharska. V Královském dvoře založili

první bulharskou tiskárnu (1878), iniciovali výstavbu památníku Vasila Levského a založili také první pivovar v Bulharsku (1884) [1].

První plán Sofie

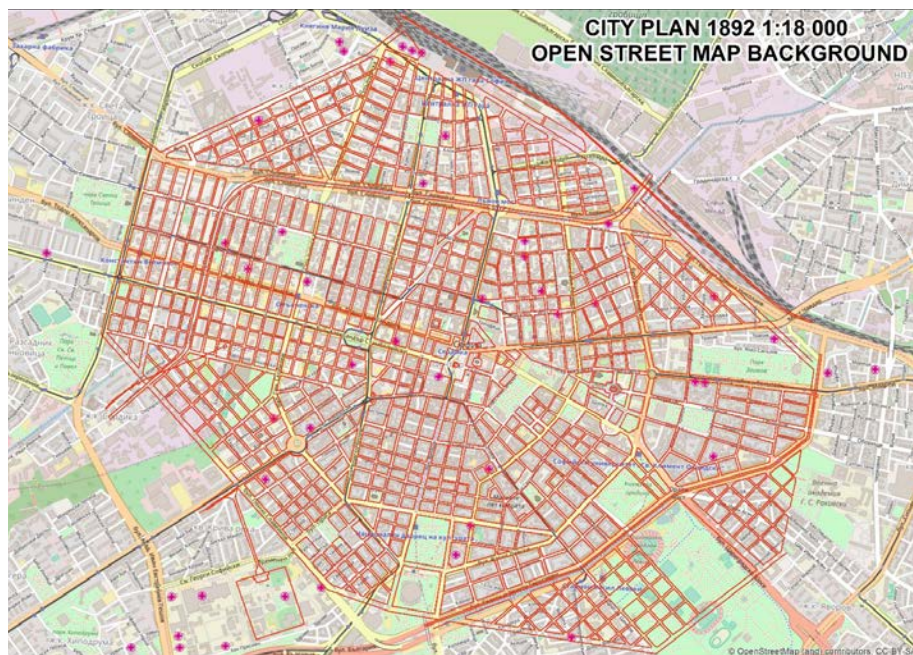
Stav města v roce 1879 (první uliční katastrální mapování) s prvním regulačním plánem z roku 1880, kde je dobře patrné rozvržení plánovaných ulic, náměstí a dalších veřejných prostranství. Tento plán byl schválen v roce 1881 (obr. 2) [1].

První katastrální mapování města schválila městská rada 16. ledna 1880.

Dne 2. června 1881 komise pověřená městskou radou doporučila Amadeyho-Roubalův plán ke schválení vládou a realizaci (nařízení č. 21 Administrativy městské rady z 2. června 1881) [1].

V roce 1888 primátor Sofie Dimitar Petkov zahájil realizaci regulačního plánu z roku 1880 a tím položil základ transformace Sofie v moderní evropské město. V této době byly vybudovány dva mosty – Lví a Orlí – které navrhl architekt Prošek [1].

V roce 1889 začal architekt Alexi Načev a jeho tým pracovat na rozšíření regulačního plánu a plánování nových čtvrtí. Obr. 4 znázorňuje vektorové vrstvy z nového plánu vypracovaného Alexi Načevem v roce 1892 (obr. 4).

Obr. 4: Plán Sofie z roku 1892 (A. Načev, Plán města Sofie, 1892 [3])

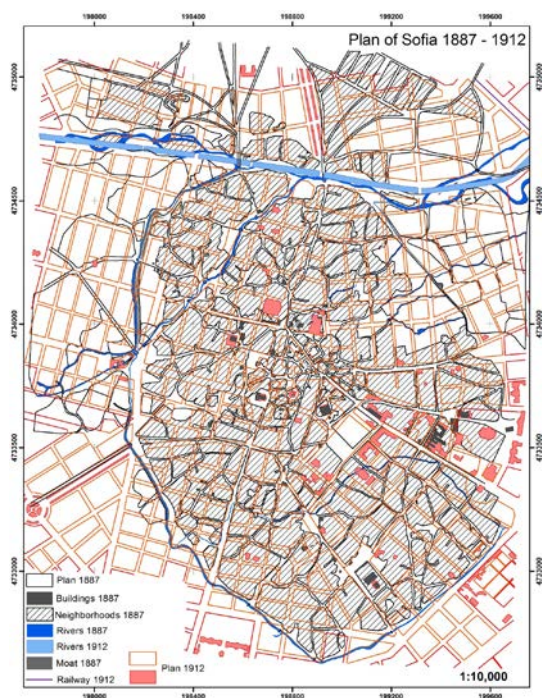

Obr. 5: Plán Sofie 1887–1912, M 1 : 8 000. Prof. Dr. A. Iširkov, Město Sofie v XVII století (kopie kartografa T. Pistačeva)

V roce 1912 prof. A. Iřirkov uvedl ve své knize Město Sofie ve XVII. století informaci o Sofii v 17. století a před osvobozením a také zveřejnil plán Sofie vypracovaný topografem T. Pistačevem. Ten obsahoval dva překryté plány Sofie – plán města z roku 1887 (dle profesora Iřirkova jde o nejstarší přesný plán, který má město Sofie k dispozici) a tehdy nejnovější plán města z roku 1912 (obr. 5) [4]. Tento plán byl georeferencován a zdigitalizován (obr. 6).

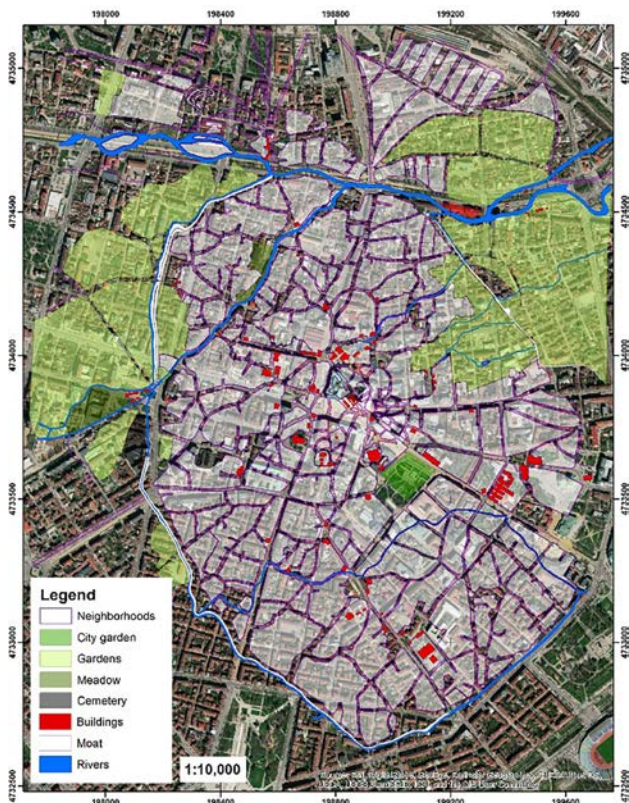
Podle Iřirkova měla Sofie v 17. století rysy typické pro turecké město – úzké křivolaké uličky bez dláždění, zástavbu čtvrtí nakupenou okolo určitých silnic nebo veřejných prostranství – významných staveb, fontán a tržišť [4].

Po rusko-turecké válce v roce 1829 bylo město obklopeno vodním příkopem. [2] Ten se zaplavoval vodou z řek Gradske, Bojany a Perlovské. Město uzavíralo pět bran s železnými vraty: Lomská, Pirotská, Bojanská (Kustendilská), Cařihradská a Orhanijská. Příkop je zakreslen na ruské topografické mapě z roku 1877 [2], [6].

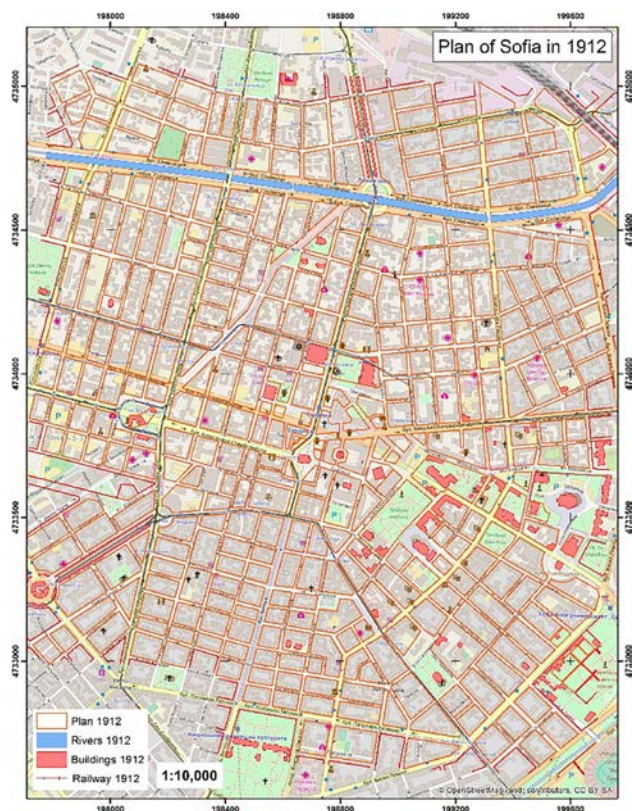

Obr. 6: Město Sofie 1887–1912 – georeferencovaný a digitalizovaný plán (na základě mapy kartografa T. Pistačeva)

Na obr. 7 a 8 jsou digitalizované plány Sofie z let 1887 a 1912 podložené současným družicovým snímkem a vrstvou základní mapy s ulicemi. Tímto způsobem je možné oba plány porovnat se současnou strukturou města. Na základě informací z plánů T. Pistačeva je plán Sofie z roku 1887 doplněn o informaci o land use (obr. 7) [4], [5].

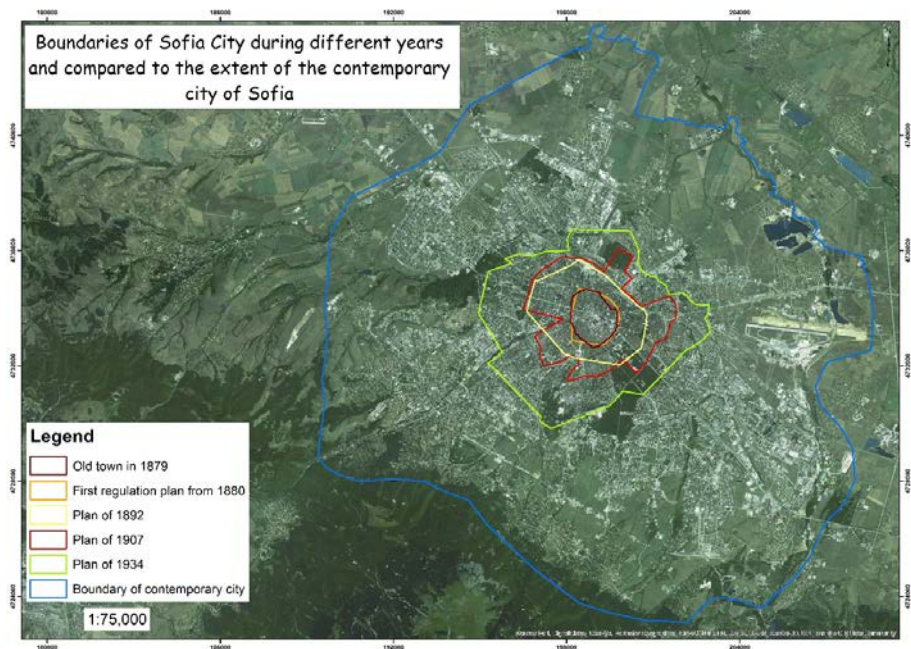

Obr. 7: Město Sofie v roce 1887 s informací o využití území (Pistačev) na podkladu současného družicového snímku

Obr. 8: Město Sofie v roce 1912 (Pistačev) na podkladu otevřeného rastru ulic

Od doby osvobození se město vyvíjelo velmi dynamicky. Zastavěná plocha spolu s plánovanými oblastmi městské výstavby (podle informací z georeferencovaných map) vzrostla z 2,35 km² v r. 1878 na přibližně 10 km² podle plánu z r. 1892, cca 14,5 km² v r. 1907 a v roce 1934 již dosahovala téměř 35 km² (obr. 9).

Obr. 9: Hranice Sofie (zastavěná plocha spolu s oblastmi plánované výstavby)

Podle dat z literatury činila v roce 1919 skutečná městská zástavba pouze 8,5 km² [7], a 22 km² v roce 1924 [8].

V době osvobození byla Sofie malým městečkem, které se postupně proměnilo z města s úzkými křivolakými uličkami v nové město moderního střihu. V roce 1919 je město již „velmi moderně upraveno, vybaveno elektrickým osvětlením, elektrickými tramvajemi, dlážděnými ulicemi, divadly, školami, parky a podobně“ [7].

Poděkování

Tento text byl vypracován na základě využití softwarového produktu ArcGIS 10.5, který v rámci Památkového programu ESRI zdarma poskytla společnost ESRI Inc. v roce 2017.

Literatura

- [1] City Planning of Sofia. Exhibition "The Pulse-Rate in Time", Sofia History Museum – Sofia City Municipality.
- [2] Диков, Д. Градоустройство, бит, растителност и градини в София. Факти, бележки и коментари по източници от 17–20 век. Информа Принт, София, 2010, 232 стр, ISBN 978-9548468-28-2.
- [3] Atlas of Sofia and Sofia Agglomeration, Sofia 1993.
- [4] Иширковъ, А. Градъ София презъ XVII векъ. Материали за историята на София, кн. III. 1912 г.
- [5] Юбилеен план на София 1887–1907 г., печатница и литография Гр. Т. Паспалевъ, 1907 г.
- [6] Генов, Ц. Освобождението на София от Османско господство. В: София през вековете, т. I, БАН, 1989 г.
- [7] План на София. 1919 г., Изд. Ал. Петров.
- [8] Ориентационенъ План на София. 1924 г., Изд. Ал. Петровъ.

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY

Organizace kulturní krajiny se zvláštním zřetelem k chovu koní

Sborník z mezinárodní konference

Vydal Národní hřebčín Kladruby nad Labem

Editoři textů: Pavel Douša, Miroslava Geyerová, Jakub Racek

Autoři textů: Zdeněk Adamec, Martin Ebel, Ivana Ebelová, Lothar Höbelt,
Tomáš Jiránek, Věra Kučová, Alexandra Lotz, Jiří Machek, Zdeněk Novák,
Vlastimil Peřina, Vítězslav Prchal, Mechtild Rössler, Alena Salašová,
Stefan Stamenov, Vanya Stamenova, Per Stangby Thuesen, Eva Žallmannová

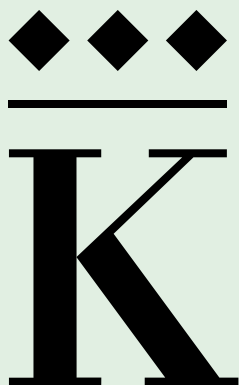
Grafický design: Jindřich Fialka

Tisk: H.R.G. spol. s.r.o.

Rok vydání: 2018

Náklad 200 výtisků

ISBN 978-80-907015-0-2

ISBN 978-80-907015-0-2

9 788090 701502